

2373

Г. Толстому

9(47)

9-49

Сенца

0245 - 19/1378

30 MAY 2011
9002 NVG 42

9(47)
9-49

MP

ՅԵ. ԳԵՐԱՍԻՄՈՎ ՅԵՎ Մ. ԵՐԼԻԻ

ՆԻԿՈԼՍՅ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎԻԶ Շ Չ Ո Ր Ս

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈՒՎԻՆ

0001
28

19 MAR 2013

2323

ՅԵ. ԳԵՐՍՍԻՄՈՎ ՅԵՎ Մ. ԵՐԼԻՍ—ՆԻԿՈԼՍՅ
ԱՆԵՔՍԱՆԳՐՈՎԻԶ ՇՉՈՐՄ

Գրքույկը տալիս է «Ուկրաինական Զապայեկ» Ն. Ա. ՇՉՈՐՄԻ
կյանքի ու մարտական ուղու համառոտ նկարագրաբլբյունը:
Գրքույկը նկատի ունի մասսայական ընթերցողին:

7909
38

Ն. Ա. ՇՉՈՐՄ

ՄԵՔԵՆԱՎԱՐԻ ՎՈՐԴԻՆ

1918 թվականի ձմրան մի որ Չերնիլովի նահանգի Մնով-սկայա կայարանում դնացքից մի մարդ իջավ, վորին անմիջապես ձայն տվեց կայարանի՝ կառավարողը կանգնած հերթապահը.

— Կոլյա Շչորս, այդ դո՞ւ յես:

— Հենց յե՛ս եմ, — պատասխանեց կեղտոտ, հնամաշ շինել հազած մարդը:

Շչորսի դեմքը նիհար եր, հյուժոված, վաղուց չածիրված: Թուխ մեծ աչքերը տենդազին վայլում էին:

— Յես կարծում եյի, թե ինձ չեն ճանաչի:

— Քեզ չճանաչել չի լինի: Բայց պատերազմը քեզ լա՛վ է կծկել, հա՛:

— Կոխի բացիլներ, 10-ից մինչև 20 հատ, մանրադիտակի տեսողաչառում, — ասաց Շչորսը:

— Թորսո՞ւս ես:

— Այո՛, հյուժովելուց և վիրավորվելուց:

Գնացքը դեռ չմեկնած՝ դեպոյում, արհեստանոցում արդեն խոսում էին.

— Շչորսը ճակատից վերադարձել է:

— Կոլիա՞ն, Ֆելդչե՞րը:

— Հենց նա ինքը: Միայն թե, ասում են, նրա Ֆելդչերությունը յերկար չի տևել, հետո նա սպա յե դարձել:

— Հա՛, այդպիսի լուր եր տարածվել: Վիրավորված չի՞:

— Թորսխտավոր է: Յերեսին դույն չկա:

Մնովսկում յերկաթուղային չկար, վոր չճանաչեր մեքենավար Շչորսի ավագ վորդուն:

***

Նիկողայ Ալեքսանդրովիչ Շչորսը ծնվել է 1895 թ. մայիսի 25-ին Մնովսկ ավանում, վորը գտնվում է Մնով գետի ափին, վոչ հեռու այն տեղից, վորտեղ Մնովը թափվում է Դեննայի մեջ: Ն. Ա. Շչորսի ծնունդից մի քսան տարի առաջ Մնովսկը դեռ փոքրիկ գյուղակ էր: Բայց այդ գյուղակի մոտից անցավ Լիբավա-Ռոմնի յերկաթուղին, և գյուղակը դարձավ յերկաթուղային ավան: Նախկին գյուղակի հողագործի դարձած գյուղացիներից ու կազակներից շատ շատերը պրոլետար-յերկաթուղայիններ դարձան: Սրանց թվումն էր նաև Շչորսի հայր Ալեքսանդրը, վորը պաշտոնաթող զինվոր էր, պահեստի ռազմիկ: Ալեքսանդրը նախ աշխատում էր վորպես դեպոյի փականադործ, ապա վորպես մեքենավարի ոգնական և վերջպես վորպես ապրանքատար գե-նացիների մեքենավար:

Նիկողայի մանկութան տարիներին Մնովսկն արդեն ունեւ այն ժամանակվա համար սովորական յերկաթուղային ավանի տեսք:

Կիրակի որերն ամբողջ ավանը հավաքվում էր շուկայի հրապարակը: Յեկեղեցու մոտ, ցանկափակի հետևը վայր էլին ընկած հարբածները: Լի որերը հրապարակը դատարկ էր: Այստեղ, թափառում էլին խողերը, հավերը, բաղերը, սոյված չները: Այստեղ յերեխաները թղթե փուռաններ էլին բաց թողնում:

Փողոցների վերջին տնակները գտնվում էլին սոճու անտառի համարյա ծայրին, սոճուտ, վորը մութ պարսպի պես կիպ մոտենում էր ավանին: Մնով գետի մյուս ափից սկսվում էլին պամեչչիկական կալվածները: 1905 թ. հեղափոխությունից հետո այդ կալվածները պահպանվում էլին զինված պահազորի միջոցով:

Նիկողայը յերկաթուղային մեքենավարի ընտանիքում ավագ վորդին էր: Սպիտակ ճակատին թափվող՝ քիչ գանգուր շագանակադույն մազեր, մեծ խելացի կապույտ աչքեր, դեմքի կանոնավոր գծեր— ահա փոքրիկ Շչորսի այն պատկերը, վոր պահպանվել է նրա կրտսեր յեղբայրների հիշողության մեջ: Նրա մանկությունը, ինչպես և Մնովի յերկաթուղային բանվորների բոլոր վորդիների մանկությունը, անց է կացել փողոցում, անտառում,

գետի վրա: Իր հասակակիցների մեջ Շչորսն աչքի չի ընկել առանձին կայտառությամբ: Նա հավասարակշռված, խոհուն և շատ հարցասեր տղա յե յեղել:

Ժամանակը յեկավ, հայրը նրան տարավ յերկաթուղային դպրոց: Այդ դպրոցը բացել էլին ավանի ծայրին, սոճու անտառի մոտ, մեծ անհրապույր մի շենքում՝ տիֆով հիվանդների մի նախկին բարակում:

Յերկաթուղային դպրոցում Շչորսը համարվում էր լավագույն աշակերտներից մեկը: Նրա աշակերտական այն վկայականներում, վոր տրված էլին դասարանից դասարան փոխադրվելու ժամանակ, միայն չորս ու հինգ էր, վոր կար: Դպրոցական ուսումից ազատ ժամանակ նրա սիրած զբաղմունքը ռազմական խաղերն էլին:

Ամառվա որերին համարյա բոլոր աշակերտները հավաքվում էլին նրա հրամանատարության տակ: Յերբեմն, յերբ Շչորսի ջոհաբոր, զինվորակոն յերգեր յերգելով, քայլում էր Մնովսկի փողոցներում, շարքում հաշվվում էլին 100 յերեխա: Նիկողայը խաղին լուրջ էր վերաբերվում: Նա իր հասակակիցներին շարք էր սովորեցնում և շատ պահանջկոտ հրամանատար էր: Անտառում, գերեզմանոցի հետևը, յերեխաներն ամբողջի նման մի բան էլին կառուցել: Պատնեչի վրա ժամապահներ էլին կանգնած: Դպրոցականների ջոհատն ուներ նաև իր շտաբը: Այդ շտաբը գտնվում էր Նիկողայի քեռի շոգեքարչի մեքենավար Կոլբասկոյի տանը: Հենց այստեղ էլ պահվում էլին «գեներալ» պահուստները: Այդ գեներալ պատրաստվում էր այն գծադրերի համաձայն, վոր Շչորսը պատվիրում էր իր պապին, շոգեքարչային դեպոյի գործիքագործ Տարելչուկին: Մի խոսքով՝ գործը պատկառելի հիմքի վրա յեր դրված

Հաճախ ջոհատն արշավանք էր գործում դեպի ձկնեղով ու բաղերով վխտացող կալվածատիրական լճերը: Մի անգամ հարեվան կալվածատիրուհու, պառավ իշխանուհու՝ յերեխաներից քնաթաթախ վախեցած պահակը նրան գեկուցեց, թե շրջակայքում ավազակներ են յերևացել: Կալվածատիրուհին անմիջապես սուրհանդակ ուղարկեց պրիստավի հետևից: Պրիստավը հենց նույն որը հայտնվեց մեքենավար Կոլբասկոյի մոտ:

— Վո՞րտեղ են յերեխաները :

— Ո՞վ է իմանում, յերեւի վորեւե տեղ վազում են: Գուցե զինվո՞ր են խաղում :

— Հապա մի գտի՛ր դրանց: Յես դրանց կաշին կքերթեմ այդ խաղերի համար: Իշխանուհուն մահու չափ վախեցրել են: Գրում ե, թե զորք պետք է կանչել, ավազակներ են յերեւոյցել:

«Ավազակներին» դատն և հարցաքննութեան կանչեցին: Նրանք յերեքով ներկայացան՝ Կոլյա Շչորսը և նրա քեռորդիներ Վանյա և Տիմա Կոլբասկոն: Այդ մի անրաժան ընկերութեան եր, Մնովսկի դպրոցականների պարագլուխները:

— Այդ դո՞ւք եք, ավազակնե՛ր, վախեցրել իշխանուհու ամբողջ պահակին, — հարցնում է պրիստավը:

— Մենք պատերազմ ենք խաղում, — բոլորի փոխարեն պատասխանում է Կոլյա Շչորսը:

— Եդ ո՞ւմ դեմ եք դուք պատերազմում:

— Մենք ճապոնացիների դեմ ենք պատերազմում:

— Սո՛ւտ եք ասում, ավազակնե՛ր:

— Յես յերեք չեմ ասում: Յեթե ինձ մոտ մեկն ու մեկը սուտ խոսի, յես ինքս եմ միշտ նրա դունչը ջարդում, — խստորեն ասում է Կոլյա Շչորսը:

— Իսկ դու ո՞վ ես:

— Յես հրամանատարն եմ:

— Հրամանատար՞ըր: Հապա մի մոտ յե՛կ:

Պրիստավը բռնում է հրամանատարի ախանջից:

— Քեռի, ցափում ե, բա՛ց թող, թե չե կկծեմ, — կամացուկ ասում է Կոլյան:

Պրիստավը ձեռքը շտապ յետ է քաշում և հարցնում է Կոլբասկոյին.

— Սա քո՞նն է:

— Քրո՞ջս տղան է: Մեքենավար Շչորս Ալեքսանդրի վորդին է:

— Այս ավազակին մի լավ կծե՞ժես:

— Իսկ ինչի՞ համար եք հրամայում ինձ ծեծել, քեռի՛:

— Քո հրոսակներին մեկ էլ չտանես դեպի իշխանական լճերը:

Այն տունը, վորտեղ ծնվել է Ն. Ա. Շչորսը

— Բայց չե, վոր քեռի՛, մենք պատերազմ ենք խաղում: Միթե չի՞ կարելի:

— Պատերազմ խաղալ կարելի յե, բայց դուք հեղափոխութեան եք սարքում:

— Ամենևին վոչ, — բողոքում է Կոլյան: — Հեղափոխութեան միայն մեծերն են սարքում, իսկ յերեխաներին բանտ չեն նստեցնում:

— Սատանան տանի քեղ... Մի լավ-ծեծել դրան, — հրամայում է պրիստավը և դրանով հարցաքննութեանը վերջացնում է:

Շչորսին վոչվոր չծեծեց: Նա ապրում էր ազատ, սուանց վորեւե մեկի խնամակալութեան, վորպես վորք: Նա 12 տարեկան էր, յերբ թորախաղի մեռավ նրա մայրը և մի կուլյոտ մեկը մյուսից փոքր յերեխաներով մնացած հայրը յերկրորդ անգամ ամուսնացավ: Նիկոլայը ժամանակի մեծ մասն անց էր կացնում մոր

կողմի ազգականների մոտ՝ Կոլրասկո քեռու, Տարելչուկներ տա-
տի ու պապի մոտ: Հաճախ նա նրանց մոտ նաև դիչերում էր:
Խորթ մորը Կոլյան սառը վերաբերմունք էր ցույց տալիս, նրան
անունով ու հայրանունով էր կոչում: Այս հանգամանքը վիչացրեց
նաև նրա հարաբերություններն իր հոր հետ, վորը պահանջում
էր, վոր բոլոր յերեխաները խորթ մորը «մայրիկ» կոչեն: Կոլ-
յային կոտրել չկարողացան: Նա հաստատակամ և տարիքին
չհամապատասխանող կայուն բնավորության տեր էր:

— Ձե՛մ կարող, հայրի՛կ: Վոր սպանես ել, չե՛մ կարող: Յես
ի՛մ մորս հիշում եմ,— համառ կերպով պնդում էր նա իր հորը:

Ռազմական խաղերի հետ միասին Նիկոլայի սիրած զբաղ-
մունքն էր ընթերցանությունը: Վտանավորներ նա սիրում էր
կարդալ բարձրաձայն, ընթերցանությունն ուղեկցելով արտա-
հայտիչ միմիկայով և աչքի դարնող շարժ ու ձևով: Նա առանձ-
նապես սիրում էր կարդալ Տարաս Շևչևենկոյի «Հայդամակներ»-ը
և «Կատերինա»-ն: Այդ վտանավորները նա ամենից ավելի հա-
ճախ էր արտասանում, յերբ յերեկոները հավաքվում էր ամբողջ
ընտանիքը և նրան, վորպես միակ զբաղեստ մարդուն, խնդրում
էին վորևէ բան կարդալ: Նիկոլայի հաջողություններն ու դի-
տելիքները զարմացնում էին նրա հորը, վորը դժվարությամբ
էր սովորել նկարել իր կարճ ազգանվան տառերը: Ծանր կյանքից
ձնչված, միշտ տխուր մտքերի մեջ ընկղմված այդ խստարարո,
բազկաց մարդու սովորաբար անխայլ աչքերում աշխույժ փայլ
էր յերևում, յերբ վորդին սկսում էր վորդևորված կարդալ իր սի-
րած պոեմները: Այդ պոեմները Նիկոլայը բերանացի դիտեր: Նա
հիանալի հիշողություն ուներ:

Այդպիսի յերեկոները հուզված հայրը խոստանում էր վոր-
դուն չմուշկներ գնել: Չմուշկները Նիկոլայի վաղուցվա յերա-
զանքն էր, վոր հայրը տանը յեղած մշտական կարիքի պատճառով
վոչ մի կերպ չէր կարողանում իրազործել:

Մեքենավարի ընտանիքն աճում էր: Յերեխաներ ծնվեցին
նաև յերկրորդ կնոջից: Պետք յեղավ մտածել, թե վո՛րտեղ պետք
է տեղավորել մեծ յերեխաներին: Նրանց կերակրելու հնարավո-
րություն չկար:

Նիկոլայի 14 տարին արդեն լրացել էր: Դե՛մքը յերկարել էր,

նիհարել, դիմադժերն ավելի սուր էյին դարձել, մաղերը սևացել
էյին: Խոշոր աչքերը խոհուն կերպով, տարիքը պահանջածից ա-
վելի խիստ էյին նայում:

1909 թվականին նա յերկաթուղային դպրոցն ավարտեց:
Նրան գովասանագիր տվին: Գովասանագիրը տուն բերելով՝ նա
հորն ասաց.

— Այժմ պետք է մտածել, թե այսուհետև վո՛րտեղ պիտի
սովորեմ:

Այդ Փրազը հորն ապշեցրեց: Այդ այնպիսի տոնով ասվեց,
վոր հայրը դեռ վորդուց չէր լսել: Նրան ապշեցրեց, վոր տաս-
նուչորս տարեկան Նիկոլայն այսուհետև ևս սովորելու իր ցան-
կություն մասին այնպես վորոշակի ու հաստատուն է խոսում,
վոր կարծես թե այդ ցանկությունն իրոք կարելի յե կատարել:
Ծանր կյանքը ծերունու ուժերը հյուժել էր, նա արդեն այդ կյան-
քի դե՛մ չէր կարողանում պայքարել:

— Մտածել կարելի յե,— ասաց նա,— այդ մեզ չի արդելվում:
Բայց, որինակի համար, դու վո՞րտեղ ես մտածում ընդունվել
սովորելու:

— Ուր վոր կընդունեն,— հաստատուն կերպով հայտարարեց
Նիկոլայը, վորն այդ մասին շատ էր մտածել:

Հայրը քմծիծաղ տվեց.

— Դարբնի աշակերտ:

Մտկայն վորդու հաստատակամությունը մեքենավարի վրա ազ-
դեց: Նա վորոշեց գնալ խորհուրդ հարցնել դեպոյի պետից,
բայց, մտնելով նրա կարինետը, չփոթվեց, մոռացավ գլխարկը
հանել: Դեպոյի պետը, վորը պաշտոնաթող փոխ-դեղապետ էր,
նրան դուրս վռնեց:

— Ախր ո՞ւր ենք մենք կռոներս մեր քիթը խոթում,— ասաց
հայրը՝ տուն վերադառնալով:

Մտկայն Նիկոլայը չէր մտածում բաժանվել կրթություն վե-
րաբերյալ իր յերազանքից: Նա հարց ու փորձ էր անում բոլոր
ծանոթներին, թե վո՞րտեղ և ի՞նչ դպրոցներ կան՝ ուր բանվոր-
ների յերեխաները կարող են սովորել: Այդ հարցին նրան վոչվոր
չէր կարողանում պատասխանել: Վերջապես Նիկոլայի բախտը
բանեց: Ինչ-վոր մեկը նրան ցույց տվեց Կիևիի ռազմա-Ֆելդչե-

բազմաթիվ դպրոցի ծրագրերը: Այդ ծրագրերի ծանոթագրությունները մեջ ասված էր, թե վորը յերեխաներին ընդունելության ժամանակ առավելություն է տրվում:

Շչորսը վորոշեց փորձել: Ուսման այլ ուղի նա չուներ: Հայրը, իմանալով, վոր ուղիքով—Ֆելդշերական դպրոցում աշակերտները պահվում են արքունի հաշվով, վորդու հետ կիսով ուղևորվելու դեմ չէր առարկում:

Փոքրիկ կապոցները ձեռքներին՝ նրանք յերկար ժամանակ թափառում էին կիսով անձանոթ փողոցներով, մինչև վոր դպրոցը դտան: Հայրը միանգամից սիրտ չէր անում մտնել ծանր յերկաթե դռներով, մեծ և մուսյլ արքունի շենքը: Վորդին նրա թևից քաշեց: Գրասենյակում սպայի ուսադիրներով ուղևորական աստիճանավորը դիմումը, փաստաթղթերը մերցրեց և չոր կերպով ասաց, թե պատասխանը կուղարկվի փոստով:

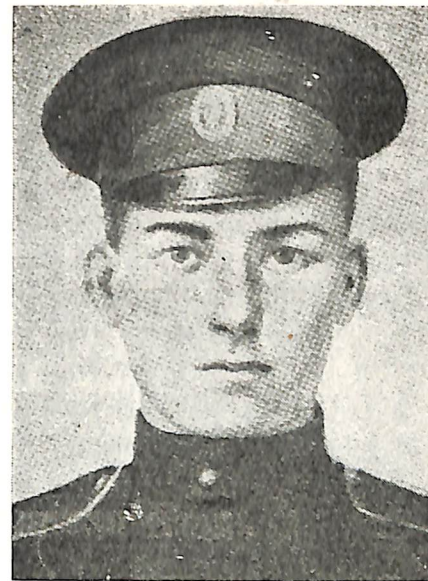
Նրանք վերադարձան Մնովսկ, իսկ մի ամիս հետո նորից յեկան կիսով: Նիկոլայն այդ պնդում էր, վորովհետև խոստացած ծանուցումն ինչ—վոր յերկար ժամանակ չէր ստացվում:

Դպրոցի գրասենյակում նրանց կարճ հաղորդեցին, վոր Նիկոլայ Շչորսին մերժված է ընդունել ազատ տեղեր չլինելու պատճառով:

— Ե՛հ, ի՞նչ արած, — ասաց Նիկոլայը, փողոց դուրս գալով, — յեկող տարի կգանք:

Անհաջողություններն այնքան էլ չէին շփոթեցնում Շչորսին: Վերջապես 1910 թ. Նիկոլային հաջողվեց իր նպատակին հասնել: Դպրոցի պետը համաձայնեց նրան ընդունել գլխավորների յերեխաների համար սահմանված նորմայի հաշվին:

Ռազմա—Ֆելդշերական դպրոցը չէր կարող տալ այն դիտելիքները, վորոնց ծարավի յեր Շչորսը: Նա գետն էր սովորելու, բայց ընկավ մի գորանոց, վորտեղ աշխույժ պատանիներին դարձնում էին լուռ արձաններ, վորոնք ընդունակ են միայն զինվորների հիվանդությունները բժշկելու առավելագույն յոգով և կաստորկայով: Շչորսը թույլ չտվեց իրեն կտորել: Նա խորը թաղցրեց վիրավորվանքը, դաժնանացավ, թեև արտաքուստ այդ վրձնչով չէր արտահայտում: Նա պետերի առաջ միշտ չափազանց կարգապահ և զուսպ—հարգալից էր: Միայն ամենալստահելի ըն-

Ն. Ա. Շչորսը 1910 թ. Ռազմա—
Ֆելդշերական դպրոց.

կերների հետ ունեցած խոսակցությունների ժամանակ նա իրեն թույլ էր տալիս ավելի անկեղծորեն արտահայտել իր զգացմունքները: Նրա ընկերների մեծ մասը բարձր դասարաններից էին:

Ամառը, արձակուրդի ժամանակ ուղևորվեցին Ֆելդշերական դպրոցի համազգեստ հագած՝ տուն վերադառնալով, նա դարձացրեց իր հասակակիցներին: Զորանոցային ուսումը նրա վրա դրել էր իր ծանր կնիքը: 16 տարեկան հասակում նա արդեն բոլորովին հասուն մարդ էր: Վերևի խիստ գծադրված շրթունքի վրա հագիլ—հազ յերևում էին սև ընկերները, աչքերում արդեն զգացվում էր արտասովոր կամք: Նրա շարժ ու ձևերը խիստ ցայտուն, յեռանդուն էին: Նա զգուշ և քիչ էր խոսում, լավ կռադաստելով ամեն մի խոսքը: Հաճախ յերկար ժամանակ կորչում էր անտառում՝ վորս անելով: Ամբողջ որերով դիրքը ձեռքին նստում էր գետափում, ժամերով չփոխելով իր դիրքը:

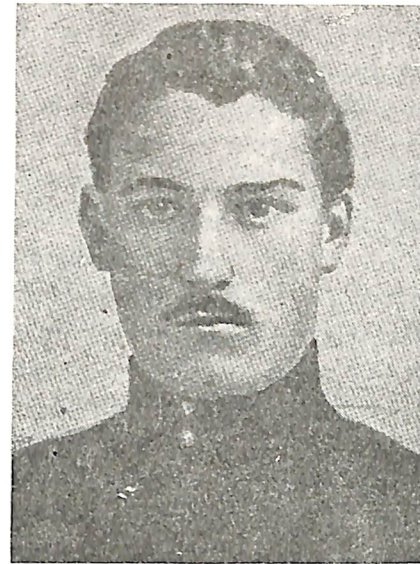
Նոր բարեկամներ յերևան յեկան: Շչորսն առանձնապես մոտիկացավ այժմ Կազիմիր Տարեչուկի հետ, վորը նրան քեռի յեր գալիս, բայց տարիքով նրանից մի փոքր մեծ էր: Կազիմիր Տարեչուկը Մնովսկում վայելում էր ինքնուս կենդանադրի հռչակ: Յերիտասարդների մեջ նա աչքի յեր ընկնում նաև իր քաղաքական զարգացումով: Մի անգամ Տարեչուկին իր մորաքրոջ վորդուն հրավիրեց զրական այն ժողովներից մեկին, վոր տեղի էյին ունենում Մնովսկում հայանի հացթուխի և կալբասադործի մոտ:

Մի նեղլիկ շենքում, վորի մեծ մասը բռնում էր մեծ, տաք տաք բոցավառվող վառարանը, կալբասի կաթսան, այն սեղանները, վորոնց վրա միսը պատրաստվում էր աղիքները լցնելու համար, տարբեր տեսակի խմորով և ալյուրով լի արկղները, հավաքվում էր Մնովսկի առաջավոր յերիտասարդութունը, բանվոր-յերկաթուղայինները: Բոլորը նստոտում էյին անկյուններում, վորպեսզի տանտիրոջը չխանդարեն աչիստեղու: Մեկն ու մեկն սկսում էր կարդալ: Այդ յուրահատուկ յերեկույթների ժամանակ ծանոթանում էյին թե՛ Գորկու, Պեխովի, Տոլստոյի պատմվածքներին, թե՛ Պուշկինի, Նեկրասովի, Շեվչենկոյի պոեմներին, բայց հաճախ կարդում էյին, նախապես դուան կեռը զցելով, նաև եթանագին թղթի վրա տպված բարակ բրոշյուրներ, վորոնք միշտ քաղաքական թեմաների վերաբերյալ աշխույժ վեճեր էյին առաջ բերում:

Բոլոր ներկա յեղողներն իրենց սոցիալիստներ էյին կոչում, թեև, կարծես թե, նրանցից վոչ վոք վոչ մի կուսակցությա՞ն չէր պատկանում:

Նիկոլայը վեճի չէր բռնվում: Նա միշտ լուռ նստած էր լինում և ուշադրությամբ լսում էր: Փռում հավաքվածներին մեջ նա ամենայերիտասարդն էր: Չնայած դրան, վոստիկանությունն արդեն հետևում էր նրան: Մի քանի անգամ նրա մոտ խուզարկություններ էյին յեղել: Սակայն Շչորսի մոտ վոչ մի դատապարտելի բան հայտնաբերել չհաջողվեց:

1912 թ. ամառը Շչորսն ավարտեց Կիևի ուսումնական-Ֆելդշերական դպրոցը և ստացավ մեդիցինայի ֆելդշերի դիպլոմ և 2-րդ կարգի կամավոր զինվորի իրավունքներ: Ֆելդշերական ծառայությունն նրան սպասում էր միայն պատերազմական ժամա-

Ն. Ա. Շչորսը 1915 թ.

1209
5021
38

նակում, իսկ առայժմ նա կարող էր անել՝ ինչ ուզում է: Շչորսը յերազում էր համալսարան մտնելու: Բայց այդ միանգամայն անիրագործելի յերազ դուրս յեկավ: Նրան հաջողվեց տեղավորվել միայն Պոլտավայի ուսուցչական սեմինարիայում: Հիմք կա յենթադրելու, վոր այդ ժամանակ նա արդեն կապված էր բոլշևիկյան կազմակերպության հետ, Պոլտավայում հեղափոխական աշխատանք էր կատարում: Հնարավոր է, վոր այդ կապակցությամբ էլ նա ստիպված էր շուտով հեռանալ ուսուցչական սեմինարիայից: Սակայն նա դեռ կուսակցության անդամ չէր, քաղաքականորեն դեռ հաստատապես չէր կողմնորոշվել: Յարական Ռուսաստանի պայմաններում իր համար վոչ մի հեռանկար չտեսնելով, նա տարվել էր Ամերիկա տեղափոխվելու մտքով: Նա հույս ուներ, թե այնտեղ իր յեռանդի գործադրման ասպարեզ կգտնի: Իմպերիալիստական պատերազմը նրան ստիպեց այդ մտքից հրաժարվելու: Նա ընդունվեց վորպես ֆելդշեր 3-րդ հրետանային դիվիզիոնում, վորը մեկնում էր դերմանական ճակատ: 1915 թ. նա

վերադարձավ Մնովսկ և հայտնեց, Վոր այլևս վորպես Ֆերչեր
ծառայել չի ցանկանում և մտածում է, ոգտվելով 2-րդ կարգի
կամավոր զինվորի իր իրավունքներից, մտնել պրապորչիկների
գպրոցը: Մնովսկում մի քանի որ մնալուց հետո նա մեկնեց Պոլ-
տավա:

Մինչև Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունը ազգական-
ները նրանից միայն մի քանի նամակ ստացան— նախ Պոլտավայի
պրապորչիկների գպրոցից, մի քանի ամիս անց՝ Գալիցիայից և
մեկն էլ հիվանդանոցից, արդեն ինքնակալության տապալումից
հետո: Բոլոր նամակները կարճառոտ էին, գուսպ և հաղորդում
էին միայն փաստեր՝ «պրապորչիկի աստիճան ստացա», «ըն-
դունվեցի 355-րդ հետևակ դունդը», «վոտքից վիրավորվեցի»:

ՌԱԴԱՅԻ ԴԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սորթ մայրը, դիմավորելով Փրոնտից վերադարձած Շչոր-
սին, վախից ճչաց:

— Մի՛ վախենա: Այդ յես եմ, Նիկոլայը, տուն եմ վերադար-
ձել,— ասաց Շչորսը:

Հարազատները դժվարությամբ ճանաչեցին նրան: Նա կա-
ղում էր, փայտի վրա յեր հենվում, խիստ հազում էր:

Մուսյլ հայրը դժվարությամբ էր պահում արցունքները, նա-
յելով վորդուն, վորը նրան շարքից վերջնականապես դուրս յե-
կած մարդ էր թվում:

Սոված, փորներն ուռած յերեսաները ձեռքները պարզեցին
գեպի ավազ յեղբոր պայուսակը, կարծելով, թե այնտեղ հաց
կա: Սորթ մայրը պայուսակին նայելով հարցրեց.

— Այդ ի՞նչ է այնտեղ, Նիկոլա՛յ:

— Այդ մեր զինվորական կարտոչկան է,— ժպտալով ասաց
Շչորսը:

Պայուսակում Միլսի նոնակներ էին դրած: Հայրն այդ նոն-
ակներից մեկը վերցրեց և յետ դնելով՝ հարցրեց.

— Հաշմանդամի ինչի՞ն է հարկավոր այս. թե՞ դեռ չես կըչ-
տացել պատերազմից:

— Տեսնենք,— լրջորեն ասաց Շչորսը:— Գուցե դեռ պետք
գան:

Յեվ իսկապես վոր այս նոնակները Շչորսին չուտով պետք
յեկան, ինչպես վոր Ուկրաինայի տասնյակ հազարավոր բանվոր-
ներին և դյուղացիներին պետք յեկան այն գենքերը, վոր նրանք
իրենց հետ վերցրել բերել էին, այս ձմեռ իմպերիալիստական
պատերազմի ճակատներից վերադառնալիս:

Շչոքսի Մնտվով վերադառնալուց հետո հենց առաջին օրերը նրա շուրջն ակսեցին համախմբվել դպրոցական իր նախկին ընկերները:

Ուկրաինացիները արդեն սկսվում էր քաղաքացիական պատերազմը: Ուկրաինական հակահեղափոխական բուրժուազիայի կառավարությունը՝ կենտրոնական ռազման, վորը մի շարք քաղաքներում իշխանությունը զավթել էր, գինաթափ էր անում հեղափոխական զնդերը և կազմակերպում էր հայդամակների զնդեր, վորոնք ցրում էին Սորհուրդները: Սորհուրդներին պաշտպանելու համար վորտքի էյին յեղնում բանվորներն ու ճակատային հեղափոխական զինվորները, վորոնք մտնում էյին կարմիր-զվարդիական ջոկատները:

Շչոքսի իր ընկերներից, վորոնց մեծամասնությունն աշխատում էր յեբկաթնուղում, իմացալ, վոր Մնովսկի յեբկաթնուղայինների հիմնական մասսան համակրում է բոլշևիկներին, բայց ժողովներում բոլորը չեն համարձակվում խոսել իրենց դարդ ու ցավի մասին, այն մասին, ինչի վերաբերյալ անկեղծ խոսք ու զրույց է ընտանիքում, արհեստանոցում: Բուրժուազիան վախեցնում էր, թե այսօր-վաղը գերմանացիները կզան և բոլոր բոլշևիկներին կկախեն:

Շչոքսը պատմում էր ճակատի դրություն և ցարական բանակի քայքայման մասին: Նա խոսում էր այն վտանգի մասին, վոր այժմ անպատշաճ է Ուկրաինայի աշխատավոր ժողովրդին իմպերիալիստական Գերմանիայի կողմից: Այն, ինչ նա ասում էր, իսկույն ցրեց այն կասկածները, վոր առաջ էյին յեկել ընկերներին մտած՝ Շչոքսի ստացած սպայական աստիճանի կապալիցությունը: Նա անաշխատավոր մասսաների, ժողովրդի ծոցից յեկած պատերազմական ժամանակի այն պրպորչիկներից մեկն էր, վորոնց իմպերիալիստական պատերազմը բոլշևիկ դարձրեց: Այժմ նրա քաղաքական համոզումներն արդեն հաստատուն կերպով ձևակերպված էյին: Ընկերների հետ զրույցելիս Շչոքսը համոզմունքով խոսում էր Լենինի մասին, միշտ հենվում նրա ասացվածքներին վրա, քաղվածքներ էր կարդում Լենինի հոդվածներին ու նատներին:

Հոկտեմբերից իշխանությունը վերցնելով, բոլշևիկներն ա-

րին այն ամենը, ինչ հնարավոր էր՝ իմպերիալիստական պատերազմն արագ դադարեցնելու համար: Լենինը գինվորներին գրում էր.

«Հաշտության դրոժը ձեր ձեռքումն է...»

Թող դիքերում գտնվող զնդերն իսկույն լիազորները ընտրեն հակառակորդի հետ ձևականորեն հաշտության լատանցություններ սկսելու համար:

Ժողովրդական կոմիսարների Սորհուրդը այդ լրջությունը ձեռնարկիս է»¹⁾:

Գերմանական կառավարությունը համաձայնվել էր բանակցություններ վարելու, բայց նրա առաջարկած պայմանները շատ ծանր էյին: Կարող էր արդյոք Սորհուրդային Ռուսաստանը հրաժարվել այդ պայմաններից: Հին բանակը քայքայվել էր, իսկ հեղափոխական ջոկատները դեռ սակավաթիվ էյին և վատ կազմակերպված:

Լենինն ասում էր.

«Ամենակտի հաշտության տակ ստորագրելուց հետո պայմանները, յեթե բանակ չունես, արկածախնդրություն է, վորի համար ժողովուրդն իրավացի կլինի մեղադրել այն իշխանությունը, վորը կզիմի այդպիսի մեթոման»²⁾:

Լենինն առաջարկեց գերմանացիների հետ լատանցություններ սկսած խորհրդային պատգամավորությունը՝ հաշտություն ստորագրել: Բայց դավաճան Տրոցկին, վորը հաշտության դեյեզացիայի կազմում էր, հրաժարվեց այդ առաջարկությունը կատարելուց, ոգտվելով այդ բանից՝ վետրվարի 18-ին գերմանական իմպերիալիստները հարձակման անցան՝ Բելոռուսիան և Սիբիրիան գրավելու նպատակով:

Բելոռուսիայում հարձակումը դադարեցվեց Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության, վորը Լենինի ու Ստալինի պատճառով և հակառակ Տրոցկու հանցագործ դիմադրությանը, ատորագրվեց մարտի 3-ին:

Իսկ Ուկրաինայում ավստրո-գերմանական զորքերի համար ռուսական ներխուժումը շարունակվում էր: Ընկերներին հարցնելով, բոլշևիկներն ա-

1) Վ. Ի. Լենին, Յերկեր, հ. XXII, էջ 73:

2) Վ. Ի. Լենին, Յերկեր, հ. XXII, էջ 303:

րին այդ ներխուժման համար ձևական առիթ էր ընձեռնում կենտրոնական ռադայի ձևված դավաճանությունը: Կիևվից կարմիր գվարդիական ջոկատների կողմից վռնդված այդ ռադան շտապեց ավարտել գերմանական ու ավստրո-հունգարական կառավարութայունների հետ վաղուց արդեն սկսված դադարի բանակցութայունները:

Բուլղերիկների դեմ ուղղված ողնութայան փոխարեն, գերմանական սվինների միջոցով կալվածատերերի ու Փարբիկանտների տիրապետութայունը վերականգնելու փոխարեն կենտրոնական ռադայի՝ իրենց «սոցիալիստներ» անվանող միևնախորհրդով լորոջել էյին ուկրաինական ժողովուրդը ծախել ոտարերկրացիներին ի ստրկութայուն: Կենտրոնական ռադայի՝ Գերմանիայի ու Ավստրո-Հունգարիայի պետութայունների հետ կնքած պայմանագրի համաձայն ուկրաինան փաստորեն վերածվում էր գերմանական գաղութի: Կենտրոնական ռադան պարտավորվել էր Գերմանիային ու Ավստրիային պարեն և հումք մատակարարել: Մի քանի ամսվա ընթացքում ուկրաինական ժողովուրդն իմպերիալիստներին պետք է հայթայթեր 60 միլիոն փութ հաց, 2,740 հազար փութ կենդանի քաշ ունեցող անասուն, 400 միլիոն ձու և 37,5 միլիոն փութ յերկաթահանք:

Այս հարուստ յերկիրը գերմանական իմպերիալիստներին հեշտ ավար էր թվում: Կարմիր գվարդիայի բաժան-բաժան յեղած, վատ զինված, շտապ կերպով հավաքված ջոկատները չէյին կարող զիմադրել ոկուպանտների լավ վարժված, ռազմական նորագույն տեխնիկայով զինված կանոնավոր զնդերին: Բայց ոկուպանտները վորքան ավելի էյին ներխուժում յերկրի ներսը, այնքան ավելի յեր աճում զիմադրութայունը: Բուլղերիկների դեկավարութայամբ ուկրաինական բանվորներն ու գյուղացիները հափշտակիչներին ժողովուրդական պատերազմ էյին հայտարարել:

Ուկրաինայի խորհրդային կառավարութայունը կոչ էր հրապարակել. «Այս ծանր ժամին, յերբ բանվորա-գյուղացիական ուկրաինան կոխկոտվում է գերմանական դահիճների և հայդամական բանտապահների կրունկի տակ, յերբ կարծես արդեն աղատագրված ժողովուրդը նորից խայտառակ ստրկութայան լծթ տակ է քչվում... այս ծանր ժամին մենք, ուկրաինայի որինս-

կան, ժողովուրդի դրած և ժողովուրդի կողմից հաստատված կառավարութայունը, մեր պարտքն ենք համարում ազդարարել մեք անչեղ կամքը՝ մաքառելու մինչև վերջին մարդը, արյան մինչև վերջին կաթիլը ժողովուրդի թշնամիների, Ուկրաինայի բանվորների ու գյուղացիների թշնամիների դեմ»:

Փականազործ Կլիմ Վորոշիլովը, վորն անցել էր Լուգանսկի բուլղերիկյան կազմակերպութայան գլուխը, կոչ ուղղեց բանվորներին.

«Ահեղ ժամը հասել է... մեր հեղափոխութայունը, մեր նվաճումներին մահացու վտանգ է սպառնում... Մենք ենք մեր բախտը վորոշողը: Մեզինց է կախված մեր սոցիալիստական հայրենիքի փրկութայունը... բուրս մինչև վերջին մարդը— դեպի զենք»:

Մի քանի որ անց Լուգանսկի բանվորների ջոկատը Վորոշիլովի հրամանատարութայամբ ոկուպանտների դեմ դուրս յեկավ:

Սերսոնում բանվոր բնակչութայունը գերմանացիներին ու հայդամակներին այնպես զիմավորեց, վոր նրանք ստիպված յեղան յերեսուն կիլոմետր առանց հետ նայելու հետ փախչել: Բուրս փողոցներում նրանց զիմավորում էյին զնդացրային կրակով: Տների պատուհաններից՝ ձեռքի նռնակներ, քարեր, աղյուսներ էր, վոր թափվում էյին: Բանվորական թաղերում թշնամու դեմ էյին դուրս գալիս նույնիսկ տնային տնտեսուհիները, վորոնք զինված էյին անթրոցներով, կրակառնիչներով, կացիններով: Մի քանի որ անցկացավ, մինչև վոր ոկուպանտները, ոժանդակ ուժեր ստանալով, նորից համարձակվեցին քաղաքին մոտենալու: Նիկոլայեվում ոկուպացիայի հենց յերկրորդ որն ապստամբութայուն սկսեց: Փողոց դուրս յեկան զինված բանվորներն ու նախկին ճակատային զինվորները: Մարտը տեեց յերկու որ: Գերմանական հրետանին խիում էր բանվորական թաղերին: Տասնյակ տներ ավերակների վերածվեցին:

Բանվորների հետ միասին ոկուպանտների դեմ պայքարի յեր դուրս գալիս նաև աշխատավոր գյուղացիութայունը: Գերմանական հափշտակիչների ամբողջ զնդեր վոչնչացվում էյին դարան մտած գյուղացի-պարտիզանների զնդացիրներով. գյուղում գիշերած հեծյալ հետախույզների ամբողջ խմբեր առավոտյան

անհետ կորչում էյին, իսկ գյուղացիները դուրս էյին գալիս գերմանական հրացաններով զինված: Կատաղի կռիւլներից հետո գյուղ մտած գերմանացի սպաները, թաղնված կարմիրներին գտնելու համար, խուզարկում էյին բոլոր նկուղները, պահեստները, մառանները, խոտանոցները, բայց կարմիրներին բռնել չէր լինում:

Հազարավոր գյուղացիներ փախչում էյին անտառները՝ իրենց հետ տանելով իմպերիալիստական պատերազմից մնացած զենքը, միանում էյին գործարաններն ու ֆաբրիկաները լքած բանվորների հետ և պարտիզանական ապստամբական ջոկատներ էյին կազմում: Որորի վրա նրանց թիւն աճում էր: Բոլշևիկներն անցնելով ընդհատակի, շարունակում էյին ղեկավարել ուկրաինական ժողովրդի զինված պայքարը, կապ էյին հաստատում առանձին ապստամբ ջոկատների միջև, առանձնացնելով ապստամբութունը ղեկավարող կազմեր:

Այդ որերին ուկրաինական ժողովուրդը վորքա՛ն հերոսներ առաջադրեց— պրոլետարական հեղափոխությանը հավատարիմ, նվիրված իր վորդիներին: Դրանց թվում էր նաև Շչորսը, վորը Մնովսկում սկսեց իր պանծալի մարտական ուղին:

ՍԵՄՅՈՆՈՎԿԱՅԻ ԶՈՎԱՏԻ ՇՐԱՄԱՆԱՏԱՐԸ

Մարտի կեսերին Մնովսկայա կայարանին մոտեցավ գերմանական մի զրահագնացք: Այն իսկույն և եթ գնդակոծման յենթարկվեց: Բայց մի քանի ժամ անց, յերբ գերմանական հետևապոր գրավեց ավանը, նա այստեղ վոչ մի զինված մարդ չգտավ: Շչորսի հավաքած փոքրիկ ջոկատն արդեն մոտենում էր Չեպելյովկա գյուղին, վորը գտնվում էր Մնովսկից դեպի Սեմյոնովկա տանող ճանապարհին:

Խոչոր արդյունաբերական Սեմյոնովկա գյուղը, վորը գտնվում էր Նովոզիբկով-Նովգորոդ-Սևիլերսկ յերկաթուղու վրա, հռչակվել էր իր անայնադործական արհեստներով, ձիթհան արդյունաբերությամբ: Կոչկակարները, կաշեգործները, մուշտակագործները, բրուտները, դարբինները, ձիթհանները վաղուց ի վեր կազմում էյին այդ կայարանամերձ գյուղի աշխատավոր բնակչության մեծամասնութունը, մի գյուղ, վորը փոխել էր մի քանի կիլոմետր տարածության վրա Նովոզիբկովի գավառի անպտուղ, մոխրագույն ավազից ու կավից կազմված դաշտերում:

Անինա կերպով արդյունաբերողների, մեծագնորդների, առևտրականների կողմից շահագործվող Սեմյոնովկայի չքավորությունն արդեն իր հեղափոխական տրագիգիաներն ուներ: Դեռ մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, 1917 թ. ամառը իշխանությունն այստեղ փաստորեն պատկանում էր բոլշևիկներին, վորոնց մեջ 1905 թ. հեղափոխությունից հետո բանտում, աքսորում, տաժանքում յեղածների թիվը քիչ չէր: 1917 թ. աշնանը Սեմյոնովկայի բոլշևիկյան կազմակերպությունը կարմիր-գվարդիական մի խոչոր ջոկատ ստեղծեց, վորը մասնակցեց

այդ ժամանակ Ուկրաինայում Խորհուրդների ու կենտրոնական
ոադայի միջև սկսված պայքարին: Այդ ջոկատի մարտական ու-
զին սկսվեց Կիևի վրա ուկրաինական կարմիր-զվարդիական
մյուս ջոկատների հետ միասին կատարած հարձակումով: Փե-
տըրվարին, Կիևից կենտրոնական ոադան վաճառվեց հետո,
Սեմյոնովկայի ջոկատն առաջիններից մեկն էր, վոր դերմանական
ոկուպանտների դեմ դուրս յեկավ՝ նրանց դեմ Կալինկովիչի, Ռե-
չիցայի, Գոմելի մոտ կռիվներ մղելու: Մարտ ամսի կեսերին,
յերբ ջոկատում մնացել էր ընդամենը մոտ 40 մարտիկ, ջոկատը
Գոմելում գնացք նստեց և վերադարձավ Սեմյոնովկա՝ հա-
մալրվելու համար: Զոկատը Սեմյոնովկա վերադառնալուց մի
քանի որ հետո Մնովսկից իր մի խումբ ընկերների հետ յեկավ
Շչորսը: Նա իր հետ բերել էր կուսակցական կոմիտեյի նամա-
կը, վորը սնովցիներին ոգնության էր ուղարկում սեմյոնովցի-
ներին: Հենց նույն որը ջոկատի շտաբում հավաքվեց Սեմյոնով-
կայի կազմակերպության ամբողջ ակտիվը:

Հավաքվածների մեծ մասը գրնվորականներ չէին: Միայն
մեկն էր իր վրա ուշադրություն դարձնել տալիս իր խիստ կեց-
վածքով՝ մի յերիտասարդ սևահոն տղա իր չափսով կարած չի-
նելով և սպայական գոտի կապած: Նա մոտեցավ Շչորսին,
կրունկները շրխկացնելով իրար կայրեց և, ներկայանալով, կարճ
կերպով ասաց.

— Զուբով:

Շչորսը նրան հարցրեց, թե հին բանակում ծառայե՞լ ե ար-
դյո՞ք և վո՞ր գնդում:

— Այո՛, վորպես կամավոր, — պատասխանեց Զուբովը և ան-
վանեց գունդը:

Շչորսը ծիծաղեց.

— Ուրեմն մենք ձեզ հետ միասին այստեղ վորպես ուղղա-
կան մասնազետներ կլինենք:

Սկսվեց ընդհանուր դործարար խոսակցություն:

Շչորսը նստել էր մի կողմում, վորպես կողմնակի մարդ: Նրա
վրա նույնպես վոչվո՞ք ուշադրություն չէր դարձնում: Հավաք-
վածների մեծ մասը տարիքով զգալի կերպով նրանից մեծ էին:
Այդ կարծես թե նրան մի փոքր ճնշում էր: Նա զրպանից հանեց

բլոկ-նոտը և խոսակցությանն ականջ դնելով, բլոկ-նոտի մեջ ինչ-
վոր դիտողություններ էր գրում: Խոսակցությունը Սեմյոնով-
կայի նորերս կազմված ջոկատի ծանր դրության մասին էր: Զո-
կատում կարգապահություն չէր զգացվում, այն վերածվել էր
քարվանսարայի: Զգացվում էր զենքի, հանդերձանքի, պարենի
պակասություն: Զոկատի գանձարկղը դատարկ էր:

Վերջապես հարց ծաղեց, թե ի՞նչ պետք է անել այսուհետև:
Այն ժամանակ խոսեց Շչորսը: Բոլորն իսկույն իրենց ուշադրու-
թյունը լարեցին: Շչորսն առաջարկեց ջոկատում շարային պա-
րապմունքներ մտցնել: Սկսվեց վիճաբանություն: Շչորսին ա-
սում էյին՝ «փորձիր պարապմունքներ մտցնել — մնացածներն էլ
կիխաչեն» — «Լավ է հիմա, քան կովի ժամանակ», — պատաս-
խանում էր Շչորսը:

Շչորսն առաջարկեց մշակել ներքին կարգի խիստ կանոններ
և այդ կանոնները կետ առ կետ կարդում էր իր բլոկ-նոտից.
«Մարտից առանց իր հրամանատարի թուշյուլության դուրս յեկած
մարտիկը գնդակահարվում է վորպես դավաճան»: Նրան առար-
կում էյին, թե «չատ խստից ես բռնեցնում», իսկ նա պատաս-
խանում էր՝ «Այդ է պահանջում հեղափոխությունը»: Առհասա-
րակ Շչորսի առաջարկություններից շատերը մի քանիսին շատ
խիստ, թունդ, վտանգավոր, անիրագործելի էյին թվում, իսկ
վոմանք էլ վճռապես դեմ դուրս յեկան այդ առաջարկություն-
ներին, գտնելով, վոր Շչորսի պահանջած կարգապահությունը
նշանակում է վերադարձ դեպի հին բանակի կարգերը: Սակայն
վերջի վերջո նրանք ստիպված էյին լուել: Մեծամասնությունը
Շչորսի հետ համաձայնվեց: Նրա բոլոր առաջարկություններին
հավանություն տվեցին: Հավանության արժանացան նաև վարժա-
կան պարապմունքներ մտցնելու և մարտից ինքնազլուխ հեռա-
ցողներին գնդակահարելու առաջարկությունները: Զոկատի գան-
ձարկղը լրացնելու համար վորոչից Սեմյոնովկայի կուլակներին
ու առևտրականներին հարկել 200 հազար ոււրլու արտակարգ
հարկով:

Հետևյալ որը Շչորսին առաջարկեցին ընդունել ջոկատի
հրամանատարություն: Շչորսը համաձայնեց:

Իսկույն և եթ կուսակցական կազմակերպության ամբողջ ակ-

տիվն անձնական առաջադրանքներ ստացալ: Ամբողջ Սեմյոնով-
կան վոտքի հանվեց: Մի քանի ընկերներ մեկնեցին շրջակա գյու-
ղերը գենք հավաքելու և ապստամբներ հավաքադրելու համար:

Ուկրաինայի՝ դերմանական ոկուպանտների գեմ պաշտարի
յեղնող բանվորներն ու աշխատավոր գյուղացիներն սկսեցին
հավաքվել Սեմյոնովկա: Ջոկատը համալրելով և վերակազմելով՝
Շչորսը հանգիստ չունեք:

Չնայած հիվանդությանը և իրեն գեռ զգալ տվող վերքին,
նա առույգ տեսք ուներ: Թեթևակի կաղալով՝ նա մեկ այստեղ եր
յերևում, մեկ այնտեղ: Մարդիկ իրենց համար աննկատելի կեր-
պով յենթարկվում էին նրան:

Ջուրովը, վորը Շչորսից վարժական պլան կազմելու առա-
ջադրանք եր ստացել, մի քանի ժամից հետո գեկուցեց.

— Հրամանը կատարված է:

Շչորսն աչքի անցկացնելով պլանը, վորը նկատի յեր առնված
մի ամսվա պարապմունքի համար, այն հետ դարձրեց և առաց.

— Պլանն անպետք է: Նորից կազմի՛ր: Հիշի՛ր, վոր մեր
տրամադրության տակ վոչ թե մի ամիս կա, այլ մի քանի օր:
Դանդաղելը հանցադործություն է:

Շչորսը բոլորին շտապեցնում եր: Նա ասում եր, թե չի կա-
րելի սպասել՝ մինչև դերմանացիները Սեմյոնովկա գան, այլ
պետք է նրանց գեմ գնալ: Նա ասում եր, թե դերմանացիները
Կոնոտոպի մոտ արգեն ուժեղ հարված են ստացել Կլիմ Վորոչի-
լովի՝ Լուզանսկի ջոկատից, և թե թշնամիներին վոչ մի բոպե
գաղար չպետք է տալ:

Կամավորները Շչորսի մոտ էին գալիս ջոկ-ջոկ և խմբերով:
Նրանց տեղավորում էին սպրանքատար վազոններում, վորոնք
կանգնած էին կայարանի պահեստի ուղիներում և սարքավորված
էին տախտամածներով և յերկաթե վառարաններով: Հենց
այստեղ վազոնում տեղավորված եր ջոկատի շտաբը: Կամավոր-
ներ ընդունող ընկերներն աշխատում էին ամբողջ օրը:

Յերբեմն Շչորսը, մի կողմում կանգնած, լուռ ախանջ եր
գնում խոսակցությանը և հանկարծ արագորեն, հստակ քայի-

բով մոտենում եր կամավորին և իր մեծ, թուխ, վառ աչքերով
ծակելով նրան՝ հարցնում եր

— Մահից չե՞ս վախենում:

Յեւ յեթե կամավորի գեմքին յերկյուզ եր տեսնում, արհա-
մարհանքով ասում եր.

— Մեզ վախկոտներ հարկավոր չեն: Խուճապ կտարածես:

Ապա հրաման եր տալիս.

— Յե՛տ-դարձ: Դեպի տուն քայլո՛ւմ-մարչ:

Մի քանիսը գալիս էին տրեխներով: Շչորսը նրանց ասում
եր.

— Յեթե կոչիկներդ տանն ևս թողել, գնա բե՛ր: Մենք կոչիկ
չունենք:

Վոմանք գնում էին և այլևս չէին վերադառնում:

— Ծա՛ր լավ է, — ասում եր Շչորսը, — այդպիսիները մեզ
հարկավոր չեն:

Ջոկատ գալիս էին նաև շատ նախկին զինվոր-ճակատային-
ներ: Նրանց կարելի յեր մի անգամից ճանաչել հին դեղնած փա-
փախներից, պոկված ուսադիրների հեռքերով շինեղներից, ջրա-
մաններից, կաթսաններից: Մի քանիսն էլ գալիս էին հրացաննե-
րով: Շչորսը, վորը մտահոգված եր հրամանատարական կազմի
ընտրությամբ, ճակատայիններին դիմավորում եր առանձին ու-
շադրությամբ:

Հավաքելով ջոկատ մտնող ապստամբների խմբերը, Շչորսը
նրանց ծանոթացնում եր առաջիկա խնդիրներին և կետ առ կետ
թվում եր ներքին կարգուկանոնը:

Մի շաբաթ չանցած՝ ջոկատում արգեն հաշվվում եր ավելի
քան 300 մարդ: Շչորսը նրանց հետ մի քանի շաբաթի պարապ-
մունք անցկացրեց և հրամայեց ջոկատի ամբողջ գույքը բարձել
և եշելոն կազմել:

Մեկնելուց առաջ վազոնները շրջապատեցին կանայք: Մար-
տիկներին յեկել էին հրաժեշտ տալու նրանց կանայք, հարս-
նացուները, մայրերը, քույրերը: Շչորսը կանչեց հարմոնիստնե-
րին և հրամայեց նրանց ուրախ յերգեր ու պարեր նվագել: Պլատ-
Փորմի վրա, վորը հենց նոր յեկած ձյունից գեռ թաց եր, մար-
տիկները ճարպկորեն ուկրաինական հոպսիկ, չեչոտկա, մոսկով-

յան բարինյա, կոմարինսկի եյին պարում: Ընդհանուր պարի ամենատաք միջոցին, մի պար, վորին մասնակցում եյին նաև թագուն արցունքները սրբող կանայք, Շչորսը մեկնելու ազդանշան տվեց:

Յերբ ջոկատը ժամանեց Նովոզիրկով այդ կայարանի բոլոր պահեստի ուղիները զբաղված եյին ասլանաքատար զնայքներով, վորոնք բարձված եյին Ուկրաինայից տեղափոխվող դույզով: Գերմանացիներն արդեն զբավել եյին Գոմելը և յերկաթուղու յերկայնքով շարժվում եյին դեպի Նովոզիրկով:

ԱՌՂԶԻՆ ՄԱՐՏԵՐԸ

Այստրո-գերմանական զորքերի հարձակումն Ուկրաինայում կատարվում էր հզոր զորասյուններով՝ յերկաթուղային մագիստրալների յերկայնութամբ, վորոնք զնում եյին արևմուտքից դեպի արևելք: Ամենահյուսիսային զորասյունը հարձակվում էր Բրեստ-Լիտովսկից յերկաթուղով Գոմելի վրայով դեպի Նովոզիրկով: Այս զորասյունը բաղկացած էր գերմանական 41-րդ կորպուսից, վորի մեջ մտնում էր չորս լանդվերային դիվիզիա:

Ուկրաինական կարմիր-զվարդիական և պարտիզանական ջոկատների մեծ մասն ոկուպանտների հետ այսպես կոչված եչելոնային պատերազմ էր մղում: Իրենց եչելոններով կաշկանդված՝ նրանք սիրտ չէյին անում պոկվել յերկաթուղիներից և մարտ եյին մղում գլխավորապես յերկաթուղային հանգույցների համար: Կարմիր-զվարդիական և պարտիզանական ջոկատների այսպիսի տակտիկան թույլ էր տալիս գերմանական հրամանատարութանը չբացազատել իր զորքերը, ցրել չտալ այդ զորքերն իրենց թշնամի բնակչութունն ունեցող լայն տերրիտորիայի վրա: Համակենտրոնացած հարվածներ հասցնելով, զործի դնելով զրահապատ զնայքներ, գերմանացիք համեմատաբար հեշտ կերպով հաղթահարում եյին այն կարմիր ջոկատներին, վորոնք փորձում եյին նրանց կասեցնել:

Շչորսն առաջիններից մեկն էր, վոր հասկացավ եչելոնային պատերազմի անձեռնտու լինելը պարտիզանների համար: Նրա ջոկատի ամբողջ հրետանին բաղկացած էր մի զենիթային թնդանոթից, վորը նա ուզում էր ոգտագործել նաև վերերկրյա նշանների վրա կրակելու համար: Այսպիսի «տեխնիկայի» պայմաններում հաջողութուն ձեռք բերել կարելի էր միայն համարձակ,

անսպասելի հարձակումների միջոցով: Այս պատճառով Շչորսը հատուկ ուշադրութիւն դարձրեց հեծելագործի վրա: Այս տեսակետից նա արավ այն ամենը, ինչ թույլ էլին տալիս ժամանակն ու միջոցները: Զոհատին կից ստեղծվեց մի քանի տասնյակ թրերից բաղկացած հեծյալ հետախուզութիւն: Ծուռով Շչորսին հաջողվեց սրանց ղինել գերմանացիներից խլիւժած ավտոմատիկ հրացաններով և ձեռքի դնողներով: Նովոդիրելովում Զոհատը վազոններից հանելով և եշելոնը թողնելով, վորպես թիկունքային, անտեսական բաղա, Շչորսը շարժվեց Գոմելի կողմից հարձակվող գերմանացիների դեմ—հանդիման և նրանց թիկունքի վրա կատարված հենց առաջին համարձակ պարտիզանական հարձակումներից հետո ստիպեց նրանց բացաղատվել, խորանալ անտառի մեջ, վորտեղ նրանց ավելի դժվար էր սպտադործել իրենց տակտիկայի առավելութիւնը:

Ոկուպանտների հարձակումն իսկույն դանդաղեց: Այն ժամանակ Շչորսը փորձ արավ այդ հարձակումը կանգնեցնել, գերմանացիներին կասեցնել Զլինկա ավանի մոտ, մինչև վոր քաղաքից հասնեն կարմիր-զվարդիական նոր Զոհատներ:

Հեծյալ հետախուզիչները Շչորսի գլխավորութիւնով լուսաբացին Զլինկա ներխուժելով հայտնաբերեցին, վոր գերմանացիները, վորոնք նախորդ օրը գրավել էին ավանը, պատրաստվում են Նովոդիրելով տանող ճանապարհով հարձակվելու: Շչորսն իսկույն այստեղ կռիւ համար գիրքեր գրավեց:

Գերմանական հրամանատարութիւնը Շչորսի հանդուգն հարձակումներից զայրացած, վորոչեց մի ջախջախիչ հարվածով վոչնչացնել նրա Զոհատը: Մի փոքրիկ, թույլ ղինված պարտիզանական Զոհատի դեմ դուրս հանեցին խոշոր հետևակ և հեծյալ զորամասեր, վորոնց ոժանդակում էր հրետանին: Գերմանացիներն իրենց համար անսպասելիորեն ուժեղ հակահարված ստացան: Անտառում համառ կռիւ տեղի ունեցավ: Ահա թե ինչ է պատմում այդ կռիւի մասին Շչորսի Սեմյոնովկայի Զոհատի շարքային մարտիկներից մեկը՝ Յ. Մ. Ժիվոտովը:

«Հետախուզութիւնը Զլինկայից վերադարձավ լավ ավարով, ձեռք գցելով բազմաթիւ ավտոմատ հրացաններ, ձեռքի նռնակներ և այլ գեներ ու ղինամթերք, վորի կարբիքը մենք շատ

էլինք գգում: Մեր Զոհատը շլթա կազմեց գետափի յերկայնքով, իսկ հետախուզութիւնը Շչորսի գլխավորութիւնով սրարչալ յետ դարձաւ և անտառում ծածկվեց: Ապա լավեց, թե ինչպէս անտառում ճարճատում են չոր ծառերը. գերմանական հետևակը հարձակվում էր մեզ վրա զորասյուներով անտառի միջով: Մեր գընդացորդներն արդեն պատրաստվել էլին, յերբ հանկարծ անտառից դուրս ցատկեց սրերը մերկացրած հեծյալ հետախուզութիւնը, առջևից Շչորսը և հետախուզութիւն պետը՝ գերմանական սաղալարտը ձեռքին: Հետախուզութիւն հետևից, վորը կամուրջի վրայով քառատրոփ սլացալ դեպի Զոհատը, անտառից յերեացին գերմանացիները: Սկսվեց կռիւ, վորի ժամանակ մենք տվինք 7 սպանված և 10 վիրավոր: Գերմանացիներն ավելի մեծ կորուստներ ունեցան, վորովհետև նրանք հարձակվում էլին իրա մասսայով: Հանկարծ Շչորսը հրամայեց նահանջել: Գերմանացիները շրջանց էլին կատարում և պատրաստվում էլին գրոհել մեր վրա հեծելագործի միջոցով: Մենք մտանք անտառի խորքը և դուրս յեկանք անտառի յեզրը, վորտեղ շատ մարտիկներ տարակուսանքով կանգ առան, վորովհետև մեր առջև մինչև 3 կիլոմետր լայնութիւնով մի բացատ էր: Այս լայն տարածութիւն վրա գերմանական հեծելագործին շատ հարձար էր բացաղատվել գրոհի ղիմելու համար: Բայց Շչորսը վտանգավոր տեղերը պաշտպանելու համար իսկույն գնդացորդներ ղնելով, հրամայեց վազքով, 10—15-ական մարդ, անցնել բացատը և ղիրքեր գրավել անտառի ղիմացի յեզրում, բացատը պահելով իրենց կրակի տակ: Դեռ նոր էլին Զոհատի վերջին խմբերը վազքով անցել բացատը և գրավել մատնանշված ղիրքերը, յերբ գերմանացիք դուրս թափվեցին անտառից բացատը, ինչպէս մըջուներն անհանդստացրած մըջնանոցից: Շչորսի հրամանով համադարկերի միջոցով մենք ստիպեցինք նրանց յետ նահանջել դեպի անտառը: Յերկու Կողմից էլ հրաձգութիւն սկսվեց բացատի վրայով: Մեր հետախուզիչները պահպանում էլին մեր թևերը և աննկատելի կերպով մոտենալով գերմանացիներին՝ նրանց համարյա ընդհուպ գնդակոծում էլին Զլինկայում գրաված ավտոմատիկ հրացաններով: Ուժերը մեկտեղ հավաքելով՝ գերմանացիք նորից անցան հարձակման և պարտիզաններին վրա տվին իրենց տեխնիկայով: Վորտաց գրահա-

պատ զնացքի հեռահար հրետանին, բացատի միջով անցնող խճուղու վրա յերևացին զբահապատ ավտոներ: Պարտիզանները նույնպես դործի դրին այն ամենը, ինչ ունեյին՝ հրացանները, զնդացիները, թրերը և նռնակները: Սկսվեց մի կռիւլ, վորը համարյա թե մի ուր ու գիշերից ավելի տևեց: Պարտիզանները պառկած էյին անտառի յեղերքին, վառուղի ծխով պատած: Չորս կողմը տրաքում էյին արկերը, ճարճատում էյին ծառերը, բոցավառվում էյին չոր ծառերը: Գիշերն անտառի վրա բռնկել էր կրակի ցոլքը և լուսավորել էր բացատը: Այդ բացատի մեջտեղը կանգնած էր մեն-մենակ մի ուռենի: Ուռենին զեռ նոր սկսել էր կանաչել, բայց շուտով գնդակները կտրեցին նրա բոլոր ճյուղերը, մնաց միայն մուսյլ բունը: Շչորսն ուսից վիրավորվել էր, բայց կովից դուրս չէր դալիս, թեև իրեն լավ չէր զգում: Մենք շարունակ կրակում էյինք նրա հրամաններով: Հետո մեզ փոխեցին և մենք նահանջեցինք Նովոգիրկովից առաջ գտնվող վերջին կիսակայարանը, վորտեղ մեզ սպասում էր մեր եղերունը տնտեսական բաղայի հետ միասին»:

Անտառներում և Ձլինկայի մոտ մղած կռիւներից հետո Շչորսի հրամանատարութեան տակ մնացին մի բուռը հոգնած մարտիկներ: Սակայն Նովոգիրկովում քաղաքային կուսակցական կազմակերպութեան ոգնութեամբ ջոկատը նոր կամավորներով, այն է տեղական դործարանների բանվորներով, համալրելով, Շչորսը շարունակեց գերմանական ոկուպանտների դեմ մղվող պայքարը: Կատեցնելով նրանց հարձակումը, նա կռիւներ մղելով յետ էր նահանջում Նովոգիրկովից դեպի Կլինցի և ապա Ունեչա— դեպի Խորհրդային Ռուսաստանի սահմանները:

Գերմանացիների դեմ մղած հենց առաջին կռիւներից հետո Շչորսը հասկացավ, վոր պայքարի հաջողութունը կախված է պարտիզանական մանր ջոկատների ամենաբարձր միացումից ընդհանուր հրամանատարութեան և բուլչեիկյան ղեկավարութեան ներքո: Նովոգիրկով-Կլինցի ռայոնում կենտրոնացած էյին բազմաթիւ պարտիզանական ջոկատներ, բայց այդ ջոկատներից մի քանիսի մեջ գլխավոր դերը խաղում էյին անարխիստներն ու ճախեսերները: Այդ կեղծ-հեղափոխական ջոկատներն եղերուններից դուրս էյին գալիս՝ միայն իրենց շուրջը կազմալուծում տարածե-

լու համար: Շչորսի ջոկատն ստիպված էր, յետ մղելով ոկուպանտների դրոհը, միաժամանակ կարգ ու կանոն հաստատել ճակատում և թիկունքում: Կլինցիում գերմանացիների դեմ մղած կովից անմիջապես հետո Շչորսը հանդիպեց ինչ-վոր անկարգութուններ անող ջոկատի և ուժ դործադրելով այդ ջոկատը մաքրեց դավաճաններից: Անարխիական տարերքի դեմ մղած պայքարում Շչորսը դործում էր վճռաբար և անհաշտորեն:

***

Ապրիլի վերջերին գերմանական կորպուսների ճն ման տակ կարմիր-զվարդիական և պարտիզանական ջոկատները նահանջում էյին Խորհրդային Ռուսաստանի տերրիտորիան: Միայն Դոնբասում զեռ շարունակվում էր հերոսական պայքարն ընկեր Վորոշիլովի ղեկավարութեամբ: Ուկրաինայի մնացած ռայոններում արգեն տեր ու տնորենը ոկուպանտներն էյին: Ժողովրդին դավաճանած ռազան այժմ արգեն հարկավոր չէր Բեռլինի իր տերերին: Բավական էր գերմանական Ֆելդֆերելի բղավոցը միայն, վորպեսզի ռազայի՝ ժողովրդի ատելութեամբ շրջապատված միլիտարները իրենց տեղը հնազանդորեն զիջէյին Վիլհելմի դործակալ միսպետական գեներալ Մկորոպագսկուն, վորը Չերնիդովյան կարվածատեր էր և հռչակվել էր Ուկրաինայի գետման: Գերմանական գեներալների թելադրութեամբ դրած նրա մանիֆեստն ազդարարում էր, վոր «մասնավոր սեփականութեան իրավունքները, վորպես կուլտուրայի ու քաղաքակրթութեան հիմունքներ, ամբողջ ծախվելով վերականգնվում են»: Գերմանական պարետներն Ուկրաինայի քաղաքներում ու գյուղերում գաղութային ռեժիմ էյին մտցնում: Գերմանական ոկուպացիոն դորքերի ոգնութեամբ իրենց կարվածները վերադարձող կարվածատերերը մասնավոր սեփականութեան իրավունքները վերականգնում էյին «ամբողջ ծախվով»:

Յելիսավետգրադի գավառում կարվածատեր Սեդլեցկին մի ջոկատի հետ յեկավ Ռուլնոյե գյուղը, գյուղացիներին հավաքեց գերեզմանատանը և սկսեց մտրակով ծեծել: Նախ սկսեցին մտրակել հողային կոմիտեների անդամներին. «Այս ձեզ հողը բաժանելու համար», այնուհետև սկսեցին հերթով ծեծել բոլորին՝ «Այս էլ ձեզ աղայի հողը ցանելու համար»: Նույն գավառի Կետ-

ըխանովկա գյուղում գյուղացիներին ծեծելու ժամանակ հարևան վոլոստներեց հավաքված կալվածատերերը բրիչկաների ու կոտրերի վրա բազմած՝ թամաշա ելին անում դատ ու դատաստանին, աղաղակելով «Ահա՛ ձեզ հող, ահա՛ ձեզ ինվենտար»։ Կիևվչչինայի Սուբոտցի գյուղում գյուղացիների ծեծը տեղի յեր ունենում յերաժշտության ուղեկցությամբ։ Եկզեկուցիայի ժամանակ լարվում եր գրամաֆոնը։ Մի քանի մարդ ծեծելուց մեռան։ Պոդոլիայում ոկուպանտները գյուղացիներից վոմանց պատժում ելին հատուկ մարակներով, վորոնք կոչվում ելին «пройчики»։ Մարակին ամբացվում եր մի կտոր կարմիր գործվածք, վորի վրա գրվում եր «հող և ազատություն»։ Յեկատերինոսավում քաղաքը պաշտպանող մի քանի հարյուր բանվորներ կայարանի պատերի մոտ տողաններով շարվեցին և զնդացրային կրակով հնձվեցին։ Դիակները մերկացնելով՝ դահիճները լցրեցին բեռնատար ավտոների վրա և բնակչությանը սարսափեցնելու համար քաղաքով ման ելին անում։ Պրոֆեսիոնալ միությունների վարչությունները ցրվում ելին հրացանի կոթերով։ Մետապագործների Կիևվի միության պատգամավորական ժողովը, մասնավոր բնակարանում հավաքվելով, արձանագրել և «վարչությունը ստիպված և թագնավելու, չենքը գրավված և զինվորներով, բոլոր փաստաթղթերը մի կույտ են արել։ Գործարանները փակվում են, գործարանատերերը լուկուտի միջոցով ձգտում են աշխատավարձն իջեցնել»։

Յերբ Շչորսի ջոկատն անցավ Խորհրդային Ռուսաստանի սահմանը, նրա թողած Հյուսիսային Չերնիգովչչինայի ռայոններում գերմանական պարեաներն արդեն անցել ելին «կուլտուրայի ու քաղաքակրթության հիմունքների» վերականգնմանը ծեծի և զնդակահարությունների միջոցով։ Դորբյանկա գյուղում ոկուպացիայի հենց առաջին օրը գերմանական հեծյալ ջոկատը շուրջկալ կատարեց։ Բոլշեիկներին համակրելու մեջ բոլոր կասկածվողները պարաններով կապվեցին ձիերի պոչից, և հեծյալները նրանց քաշ տվին իրենց հետևից՝ նրանց հետ արյունոտ դատաստան տեսնելու համար։

***

Ունեչա կոչված սահմանամերձ կայարանում Շչորսը վերափոխներին ուղարկեց հիվանդանոց։ Ջոկատում մնաց ընդամենը մոտ յերեսուն մարդ։ Շչորսը նրանց ժողովի հրավիրեց։ Մարտիկների մի մասի տրամադրությունն ընկած եր։ Իմանալով ոկուպանտների գազանային տեռորի մասին, նրանք պատրաստ ելին մինչև արյան վերջին կաթիլը կատաղի կռիվ մղելու, բայց հասկանում ելին, վոր իրենց գյուղերը յետ խլելու նրանք առայժմ ի վիճակի չեն։ Կարծես թե Շչորսն այդ տրամադրությունը չեր նկատում։ Նա ինչպես միշտ խոսում եր զուսպ ձևով, խնամքով ընտրելով խոսքերը, բաց ճակատով և խիստ նայելով հավաքվածների աչքերին։ Նա խոսում եր այն մասին, վոր ջոկատն արդեն գտնվում և Խորհրդային Ռուսաստանի տերրիտորիայում, վոր յեթե բանակ չունես, կովել չի կարելի, իսկ ցաք ու ցրիվ պարտիզանական ջոկատները ի վիճակի չեն թշնամու մինչև առամները դիմված կանոնավոր զորքերի դեմ կովելու։

— Այժմ մենք կցրվենք, — ասաց Շչորսը, — մեկ առ մեկ վերադարձեք Ուկրաինա, գործարանները, գյուղերը, ժողովրդին տեղից շարժեցեք նրան նախապատրաստելով ապստամբության։ Ջոկատը ցրվում և, բայց ձեզնից յուրաքանչյուրը մարտական առաջադրանք և ստանում՝ իր հայրենիքում ապստամբների վաշտ կազմելու։ Անտառներում, խուլ ձորերում մարդկանց սովորեցրե՛ք զենքին տիրապետելը, սովորեցրե՛ք նրանց հեղափոխական կարգապահության։ Ապա թող նրանք ցրվեն իրենց տները, իմանալով, թե ով վո՛ր դասակումն և, վո՛ր ջոկատումն և և ո՛վ և նրա հրամանատարը։ Կգա ժամանակ, և ձեր վաշտերը գումարվելով՝ կվերածվեն գումարտակների, զնդերի, դիվիզիաների։ Նրանք թշնամուն կջնջեն իրենց յերկրի յերեսից։

Շչորսը խոսում եր ցածր, առանց ձայնը բարձրացնելու, բայց նրա խոսքերում այնպիսի անկեղծ համոզվածություն եր զգացվում, վոր բոլորն ևլ կարծես իրենց աչքի առաջ տեսնում ելին Բանվոր-գյուղացիական Կարմիր Բանակի այդ արդեն կազմակերպված, սպառազինված, դրոշակները ձեռքներին, մարտի պատրաստ վաշտերը, գումարտակները, զնդերը, դիվիզիաները։

Շչորսը հրաժեշտ տվեց մարտիկներին, յուրաքանչյուրի

ձեռքը սեղմեց: Զոկատը ցրվեց: Անտառային արահետներով, շրջանցելով գերմանական պոստերը, պարտիզանները թափանցում էին Ուկրաինա՝ Ժողովրդական ապստամբության կրակը բորբոքելու համար: Շչորան իր հետ թողեց միայն մի քանի կոմունիստների, վորոնց վորոշվել էր ուղարկել Մոսկվայում բացվող ռազմական հրահանգիչների կուրսերը: Նրանց հետ միասին Ունեչայից Մոսկվա մեկնեց նաև Շչորսը:

ԼԵՆԻՆԻ ՄՈՏ

Խորհրդային կառավարութունը հենց նոր էր տեղափոխվել Պետրոգրադից Մոսկվա: Մի քանի խորհրդային նոր հիմնարկութուններ գտնելը Մոսկվայում դժվար բան էր: Շտապ տեղափոխվելով աղնվականների, վաճառականների տներում և ակումբներում, նրանք դեռ չէին կարողացել ցուցանակներ ձեռք բերել: Փողոցներում հաճախ սլաստահում էին մարդկանց խմբեր, վորոնց մեջ խկույն կարելի էր ճանաչել յեկվորների: Դրանց մեջ յերկրի տարբեր ծայրերից յեկած, տարբեր ազգութունների պատկանող մարդիկ կային: Այդ յերևում էր թեկուզ զգեստներից: Զինվորական շինելների, յուզոտ պիջակների, կաշե կուրտկաների, մաշված դրապե վերարկուների միջև պատահում էին կովկասյան յափուռնիներ, չերկեսկաներ, նախաստիների բուշլատներ և կապույտ ոճիքներ, ուկրաինական սվիտկաներ (յերկար հագուստ) և խայտաբղետ բուխարական խալաթներ: Առաջին անգամը Մոսկվայում, վորը դարձել էր սոցիալիստական հեղափոխության կենտրոն, յերևան յեկան այնպիսի ազգութունների ներկայացուցիչներ, վորոնց մասին դեռ վերջերս այստեղ վոչվոք չէր լսել:

Այդ բոլոր մարդիկ Մոսկվա էին յեկել ոգնութուն, ցուցումներ, խորհուրդներ ստանալու համար:

Դրանց մեջ էր նաև Շչորան իր զինակիցներով:

Փնտռելով այն հիմնարկութուններն ու մարդկանց, վորոնց հետ հարկավոր էր կապվել, նրանք քաղաքում միասին էին ման գալիս: Լայն խճած հրապարակներում, հանդարտ, ծուռ ու մուռ նրբափողոցներում, արդեն կանաչազարդ բուլվարներում — ամեն տեղ նրանք հանդիպում էին ռազմական շարք և հրացանի պրի-

յոճներ սովորող ջոկերի, դասակների ու վաշտերի: Ծինեղներ կամ ուղղափառ բլուզներ ունեւոյն հաղին միայն հրամանատարները: Ծարքում կանգնածները կրում եւոյն դեռ քաղաքացիական զգեստ— բանվորական բլուզ, պիջակ, կեպի: Յերիտասարդների հետ միեւնույն շարքերում կանգնած եւոյն միբուքավոր ծերուկներ: Ծչորսը կանգ եր առնում և յերկար ու ուշադրութամբ դիտում եր Բանվորա-դուղացիական Կարմիր Բանակի այս առաջին դասակները, վորոնց ստեղծմանը ձեռնարկել եր Խորհրդային հանրապետութունը:

Ծչորսն իր ընկերներին ուշադրութունը դարձրեց այն հանգամանքի վրա, վոր դեռ նոր շարք կանգնած այդ մարդիկ, վորոնք դեռ չեւոյն կարողանում հրացաններն ամուր կերպով իրենց ուսին պահել, հրամանները մեծ ուշադրութամբ և կենտրոնացած եւոյն կատարում: Ծչորսը հափշտակված խոսում եր այն մասին. թե ինչ հզոր բանակ դուրս կդա շուտով այդ դասակներից ու վաշտերից:

Փողոցներում, հիմնարկներում, հանրակացարանում, ճաշարանում Ծչորսը հանդիպում եր Ուկրաինայի դանազան տեղերից յեկած ընկերներին: Նա ազահորեն հարց ու փորձ եր անում նրանց գերմանական հափշտակիչների դրաված ուսոյնների դրութան մասին:

Ծչորսին հետաքրքրում եւոյն բոլոր մանրամասնութունները, բոլոր մանրուները: Հարց ու փորձ անելով ուկրաինացիների կողմից Ուկրաինայում սահմանված կարգերի մասին, նա հաճախ դիտողութուններ եր անում իր բլոկնոսում:

Մի քանի օր հետո Ծչորսին և նրա ընկերներին կանչեցին Լեւինի մոտ: Վլադիմիր Իւլիչը իմանալով նրանց դայտայան մասին, հաղորդեց, վոր ցանկանում ե անձամբ խոսել նրանց հետ: Նրանք ներկայացան Կրեմլ: Լեւինին ընդունարանում նրանց շատ սպասելու պետք չեղավ: Քարտուղարը, Վլադիմիր Իւլիչին դեկուցելուց անմիջապես հետո, յետ դարձալ և խնդրեց մտնել կարիներ:

Այդ մի փոքրիկ և համեստ կարիներ եր: Մի փոքրիկ գրասեղան և կարմիր մահուղով ծածկված մի ուրիշ, ավելի մեծ սեղան՝ այցելուների համար: Գրքերով պահարաններ: Պատերի

վրա մի քանի աշխարհագրական քարտեզներ: Աչքի ընկնող մի հայտարարութուն՝ «Ժխելն արգելվում ե»: Պատուհանի մոտ մի արմավենի:

Այս բոլորը Ծչորսն ու նրա ընկերներն արդեն հետո նկատեցին: Մտնելով կարիներն՝ նրանք տեսան միայն դրասեղանի հետեից բարձրացող Լեւինին: Վլադիմիր Իւլիչը յուրաքանչյուրի հետ առանձին բարևեց, խնդրեց նստել: Նա ասաց, թե արդեն լսել ե նրանց մասին և խնդրեց պատմել ուկրաինական պարտիզանների պայքարի մասին ուկրաինացիների դեմ, մի պայքար, վորին նա մեծ ուշադրութամբ եր հետևում:

Ծչորսը, վորը նստած խոսելու սովոր չեւր, վեր կացավ: Լեւինը շատ ուշադրութամբ եր լսում նրա պատմածը և շատ բան գրի յեր առնում: Վլադիմիր Իւլիչին, ըստ յերևութին, դուր եր յեկել այդ յերիտասարդ, իրեն հավաքած, ախուրատ հաղնված հրամանատարը, վորը մտածված, հստակ և համարձակ խոսում եր: Ծչորսը խոսում եր ցաք ու ցրիվ, վատ զինված պարտիզանական ջոկատների կողմից ուկրաինացիների լավ մարզված զորքերի դեմ մղվող պայքարի դժվարութունների մասին, պարտիզանների հերոսութան, բայց թույլ կարգապահութան մասին, այն ուղնութան մասին, վոր ուկրաինական բանվորներն ու դուղացիները սպասում են ուսուսական բոլշևիկներից, կանոնավոր Կարմիր Բանակ ստեղծելու և այդ բանակի համար հրամանատարական կարգեր պատրաստելու մասին, վորի մասին մտածում եր ինքը Իւլիչը:

***

Լեւինի հետ ունեցած դրույցը Ծչորսին Ուկրաինայի հետագա պայքարի հստակ հեռանկարները ավեց: Խորհրդային հանրապետութունն ուկրաինական ապստամբներին առայժմ չեւր կարող ուղնութուն ցույց տալ: Դեռ նոր Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրն ստորագրած խորհրդային կառավարութունը չեւր կարող գերմանական իմպերիալիզմի դեմ նոր պատերազմ մղելու ուսկ անել: Կարմիր Բանակը դեռ նոր եր կազմվում ցաք ու ցրիվ ջոկատներից: Այդ բանակի ուժն անշտան եր: Խորհրդային կառավարութունն ստիպված եր ընկեր Մտալինի նախագահութամբ մի պատգամավորութուն առանձնացնել գերման-ուկրաինական

հրամանատարութեան հետ հաշտութեան բանակցութեաններ վարելու համար: Մայիսի սկզբներին ընկեր Ստալինին հաջողիկեց զինադադար կնքել, Կուրսկի, Բրյանսկի և Վորոնեժի ճակատներում: Խորհրդային Ռուսաստանի և դեմոկրատիկ Ռուսաստանի միջև սահմանաբաժան գիծ անցկացվեց: Մակայն գերմանացիների գրաված ռուսախնական տերրիտորիայի վրա պայքարը չեղ դադարում, նա միայն նոր ձևեր էր ընդունում: Բուլճարիկյան ընդհատակյա կազմակերպութեաններն էլ մի էլին հավաքում ռուսախնական ժողովրդի հեղափոխական բոլոր ուժերը ուղղակիորեն ներքին ու նրանց գործակալների դեմ ընդհանուր ապստամբութեան սկսելու համար: Լարված աշխատանք էր սկսվել ապստամբութեան կազմակերպիչներին, ղեկավարներին կազմեր նախապատրաստելու համար: Ռուսախնացի մի շարք ընկերներ, այդ թվում նաև Շչորսի հետ Մոսկվա ժամանած նրա զինակիցներն ընդունվեցին ռազմական հրահանգիչներին Մոսկվայի կուրսերը, վորն ավարտելուց հետո նրանք պիտի վերադառնային Ռուսախնայում աշխատելու համար:

Շչորսը նույնպես միանգամից չվերադարձավ Ռուսախնա: Կուրսկից ընկած նրան ժամանակավորապես ուղարկեց արևելյան ճակատ, վորն այդ մոմենտին չեխոսլովակյան խոռվութեան, հակահեղափոխականների կողմից Պոլոժսկի, Ուրալի մի շարք ռայոնների և Սիբիրի յերկաթուղային մագիստրալի գավթման կապակցութեամբ հեղափոխութեան համար վճռական ճակատ էր:

Արևելքում Շչորսը մնաց 2—3 ամիս: Այդ ժամանակվա նրա գործունեութեան մասին համարյա վոչ մի փաստաթուղթ չի մնացել: Շչորսի իր ընկերներին ու ազգականներին արդեն Ռուսախնա վերադառնալուց հետո պատմածից միայն հայտնի յե, վոր նա չեխոսլովակների ու սպիտակ-գվարդիականների գրաված ռայոններում գործող պարտիզանական շուկաներից մեկին հրամանատարն է յեղել, վոր հեղափոխութեան համար նրան պետք էր լինում գյուղացու շոր հագնել և թափանցել հակահեղափոխական գործերի դասավորման շրջանը, վոր նա մի անգամ քիչ էր մնացել գնդակահարվեր: Յեղբայր Գրիգորի Ալեքսանդրովիչի խոսքերի համաձայն Շչորսն այդ դեպքի մասին այսպես էր պատմում:

— Մի անգամ նրա շուկատը մոտենում էր սպիտակների գրաված մի գյուղի: Շչորսը վորոշում է ինքը գնալ հետախուզութեան, մարտիկներին թողնելով ծածուկ տեղում: Նա արեխներ, գլուխ (կապա) հագած է լինում և ունենում է գյուղացի Տիմոֆեյի վի անունով անցագիր: Թափանցելով գյուղը և հետախուզելով սպիտակ-գվարդիականների դասավորումը, Շչորսն ուզեցել է արդեն վերադառնալ դեպի իր շուկատը, բայց նրան կասկածի տակ են առել, կալանավորել, բերել են շտաբը: Թեև հարցաքննութեանը վոչ մի արդյունք չուրեց, սպիտակ-գվարդիականները վորոշեցին՝ «համենայն դեպս» նրան գնդակահարել: Արդեն նրա շորերը հանել և կանգնեցրել էլին պատի մոտ: Հանկարծ ճանապարհի վորոտանից յերևում է մի մարդատար ավտո: Յերբ ավտոն մոտենում է, Շչորսը պոկ է դալիս և մի քանի վայրկյանից հետո արդեն մեքենայի մեջ էր: Հետեից սկսում է անկարգ հրացանաձուլութեան: Շփոթված շոֆերը մեքենային ծայր աստիճան արագութեան է հաղորդում: Գյուղից դուրս թռչելով ավտոն ուղից Շչորսի շուկատին է հանդիպում: Իսկ գիշերը Շչորսը, մանրամասնորեն ծանոթ լինելով սպիտակ գվարդիականների դասավորութեանը, հանկարծակի հարվածով նրանց ջախջախում է:

Շչորսի՝ Սիբիրում ունեցած գործունեութեան մասին հարցվող նման պատմութեաններ քիչ չեն և հավանաբար իրենց հիմքում նրանք վավերական են: Մակայն մենք մանրամասնաբար չանդ չենք անի դրանց վրա, վորովհետև դրանք վերաբերում են Շչորսի գործունեութեան առաջին պարտիզանական շրջանին և նոր բան չեն ավելացնում նրա մարտական ուղու բնութագրմանը: Անցնենք յերկրորդ ժամանակաշրջանին, յերբ Շչորսը հանդես է դալիս վորպես Ռուսախնայի կանոնավոր Կարմիր բանակ ստեղծող և միանգամից առաջ է դալիս վորպես տաղանդավոր օրջևիկ-կազմակերպիչ և հրամանատար:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՊՍԱՍԲՈՒԹՅՈՒՆ

Հունիսին ամբողջ Ուկրաինայում լուր տարածվեց Տադան-
րոզ քաղաքի բանվորների՝ գերմանական հափշտակիչների դեմ
մղած հերոսական պայքարի մասին: Տադանրոզի բանվորների
մեծ մասը քաղաքը գերմանացիների կողմից դրավելուց հետո
գնաց դեպի հարավ: Մայիսի վերջերին, հավաքվելով Յեյսկում,
բանվորները վորոշեցին փորձել հափշտակիչների ձեռքից հեռ
ելու իրենց հայրենի քաղաքը: Նրանց ողնության յեկան Յեյսկի
ոկրուզի պարտիզանները: Սկսվեց կարմիր դեսանտի նախապատ-
րաստումը: Դեսանտի համար ոգտադործվեցին Յեյսկի նախա-
հանգստում կանդնած 3 արալչիկ, 2 բոլինդեր (մոտորային
չարժիչով մի տեսակ բեռնակիր նավ), բուքսիրներ, մի քանի քա-
րածխատար նավ և տրանսպորտային նավեր:

Բեռնումը սկսվեց հունիսի 3-ին: Զինված մարդկանց բազմու-
թյունը, վորոց մեջ կային նաև կանայք, ախին կանգնած սպա-
սում էլին նավերը նստելուն: Ծովի մյուս ափին, մոտավորապես
100 կիլոմետր հեռավորության վրա, գտնվում էր Տադանրոզը:
Բոլորը մտածում էին միայն մի բանի մասին. ծովի այն ափին
ինտերվենտները կողոպտում են դործարանները, հանքահորերը
և գյուղերը, գնդակահարում են ընկերներին, յեղբայրներին, հայ-
րերին: Յեթե այդ որերը վորևե մեկն ասեր, թե մտածած դե-
սանտը սխալ հանդիսացող դործ է, նրան կհամարելին թշնամու-
լրանս: Ժողովրդի զայրույթը չէր կարելի դապել:

Դեսանտի բեռնումը տևեց չորս օր: Տրալչիկները վրա
դրվեցին 120 միլիմետրանոց թնդանոթներ, բոլինդերների վրա՝
6 դուլմանոց: Ամեն մի հրանոթի համար վերցրին 40—50 արկ:
Ավելին ձեռք բերել չհաջողվեց: Հունիսի 6-ի յերեկոյան բեռնու-

մը և մարդկանց նավ նստեցնելը վերջացավ: Փոքրիկ Փլոտիլիայի
նավերի վրա տեղավորվեց ութ հազարանոց հետևակ և հեծյալ
մի դեսանտ:

Հունիսի 6-ի լույս 7-ի դիչերը Փլոտիլիան կուրս վերցրեց դե-
պի Տադանրոզ:

Լուսաբացի մշուշի մեջ յերևացին բարձրադիր ալի դծերը:
Զախից արդեն յերևում էր Տադանրոզը: Բայց մինչև Տադանրոզ
հասնելը դես մնում էր 20 կիլոմետր, յերբ մի քանի նավ ծանծա-
ղուտի վրա նստեց: Նավատորմի հրամանատարությունը լավ
ծանոթ չէր Տադանրոզի առափնյա Փարվատերին: Պետք յե-
ղավ ալի դուրս գալ շատ անհարմար տեղում:

Յերբ հանդիստ կապուտակ ծովի վրա ծագեց արևը, Փլոտի-
լիան կանդնած էր թշնամու աչքի առաջ: Տադանրոզի գերմանա-
կան կայազորը, վորը չմեկ էր այդպիսի հանդգնությունից,
թվում էր, թե վոչինչ չի կարողանում ձեռնարկել դեսանտի դեմ:
Ամբողջ ծովափում մեռելային լուություն էր տիրում: Քաղաքի
կողմից վոչ մի չչուկ չէր լավում: Մակայն Տադանրոզում վո-
ղոցների բոլոր խաճբուկներում գնդացիները էլին դրված:
Պատրուլները ցրում էլին անցորդներին: Բանվորական թաղա-
մասերը չըջարատված էլին: Քաղաքում մնացած բանվորները
գերության մեջ էլին մնացել և չէլին կարողացել դեսանտին ող-
նության հասնել:

Ծածկադիր հեռադրերը վոտքի էլին հանել մոտակա սայոն-
ներում տեղավորված գերմանական բոլոր զորամասերի շտաբ-
ներին: Մինչդեռ կարմիր դեսանտի ժամանման լուրը տարածվել
էր Տադանրոզից մինչև Զոլոտայա կոսսա, ծովափից մինչև Միու-
սի լիմանը գտնվող բոլոր գյուղերը: Առանձին-առանձին և խումբ-
խումբ գյուղացիները, ձկորսները վազում էլին դեպի ծովափ՝
պարտիզաններին ողնության: Տասնյակ ձկնորսական բարկասներ
ու նավակներ լողացին դեպի Փլոտիլիայի խարխիս ձգած նավե-
րը: Սկսվեց բեռնաթափումը: Հետևյալ օրն ամբողջ ծովը ծածկ-
ված էր առազաստանավերով: Հեռավոր գյուղերից ու ավաններից
լողում էլին իրենց առազաստանավերով ձկնորսներն ու գյուղա-
ցիները, վորպեսզի ողնեն կարմիր դեսանտին ծովափ դուրս դա-
լու:

Այի դուրս գալը տևեց մոտ յերեք օր: Գերմանական սալառնակները թռչում էին ծովի վրայով և ուռմբեր էին նետում: Ռումբերը հսկայական շարքերով էին բարձրացնում, բայց նավերին չէին դիպչում: Այի դուրս գալու յերկրորդ օրը փոթորիկ բարձրացավ: Գամին սոսկում էր առադաստները, ալիքները լցնում էին բարկասները, շուտ էին տալիս, նետում էին դեպի ծանծաղուտները, բայց ձկնորսներն ու դյուղացիները աշխատանքը չէին դադարեցնում: Շրջակա դյուղերից յեկամ հարյուրավոր տղամարդիկ ու կանայք, ծովափին շղթա կազմած, պարաններով ձիգ էին տալիս դեսանտներով յի բեռնակիր նավերը դեպի ափը: Յերրորդ օրը փոթորիկն ուժեղացավ: Այի դուրս գալը պետք յեղավ դադարեցնել: Նավերում մնաց դեսանտի մի յերրորդ մասը:

Միայն հունիսի 11-ին գերմանացիք կարողացան ծանր հրետանի հասցնել և սկսեցին Փլոտիլիայի ուժեղացումը: Այդ նույն օրը կռիվն սկսվեց նաև ծովափում:

Գերմանացիք հետևակը համախմբելով դեսանտի այի դուրս յեկած տեղը, հույս ունեցին հետևակի մի հարվածով դեսանտը ծովը շարտել: Բայց առաջին գրոհից հետո նրանք յետ դրոշմեցին, նրանք ստիպված էին կովել վոչ միայն դեսանտի հետ, այլև շրջակա դյուղերի դյուղացիների հետ: Ովքեր զենք չունեին՝ փամփուշտներ էին կրում, իսկ կանայք կարկանդակներ էին թխում և զնդացրային կրակի տակ շղթայում պառկած պարտիզաններին էլ չհասցնում:

Նահանջելով՝ գերմանացիք հրանոթային կրակ բաց արին: Ֆլոտիլիան պատասխանեց, բայց արկերը վերջանալուց հետո ստիպված յեղավ ծանր մարտկոցների կրակի տակ ծովափից հեռանալ: Գերմանական հրամանատարութունը հունիսի 13-ին կարմիր դեսանտի դեմ կովելու համար ի մի հավաքեց Տադանրոզի ուղրուզում և Ռոստովում կանգնած բոլոր զորամասերը: Այդ օրը դեսանտի ջոկատները մի քանի անգամ հակադրոհի դիմեցին և հրետանու փոթորկալից կրակի տակ յետ նահանջեցին: Գերմանացիները նրանց դեպի ծովափն էին նեղում յերեք կողմից: Վեց հազար վատ զինված պարտիզանների դեմ, վորոնք ծախսում

էին վերջին փամփուշտները, դործում էր ուղուպացիոն զորքերի մի կորպուս:

Կորստի դատապարտված պարտիզանները վճռեցին փորձել պողպատե ողակը պատռել: Գեսանտի հեծելազորը գրոհի դեմեց: Գյուղացիները, հեծելազորը գերմանացիներին կրակից պաշտպանելու համար, նրա առջևից քշեցին կովերի մի նախիր, վորը փոշու ամպ բարձրացրեց: Բայց գերմանացիները խորամանկութունը հասկացան և կովերին բաց թողնելով՝ պարտիզանական հեծելազորը վոչնչացրին զնդացիների խաչաձև կրակով: Միայն մի փոքր ջոկատի՝ տասնուվեց տարեկան Գրիգորի Իվանովի հրամանատարութամբ հաջողվեց թշնամու թիկունքն անցնել: Բայց այդ դրութունը չփրկեց: Կռիվներում 700 մարդ կորցրած դեսանտին դեմ արին ծովի բարձր, գառլթափ ափին: Գերմանացիների ողակը սեղմվում էր: Պարտիզաններին այլևս վոչինչ չէր մնում՝ քան փորձ անել յետ դառնալու դեպի Փլոտիլիայի նավերը: Բայց նավերն էլ ծովում հետու էին կանգնած, և հրետանու կրակը նրանց թույլ չէր տալիս ափին մոտենալու:

Միայն յերկու հազար պարտիզանների հաջողվեց նավ նստել, մնացածները շրջապատված էին: Չկամենալով անձնատուր լինել՝ շատերը քարափից ընկնում էին ծովը: Հրետափորները թընգանոթների ու ձիերի հետ միասին նետվում էին ծովը:

Սկսվեց արյունալի դատաստանը: Գերմանական հետևակը շրջապատեց անձնատուր յեղած պարտիզաններին, վորոնք զենքը ծովն էին նետել, և նրանց սփիններով քշեցին դյուղերը: Բոցմանովո դյուղը մոտ յերեք հազար գերիներ հավաքվեց: Բաժանելով 50—100 մարդուց բաղկացած խմբերի՝ գերիներին մոտեցնում էին քարափին: Նրանք զնում էին յերգելով: Նրանց զնդակահարում էին զնդացիներով, տողաններով շարքերով՝ յերեսները դեպի ծովը դարձրած: Ամբողջ ափը դիակներով էր ծածկված: Գերիների վերջին խմբերին հրաման էր տրված գերեզմաններ փորելու: Նույնը տեղի ունեցավ Պոլյակովկա դյուղի մոտ:

Գերիների թվում 70 կարմիր քույրեր կային: Նրանց հազուստը հանեցին, քույրերին քշեցին ափը և ստիպեցին ծովն ընկնել: «Հաղթողներն» ափին կանգնած՝ սուլում և հո՛ւ էին անում: Այնուհետև, արյունից հարրած, նրանք սկսեցին կրակել: Կա-

նայք խեղդվում եյին: Փրկվեց քույրերից միայն մեկը, վորը լողալով հասավ բաց ծովը: Գերմանացիք նրան տեսան, յերբ նա արդեն ծովափից հեռու յեր: Հետեյալ ուրը հունիսի 14-ին Տաղանքոզում պատերին վահկցվում եր գերմանական պարետ. մայր պարոն Փոն-Հյուլմ'ինդենի հետեյալ հրամանը.

«Հրամայում եմ անհապաղ իրազեկ դարձնել գերմանական կոմենդատուրային՝ քաղաքում վախած բոլջեիկներ յերևալու ամեն մի առանձին դեպքի մասին: Իր մոտ բոլջեիկ թագցնող յուրաքանչյուր վուք մահվան կղատապարտվի, ընտանիքը կաքսորվի, իսկ դուքը կզրաւվի հոգուտ գերմանական զորքերի»:

Գյուղերում սկսեցին դատաստան տեսնել այն գյուղացիների հետ, վորոնք դեսանտին ոգնել էյին կամ վորոնց վրա կասկած կար, թե ոգնել են: Հունիսի 15-ին Մալայա Ֆյոդորովկա գյուղում գնդակահարվեց 29 մարդ: Վեսյոլոյե գյուղում կալվածատերերի ցուցումով բռնված գյուղացիներին պատժիչները յեն-թարկում էյին միջնադարյան տանջանքների: Նախ քան գնդակահարելը՝ նրանց ձեռները, վոտները կտրում էյին, աչքերը հանում էյին: Չնայած գերմանացիների դադանային տեսողին՝ ապստամբների պայքարը գրավված ռայոններում չեր դադարում:

***

Յերեք ամիս եր անցել այն որից, յերբ Շչորսի ջոկատի մարտիկները վերադարձել էյին իրենց գյուղերը: Հացահատիկը հավաքելու ժամանակը մոտենում եր: Գյուղացիները հրաժարվում էյին հնձել կալվածատերերի դաշտերը: Ոկուպանտները հիմնել էյին գյուղատնտեսական սպաների պաշտոն: Սրանց ոգնությամբ կալվածատերերը փորձում էյին կոռ մտցնել: Իշխանուհի Իոլգորուկայայի Տալնովսկի կալվածի կառավարիչը հուլիսի 24-ին հայտնում եր Չվենիգորդի գավառակի գյուղատնտեսական քսպային, վոր Ռասսոխովատկա և Նովոսելիցի գյուղերի գյուղացիները հրաժարվում են աշխատանքի դուրս գալուց.

«Խոնարհարար խնդրում ենք միջոցներ ձեռք առնել հիշյալ գյուղերի գյուղացիներին զրգելու, վորպեսզի աշխատանքի դուրս դան և անցնեն հացահատիկը հնձելու, վորովհետև հացահատիկն արդեն հասել և և սկսել և թափվել: Նաև խնդրում ենք ձեր աջակցությունը այդ գյուղերից որամշակներ և բանվորներ նշանակել»:

յու՝ ցելը հերկելու և տնտեսության մեջ զանազան աշխատանքներ կատարելու համար, տանուտերերին բացատրելով, վոր նրանք պարտավոր են այդ անել համաձայն գավառային գյուղապետի հրամանի»:

Մեկ այտեղ, մեկ այնտեղ բռնկվում էյին գյուղացիական ապստամբություններ: Գյուղացիները միանում էյին և կազմում էյին պարտիզանական ջոկատներ, փորում և գուրս էյին հանում բանջարանոցներում ու անտառներում թաղած զենքը, այրում էյին պամեչչիկական կալվածներն ու ցանքերը: Յերկաթուղային կայարանների մոտ զինվորների պահպանության տակ կուտակված էյին հացահատիկի լեռներ, թափառում էյին ձիերի ջոկեր, յեգների նախիրներ, խոզերի յերամակներ, վորոնք բռնադրավիել էյին Գերմանիա ուղարկելու համար: Ոկուպանտները չէյին կարողանում այդ բոլորը գուրս տանել: Գործադուլներ էյին սկսվել: Բոլոր յերկաթուղայինները գործադուլ էյին արել: Գերմանիա գնացող և հացով, շաքարով, անասուններով բեռնված ապրանքատար գնացքները խորտակվում էյին: Ընդհատակյա բոլջեիկյան կազմակերպություններն ամբողջ Ուկրաինայում վոլոստային, գավառական, նահանգական հեղափոխական կոմիտեների ցանց էյին ստեղծում: Այդ հեղկոմներին գլխավորում եր Համաուկրաինական հեղկոմը, վորն ընդհանուր ապստամբություն եր նախապատրաստում: Գերմանական հրամանատարությունը հեռագրեր եր ուղարկում Բեռլին, խնդրելով ավելացնել ոկուպացիոն բանակը: Այդ բանակը չեր կարողանում ճնշել ապստամբությունը, վորը մի գավառից մյուսն եր անցնում: Հուլիսի վերջերին ապստամբությունն ընդգրկել եր Չերնիգովչչինայի հարավային բոլոր գավառները: Ապստամբության կենտրոնն եր Նեժինի գավառի վերկեյեվկա գյուղի անտառային-ճահճոտ ռայոնը: Այտեղ եր Չերնիգովչչինայի ապստամբ ջոկատների շտաբը: Այդ շտաբի հրամանները հաղորդվում էյին Նեժինի, Կոզելցցի, Ուստյորի, Չերնիգովի, Կոնոտոպի, Բորգենայի գավառների բոլոր գյուղերին:

ՀՐԱՄԱՆ, № 1

«Նահանգի ամեն մի գավառ պետք և ունենա իր ռազմահեղափոխական կազմակերպությունը... Վոլոստի ամեն մի կազ»

մակերայությունն իր ուժերը գորահաժարքի յենթարկելով՝ պետք է առ ռազմական ժամանակի մի վաշտ, իսկ գալառը՝ մի գունդ: Անունը պետք է լինի ըստ գոյության վայրի»:

ՀՐԱՄԱՆ № 4

«Խուրդ ապստամբներին պետք է սուլորեցնել գեներալ հետ վարձել և հրացան, գնդացիր ու ասրճանակ կրակել և մանավանդ ձեռքի նոնակներ գործածել, վորոնց հետ պետք կլինի գործ ունենալ»:

Կարվածատերերը, գերմանական ու գերմանական իշխանությունները գյուղերից փախել էյին քաղաքները՝ ոկուպացիոն գորքերի պաշտպանության տակ:

Նեժինի գավառի գյուղացիներն արդեն ազատ հնձում էյին կարվածատիրական գաշտերի հացարույսերը:

Բայց Կիևից, Չերնիգովից, Բախմաչից գերմանական հրամանատարությունը Նեժինի գավառը շարժեց 10 հազար սվին: Գոմեյի կողմից արագ փոխադրվեց մի հեծյալ գիվիզիա: Ոկուպանաների գորքերը գավառը շրջապատեցին: Ակտիկը չուրջկայն անտառներում:

Ապստամբների մեծ մասը գեներալներ: Փամփուշաների թիվը շատ չնչին էր:

Ոկուպանտներն ապստամբությունը ճնշեցին՝ գնդակահարելով մոտ յերեք հազար ապստամբ: Նրանց ընտանիքները կոտորվեցին: Մի քանի ապստամբների գերմանական հախչտակիչները չորս կտոր արին:

Ում հաջողվեց շրջապատումը պատուել, փախան Հյուսիսային Չերնիգովչչինայի անտառները:

***

Դեանա գետով և նրա Մնով ու Սուլդոստ վտակներով կարված Հյուսիսային Չերնիգովչչինայի անտառային ճանապարհներով որ ու գիշեր շարժվում էյին ոկուպանտների հետևակ և ձիավոր պատրույները:

Ճանապարհից դուրս գալուց, անտառի մեջ խորանալուց փախենում էյին նույնիակ ուժեղ գերմանական հեծյալ հետախուզությունները: Անտառում ապստամբները վխտում էյին:

Գիշերներն անտառում ապստամբները ջոկատները խարույկներ էյին վառում: Խուլ, թփուտներով ծածկված անտառային արահետներով, քարախներով և ճահճների միջով մենակ և խմբերով ապստամբները մոտ էյին անցնում գյուղացիական սվիտկաներ, շինելներ, պիջակներ հազած մարդիկ: Շատերը գնում էյին արևխներով: Սվիտակների ու շինելների փեշի տակ շատերը խնամքով գեներ էյին տանում:

Մարդիկ գնում էյին լուս, վախեցնելով միայն թռչուններին, մինչև վոր անսպասելի կերպով թփուտների միջից միանգամից դուրս չէյին նայում մի քանի վորսորդական յերկիտոզ հրացաններ, բերդանկաներ և հրացաններ:

— Ո՞վ է գալիս:

Մարդիկ տալիս էյին Չերնիգովչչինայի մոտակա Նովգարոզ-Սևերսկի, Մտարոգուբի, Նովոգիրկովի, Կլինցիի գավառները գյուղերի ու այլանների անտեները: Պարտիզանների մեծամասնությունը հենց այդ տեղերից էր: Նրանք ճանաչում էյին իրենց ընկերներին, հարազատներին, հաճախ յեղբայրներին ու հայրերին: Բայց յերբեմն, պատասխանելով պարտիզանների ուղեկալի կանչին, մարդիկ անձանթ գյուղերի անտեներ էյին տալիս: Նրանք գալիս էյին այստեղ հեռուներից: Գալիս էյին Չերնիգովչչինայի հարավային գավառներից, Պոլտավչչինայից, այստեղ էյին անցնում նույնիակ Դնեպրի աջ ափից՝ տարաչացիները, գվենիգորդցիները, Կիևի բանվորները: Նրանք անցնում էյին այն չեզոք գոտին, վորը բաժանում էր գերմանացիների գրաված Ուկրաինան Սորհրդային Ռուսաստանից... Չեզոք գոտում կադմակերպվում էյին ուկրաինական խորհրդային բանակի առաջին կարմիր ապստամբական գնդերը: Մոտենում էր ընդհանուր ապստամբության օրը:

Ամեն գիշեր պարտիզանական խարույկները մոտ գլխավորում էյին նոր մարդկանց: Նրանց գլխին հարցերի տարափ էյին թափում: Նրանք ասում էյին, վոր Ուկրաինայում աշխատավոր ժողովրդի համար գերմանական ոկուպանտների կրուսկի տակ ապրելն այլևս անտանելի յե: Քաղաքներից յեկողներն ասում էյին, թե գերմանական գորքերն Ուկրաինայում տեր ու տնորինություն են անում ինչպես իրենց դադութում: Հացն այնքան է թանկա-

ցել, վոր բանվորն այն չի կարող գնել, իսկ այդ նույն ժամանակ յերկաթուղիներով ուր ու գիշեր պարենով բեռնված յերկար եղևրոններ են գնում դեպի Գերմանիա: Գերմանացիք Ուկրաինայից արտահանում են հաց, շաքար, անասուն, ճարպ, թուչուն, ձու: Գերմանացիներում գերմանական լեյտենանտները ռազմական գիտցիպլինա յեն սահմանում: Բանվորներին դազգլահի մոտ են պահում՝ ատրճանակի փողը վրակիթին դնելով: Բուլճերիկներին համակրելու մեջ բոլոր կասկածվողներին գնդակահարում և կախում են: Քաղաքների ծայրամասերում շարված են թարմ գերեզմանների բլուրներ և կախադանների ամբողջ շարաններ:

Իսկ գյուղացիներն ասում եյին, թե գերմանական հատիչտակիչները գալուց հետո կարվածատերերը բացելուց կողոպտում են գյուղերը: Պաների գուլքը վերադարձնելու պատրվակով գետման Սկորոպադսկու հայրամակները ջոկատները գյուղացիներից խլում են անասուններն ու ինվենտարը: Պանական կամքին չյենթարկվելու դեպքում գերմանական պարետները գյուղերի վրա նրանց ուժից վեր տուգանքներ են դնում: Յեթե գյուղացիները խռովություն են բարձրացնում, գերմանական հրամանատարությունը հայրամակներին ողնության և ուղարկում պատժիչ արշավամբեր: Գյուղերը շրջապատվում են հետևազորով, գնդակոծվում են հրետանիով և գնդացիներով: Մինչև վերջը քայքայված գյուղացիները կացիներին ու յեղանների յեն դիմում:

— Շո՞ւտ կտրվի արդյոք ընդհանուր ապստամբության հրամանը, — հարցնում եյին պարտիզանները:

Գերմանական ուղուպանտների ռեժիմը պարտիզաններն արդեն իրենց կաշվի վրա եյին փորձել: Անտառ յեկած նորմարդկանց հարց ու փորձ անելիս նրանք ամենից շատ հետաքրքրվում եյին, թե չկա՞ արդյոք վորեւե ցուցում ընդհատակյա բուլճերիկյան կազմակերպություններից, չկա՞ արդյոք բուլճերիկյան գրականություն:

Իսկ Հյուսիսային Չերնիգովչինայի շատ գյուղացիներ, պարտիզանների մոտ գալով՝ ամենից առաջ հարցնում եյին.

— Չե՞ն լսել արդյոք, թե վո՞րտեղ և քե՞ռի Միկոլան:

Քեռի Միկոլա նրանք կոչում եյին Նիկոլայ Շչորսին, վորն այդ ժամանակամիջոցում արդեն վերադարձել էր Ուկրաինա:

***

Մի անգամ մութ սգոստոսյան գիշերը Մնովսկ կայարանի սեմաֆորի մոտ ապրանքատար ղնացքի շոգեմեքենայից վայրցակեց մի գյուղացի: Այդ՝ գլխատը փոխած Շչորսն էր: Մնովսկում նա անցկացրեց մի քանի սր: Ապրում էր իր ընկերներից մեկի տան ձեղունահարկում, իր քեռի Կոլբասկոյի մասանում, փողոց գլխուրդ ղալով միայն յերեկոյան, մութն ընկնելուց հետո: Գերմանական պատրուկներն ու հայրամակները վոչ մի ուշադրություն չեյին դարձնում փողոցով դանդաղ թրև յեկող տրեխներով, մեջքին մի պարկ գցած գյուղացուն:

Շչորսը ման էր գալիս իր հին ընկերների տները:

Բոլորը նրան հարցնում եյին.

— Լսել ենք, թե Լենինի մո՞տ ես յեղել, Նիկոլա՛յ:

— Այո՛, — պատասխանում էր Շչորսը, — Լենինը հետևում է մեր յուրաքանչյուր քայլին: Նա մեզ կանչեց իր մոտ գեկուցելու և պատվերներ տվեց: Լենինը պատվիրեց հաղորդել, վոր հույս ունի ուկրաինացիների վրա... Սկսվում է ընդհանուր ապստամբության նախապատրաստումը: Ապստամբ ջոկատներն արդեն միացվում վերածվում են ղնդերի: Այս մասին կա Համաուկրաինական հեղկոմի հրամանը: Ամբողջ աշխատանքը կատարվում է չեզոք գոտում: Այնտեղ հավաքվում են բոլոր ուժերը: Չենք բավականաչափ կա: Առաջին դուռը պետք է կազմակերպեմ յես: Ռայոնն է Ունեչա-Պոչեպ: Հարևան դուռը կազմակերպում է Բոժենկոն, Սերեդինայա Բուդալու: Վերջերս Ալալից) կովով այստեղ անցան Տարաչայի ջոկատները: Չերնիգովցիները թող անցնեն ինձ մոտ: Բոլոր տղաներին հաղորդեցե՛ք...

Անտառային արահետներով, քարախներով և ճահճներով, շրջանցելով գերմանական ու գեամանական պատրուկներին, ապստամբներն անցնում եյին չեզոք գոտին: Սահմանն անցնելով՝ նրանք հարցնում եյին.

— Վո՞րտեղ և Շչորսը:

Տեղական գյուղացիները նրանց պատասխանում եյին.

— Շչորսն Ունեչայումն է:

1) Սոսքը Գնեպր գետի աջի ափ մասին է: Հայեր. բարձ. խմբ.

Սովորած լինելով դեռևս անտառային արահետներով և քա-
րափներով՝ նրանք այնուհետև արդեն դնում էին լայն պողոտա-
յով դեռ ևս իրար հետևից, իրարից հավասար հեռավորութան
վրա:

Ունեչա կայարանում նրանք ներկայանում էին Բոգունի ան-
վան առաջին ուղիարինական խորհրդային ասպտամբ գնդի շտա-
բը: Այստեղ նրանց ամենից առաջ հարցնում էին:

— Գերմանացիների ու հայդամակների կողմից ցուցա-
կադրվե՞լ եք:

Մեծամասնություներ պատասխանում եր՝ այո՛ և ցույց եր
տալիս ուսերն ու մեջքը, վորոնք պատժիչ արշավախմբերի հրա-
ցանի շամփուրներով ու մարակներով դադողված էին: Շատերն
ասում էին, թե իրենց աներն այրել են, իսկ ընտանիքները կո-
տորել: Բայց այդ մարդկանց ևս գունդ ընդունում էին՝ նրանց
հետ խնամքով ծանոթանալուց հետո, հանգամանորեն հարց ու
փորձ անելուց հետո:

Հավաքադրման բաժնում գունդ յեկող կամավորներին հա-
ճախ դիմավորում եր կաշվե կուրակա հագած, սև միրուքով
մի յերիտասարդ, վորին վոմանք պատահարար շտաբ հանդիպած՝
տնտեսական գործերի վորևե քաղաքացիական կոմիտարի տեղ
էին դնում: Յերբեմն նկատելով վորևե յերիտասարդ կամավորի,
նա մատով իր մոտ եր կանչում և շշուկով ասում եր.

— Ձե՞ք ուզում արդյոք գործ ստանալ:

«Քաղաքացիական կոմիտարին» արհամարհական հայացքով
չափելով՝ յերիտասարդը սովորարար կոպիտ կերպով նրան պա-
տասխանում եր.

— Ի՞նչ եք խցկվում ձեր աշխատանքով, յես յեկել եմ գուն-
դը մտնելու:

Սև միրուքով մարդը չեր շփոթվում.

— Գուցե դուք կարծում եք, թե ձեզ այստեղ նոր գգեստավո-
րո՞ւմ կտան: Ամենևին: Կարող եմ ձեզ հավատացնել: Նույնիսկ
հացն ու մախորկան էլ միշտ չեն լինի: Իսկ կովի դնալիս էլ մար-
դուն մի քանի փամփուռա են տալիս:

— Վոչինչ, ինձ հերիք ե: Յես վատ կրակող չեմ, շատ փամ-
փուռա չեմ ծախսի:

— Այդ իհարկե լավ ե, բայց գերմանացիներն ու հայդամակ-
ները նույնպես վատ չեն կրակում: Ապա յես ձեզ ուզում եմ նա-
խադրուչացնել, վոր այստեղ գնդում շատ խիստ դիտելիլինա յե:
Առանց հրամանատարի հրամանի նահանջելու համար գնդակա-
հարում են վորպես դավաճանի:

— Ե՛հ, յես դրանից չեմ վախենում:

— Ի՞նչ եք սսում, միթե կյանքից ձանձրացե՞լ եք: Ավելի լավ
ե՛ աշխատանքի դնացեք: Յես կարող եմ ձեզ իսկույն տեղավո-
րել: Լավ պայոկ կստանաք և այլն:

Վերջիվերջո յերիտասարդը գրանից պոռթկում եր.

— Ի՞նչ եք ուզում ինձից: Յես ձեզ մոտ չեմ յեկել, այլ
դունդ: Ուղիարինայում գերմանացիներն են, իսկ դուք ինձ առա-
ջարկում եք ինչ վոր պայոկ:

Այն ժամանակ միրուքավոր մարդը կամավորից հեռանում
եր և արդեն բոլորովին ուրիշ տնով եր խոսում.

— Լավ տղա յե: Ուղարկեցե՛ք սրան Զուբովի մոտ:

Զհասկանալով, թե բանն ինչումն ե, յերիտասարդը գայրա-
ցած գոռում եր.

— Յես վոչ մի Զուբովի մոտ չեմ գնա: Ասացի, վոր յես յե-
կել եմ գունդը, Շչորսի մոտ:

Նրան բացատրում էին, թե Շչորսը նրան ուղարկում է
յերկրորդ գումարտակը, վորի հրամանատարն է Զուբովը:

Սսկված, շշմած յերիտասարդը նայում եր սև միրուքով մար-
դուն և աչքերին չեր հավատում: Նա Շչորսին պատկերացնում
եր վորպես գեներլ բոլոր տեսակներով դարդարված հեքյաթային
սոփահա:

ԳՆԴԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Ունեչա կայարանը գտնվում էր շեղոք գոտու սահմանում: Այդ գոտին, վորը բաժանում էր պրավլած Ուկրաինան Սորհրդային Ռուսաստանից, գերմանական հրամանատարութեան հաշիվներով պետք է գառնար սկուպացիոն բանակի զինվորներին բոլշևիզմով «վարակելուց» պաշտպանող մի պատվար: Իրոք այլ բան ստացվեց: Ուկրաինայի բազմաթիվ ապստամբ գաղափարներից այստեղ էլին թախանցում գերմանական զորքերի շրջապատման միջով ապստամբների հետևակ և հեծյալ ջոկատները: Բնակչութունը կամավոր կերպով նրանց պարեն և կեր էր մատակարարում: Աշնան դեմ շեղոք գոտին դարձել էր Ուկրաինայի հեղափոխական կենտրոն, վորն ապստամբել էր սկուպանտների ու գեամանի դեմ:

Սեպտեմբերի 22-ին Համաուկրաինական հեղհոմբ հրաման արձակեց շեղոք գոտում գտնվող ջոկատներից յերկու ապստամբական զիվիզիա կազմակերպելու մասին:

Ապստամբների ուժերն սկսեցին գումարվել և վերածվել ներգաշնակ մարտական միավորների՝ հետևակ զնդերի, հեծյալ հարյուրակների, հրետանային մարտկոցների, գնդացրավոր դուբամբերի:

Առաջին զիվիզիայի Բոգունի անվան առաջին զնդի հրամանատար նշանակվել էր Շչ բար: Սերեդինայա Բուդայում կազմակերպվող Տարաչչայի յերկրորդ զնդի հրամանատարն էր Կիեփի ատաղձագործ, արսենայի բանվոր, ծերուկ Բոժենկոն, վորին մարտիկները կոչում էին «բաակո»: Նովգորոդ-Սևերսկից գեպի արևելք գտնվող անտառներում չքավոր գյուղացի Չերնյակը կազմակերպում էր առաջին զիվիզիայի Նովգորոդ-Սևերսկի յերրորդ գունդը:

Շչորսի հետ միասին Ունեչա յեկան նաև Սեմյոնովկայի ջոկատի նրա հին զինակիցները, վորոնք սազմական հրահանգիչների ղարոցն ավարտելուց հետո կարողացել էին լինել Ուկրաինայում և կապ հաստատել ընդհատակյա բոլշևիկյան կազմակերպությունների հետ:

Հեղհոմում Շչորսը հանդիպեց Սեմյոնովկայի իր նախկին ջոկատի մարտիկ-հետախույզ Ֆրոմա Ռոստովայի հետ: 1918 թ. գարնանը գերմանական սկուպանտների դեմ մղած առաջին կռիվներից մեկում նա վիրավորվեց և գերի ընկավ: Քսան տարեկան հրյա աղջկան զնդակահարություն էր սպառնում, բայց պատահականությունը իրկել էր նրան: Գերությունից վերադառնալուց հետո Ֆրոմա Ռոստովային կուսակցությունն ուղարկեց Ունեչա սահմանապահ շեկայում աշխատելու համար: Բողունի անվան զնդի կազմակերպման հենց առաջին օրերը նա աշխատանքով մտերմացել էր Շչորսի հետ: Ծուտով շեկիստ-աղջիկը դարձավ Շչորսի լավագույն ընկերուհին ու ոգնականը, իսկ հետո նաև կինը:

Մեկը մյուսի հետևից Ունեչա էին վերադառնում նաև Սեմյոնովկայի՝ այստեղ մի քանի ամիս առաջ Շչորսի կողմից ցրված ջոկատի շարքային մարտիկները: Ապստամբներն Ունեչա էլին գալիս ամբողջ ջոկատներով՝ իրենց գեներով ու դրոշներով: Շչորսը նրանց ընդունում էր գունդ՝ առանձին մարտիկների ու շաղիր զննելուց և նրանց հետ զրուցելուց հետո: Առաջիններից մեկը Ժամանեց Կլինցիի գալաուի Գորգեյեվկայում կազմված ջոկատը:

Չորս շարք կանգնեցրած, վոչոտ ապստամբները սպասում էին Շչորսին: Նա դուրս յեկավ պատշգամբ կարմիր-բանակայինի աստղ ունեցող գլխարկով, աստղ, վոր նրանցից վոչվոք դեռ չէր տեսել: Նախքան մողջունելը, Շչորսն ուշադրությամբ զննեց շարքերը: Ապստամբները հազել էին՝ ով ինչ կարողացել էր: Գնդացրային Ժապավենով պատած ուկրաինական ալիտաները խառնվում էին զինվորական շինելների հետ, կանեփի շապիկները՝ ճակատային Ֆրենչների հետ, կաշե կոշիկները՝ տրեխների հետ: Սպառազինությունը նույնքան խայտառղետ էր՝ հրացաններ, բերդանկաներ, վորսորդական յերկվոց հրացաններ, ինք-

նագործ շոմպուղիաներ, որրեզներ (փողը կարծացրած հրացաններ) : Համարյա բոլորն էլ ունեյին թիւերի վրա կախված նունակներ :

Ձոկատի հրամանատարը «զգա՛տ» հրամանը տվեց, մոտեցավ Շչորսին և զեկուցեց .

— Հեղկոմի հրամանի համաձայն յեկել եմ ձեր տրամադրութեան տակ : Ձոկատում կա 157 մարդ : Ճանապարհին միացան 20 կամավոր :

Շչորսը պատշգամբից իջավ .

— Բարեւ, ընկե՛րներ, յես զնդի հրամանատարն եմ, ազգանունս և Շչորս :

Աջ թևում կանգնած եր յոթանասուն տարեկան գյուղացի Պրոկոպենկոն— սպիտակամորուս, մեջքը չկորացած, արեխներ հազած մի հսկա :

— Ինչի՞ համար ես կռվում, պապիկս,— հարցրեց Շչորսը :

— Վորդուս և աղջկատ հրեշները տանջեցին : Շամփուրներով մահացու կերպով ծեծեցին :

— Հաստա՞տ կերպով ես վորոշել կռվել խորհրդային իշխանութեան համար :

— Յեթե յեկել եմ գունդ քեզ մոտ, ապա նշանակում ե՛ հաստատ կերպով : Ահա թոռանս էլ հետս եմ վերցրել :

Կողքին կանգնած եր նույնպես արեխներ հազած մի պատանի՝ արտաքուստ տասնուվեց տարեկանի մոտ, նույնպիսի մի հսկա, ինչպես իր պապը, մի սվին էլ գոտիկը խրած : Սա հրացան չուներ :

— Իսկ քեզ համար, յերիտասարդ տղա՛, դեռ չուտ չե՞ արդյոք կռվելը,— հարցրեց Շչորսը : Նա՛ նայում եր պատանուն՝ գլուխը բարձրացրած :

— Ինչո՞ւ յե շուտ : Իսկական ժամանակն է : Յես փոքր չեմ : Շչորսը ծիծաղեց :

— Հա, այդ յես տեսնում եմ : Իսկ վո՞րտեղ ե քո հրացանը :

— Չգիտեմ՝ ինչու չեն տալիս : Այո սվինն են միայն տվել, այն էլ հաղիվ համոզեցի, վոր տան :

— Սվինո՞վ ես կռվում :

— Յես ինքս չեմ կռվում, յես պապիս եմ ողնում : Նրա հա-

մար փամփուռտ եմ դնում պահուենակի մեջ : Քի՞չ գործ կա այստեղ :

— Տունը թողնելու հնար չկար : Թող այստեղ քո մոտ սովորի,— ասաց պապիկը :

— Թող սովորի,— համաձայնեց Շչորսը :

Ապստամբների հետ խոսելիս Շչորսն ամենից ավելի շեշտում եր այն, վոր գնդում սահմանվում և ամուր գիսցիպլինա, և գունդ ընդունվում են միայն նրանք, ովքեր վորոշել են խորհրդային իշխանութեան համար պայքարել՝ չխնայելով իրենց կյանքը :

Հեռանալիս Շչորսը դիմեց բոլորին .

— Մտածեցե՛ք իմ ասածի վերաբերյալ, իսկ վաղը մենք յուրաքանչյուրին գունդ ընդունելն ստանձին կձևակերպենք :

Ձոկատը տեղավորվեց դպրոցի՝ իր համար արդեն պատրաստված շենքում : Սեղանների վրա բարձրանում եր սոււպով լի ամանների գոլորշին : Ճաշի ժամանակ ապստամբներն իրար հետ մտքեր եյին փոխանակում Շչորսի մասին : Նրանց մեծ մասին գնդի հրամանատարը դուր եր յեկել, բայց մի քանիսն ասում եյին . «Ինչ վոր շատ ե շեշտում գիսցիպլինայի մասին, հանկարծ վորեւ չար դիտավորութեան չլինի, տեսնենք, թե ինչով իրենց ուլց կտա» :

Գնդի կազմակերպման հենց առաջին օրից սկսած՝ Շչորսն սկսեց այնտեղ կանոնավոր զորամասի խիստ կարգ ու կանոն հաստատել : Մի քանի կամավորներ, վորոնք սովորել էյին հեշտ ու հանդիստ պարտիզանական կյանքի, մի անգամից չհաշտվեցին այդ կարգ ու կանոնի հետ : Սկզբում սրանց բանը դժվար եր : Շչորսը պահանջում եր վոչ միայն խիստ կարգապահութեան, հրամաններին անխոս յենթարկվել, այլ նաև համառ կերպով ձգտում եր մաքրութեան, ճշտապահութեան, զգաստութեան : Թափթփված, փնթի մարդկանց նա տանել չէր կարող :

Ապստամբներից մեկը շտաբ յեկավ կեղտոտ, չսափրված : Մինչդեռ նա ինչ-վոր բանի մասին եր զեկուցում, Շչորսն ուշադրութեամբ դիտում եր նրան և հանկարծ ասաց .

— Բայց դուք, ընկե՛ր, վոջլոտել եք :

Շչորսը նրա ոձիքից վոջլուր վերցրեց, մի թերթ թղթի վրա դրեց և ցույց տվեց նրան :

Ապտամբը բոլորովին ել չչիօթվեց:

— Գուցե վորեւ նորին բարեճննողության համար այդ գար-
մանալի յե, իսկ մենք սովոր ենք:

— Պեաք կլինի այդ սովորությունը թողնել և ամենից առաջ
բաղնիս դնալ:

Շչորսը կանչեց շտարի հերթապահին և հրամայեց.

— Ընկերոջը մեկի ուղեկցութեամբ տանել բաղնիս, լողաց-
նել, սափրել և գեկուցել, վոր մարդկային կերպարանք ե ընդու-
նել... Վճլրտաներին այլևս շտար չեմ թողնելու:

Այդպիսի հրամաններ Շչորսը հաճախ տալիս եր բարակներն
այցելելիս, վորտեղ տեղավորված էյին նրա գնդի վաշտերը:

Մի անգամ յերեկոյան, գիտելով Ծ-րդ վաշտի մահճակայնե-
րը, Շչորսը մի կարմիր-բանակայինի հրամայեց.

— Հապա՛ մի, յերիտասա՛րդ, պառկեցե՛ք ձեր մահճի վրա:

Կարմիր-բանակայինը հրամանը կատարեց:

— Հարմա՞ր ե, — հարցրեց Շչորսը:

— Այո՛, հարմար ե, ընկեր հրամանատար:

— Իսկ ըստ իս վո՛չ: Վե՛ր կաց:

Շչորսը ներքնակի տակից հանեց կեղտոտ սպիտակեղենը:

— Այո ի՞նչ ե, — հարցրեց նա՝ սպիտակեղենը մատի ծայրե-
րով բռնած:

— Սպիտակեղեն ե:

— Ինչպիսի՞ սպիտակեղեն:

— Կեղտոտ սպիտակեղեն:

— Շատ ճիշտ ե: Գլխի ընկար: Այժմ կրկնի՛ր ինձ հետ՝
«Կեղտոտ սպիտակեղենն անկողնում»...

Կարմիր-բանակայինը շփոթված կրկնեց.

— Կեղտոտ սպիտակեղենն անկողնում...

— Իսկ հետո՛: Հապա՞, ո՞վ գիտե:

— ... «Մտուշկ վոջի ե մարմնի վրա» — խմբովին ասացին
մի քանի կարմիր-բանակայիններ, վորոնք արդեն լսել էյին Շչոր-
սից այդ ասացվածը:

— Ծի՞շտ ասացված ե, հերոս, — հարցաքննում եր Շչորսը:

— Այո, շատ ճիշտ:

— Ուրեմն դու յեկել ես դունդ վոջիլնե՞ր աճեցնելու:

— Ներեցե՛ք, ընկե՛ր հրամանատար:

— Միայն առաջին անգամը: Գրաճանա՞չ ես:

— Թեև վոչ այնքան, բայց քիչ ու միչ գիտեմ:

— Այստը լրագրերում ի՞նչ ես կարդացել:

— Յես, ընկե՛ր հրամանատար, այստը դեռ չեմ կարողացել
կարդալ:

— Լավ, լավ, չես կարողացել: Այն ժամանակ պատմի՛ր,
թե յերեկ ինչ ես կարդացել:

Կարմիր-բանակայինը կարմրելով՝ խոստովանեց, վոր յերեկ
ել լրագիր չի կարդացել:

— Ժամանակ չկար, ընկե՛ր հրամանատար:

— Լավ, լավ, ժամանակ չկար, իսկ յերեկ չե մեկել ո՞րը:

Շչորսի շուրջն արդեն կանգնած եր ժպտացող, արմուկներով
իրար հրմշտող կարմիր-բանակայինների մի խումբ:

— Յերեկ չե մեկել որն ե՞լ չես կարդացել:

— Վո՛չ, ընկե՛ր հրամանատար:

— Իսկ վաղը կկարդա՞ս, հերոս:

— Այո՛, անպատճառ:

— Ինքդ կարդա՛ և ուրիշներին ել պատմի՛ր. մեզ մոտ գրա-
դեաները դեռ հատ ու կենտ են:

***

Գունդը կազմակերպելու սկզբում Շչորսն ամբողջովին
ընկրմվել եր անտեսական գործերի մեջ: Նա ցանկանում եր, վոր
գունդն զգեստավորված լինի ըստ պահանջված ձևի, իսկ այդ
այն ժամանակները հեշտ խնդիր չեր: Վորոչ բան Շչորսին հա-
ջողվեց գտնել Ուկրաինայից դուրս բերված և կայարանում մնա-
ցած ապրանքատար զնացքներում յեղած գուլքի մեջ: Վորոչ
բան գտան լքված պահեստներում: Ամեն մի գյուտ առաջ եր
բերում Շչորսի ուրախ բացականչությունը.

— Սա ուղղակի գա՛նձ ե: Հաշի՛ի առնել:

Շչորսը ման եր գալիս պահեստները՝ բլոկնոտը ձեռքում, և
գրանցում եր նրա մեջ այն բոլոր մանրուկները, վոր կարող եր
գնդում պետք դալ:

Պատահում եր, վոր նրան ասում էյին.

— Այստեղ բան չկա: Անպետք բաներ, փալաս-փուլուս են:

— Գուցե վտառի փաթաթոցի համար պետքական վորեւ բան գանենք,— ասում էր Շչորսը և ինքը խստնշտորում էր այդ փաթաթաթուղուսը:

Գնդի սպառազինումը գազանիքով էր շրջապատված: Չեզոք դատում վխտացող գերմանական լրտեսները յերկար ժամանակ չէին կարողանում հասկանալ, թե Շչորսը վորտեղից է գենք ձեռք բերում: Հյուսիսից Ունեչա գալիս էյին միայն ապրանքատար գնացքներ՝ առավելապես կարտոֆիլով բեռնված:

Ունեչայի քաղքենիները ծիծաղում էյին և իրար մեջ խոսում էյին.

— Շչորսը, ըստ յերևույթին, մտածում է գերմանացիներին արկերի փոխարեն կարտոֆիլով ուժրակոծել:

Բայց գիշերը կայարան վազոնները բեռնաթափելու համար յեկած վաշտերը կարտոֆիլի հետ միասին դուրս էյին բերում այդ կարտոֆիլի մեջ թաղցրած հրացաններ, գնդացիներ և փամփուշտների արկղներ:

Բեռնաթափման ժամանակ Շչորսը վազոններից չէր հեռանում: Նա ինքն էր ստուգում և հաշվում ամբողջ գենքը:

Գիշեր-ցերեկ զբաղված լինելով գնդի կազմակերպումով՝ Շչորսն ընդհատումներով էր միայն քնում: Յերբեմն, նստած շտաբին կից իր փոքրիկ սենյակում, հոգնած, նա դուրսը խոնարհում էր սեղանի վրա և մի քանի րոպեյով ննջում: Կողք-կողքի գտնվում էր միշտ ակուրատ կերպով հարդարված մահճակալը: Առավոտները շարային պարապմունքներին Շչորսը դուրս էր գալիս միշտ զգաստ, իրեն հավաքած, առույգ:

Նրա հրամանատարական ձայնը հնչում էր տիրաբար և խիստ. «ավելի հաստատուն քայլով», «հավասարո՞ւմ վերցնել», «սվինները չկախել»:

Շարային պարապմունքները Շչորսն անց էր կացնում կանոնավոր կերպով որական 8 ժամ և խստիվ հետևում էր, վոր վորջվոք այդ պարապմունքներից չխուսափի: Այս հանդամանքը պարտիզանաբար տրամադրված, սակավ գիտակից կարմիր-բանակայինների մի մասի մեջ տրտունջ էր առաջ բերում: Յերևան յեկան սիմուլանաներ:

Մի անգամ Շչորսի մոտ յեկավ գնդի հիվանդանոցի քույրը և ասաց.

— Ի՞նչ անենք, Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ: Ամեն առավոտ հիվանդանոցը լիքն է լինում, և յեկողների մեծ մասը բոլորովին առողջ են:

Շչորսը մտածմունքի մեջ ընկավ: Գնդում յեղած խոսակցություններից զգացվում էր, վոր ինչ-վոր մեկը գիտակցաբար դժգոհություն և հրահրում շարային պարապմունքների վերաբերյալ: Միմուլացիայի գեպքերը մի անգամ ևս այդ հաստատում էյին:

— Լա՛վ,— ասաց Շչորսը,— վաղն արդեն բոլոր հիվանդներին ինձ մոտ ուղարկեցեք ընդունելության: Պետք կլինի նրանց հետ ավելի մոտիկից ծանոթանալ:

Հետեյալ որը շտաբի մոտ շարվեց «հիվանդները» հերթը: Սրանց մեծ մասը Շչորսի մոտ ուղղվելիս իրենց անհարմար էյին զգում:

Շչորսը նրանց մեկ-մեկ էր ընդունում:

— Ի՞նչը և ցավում,— հարցրեց Շչորսն առաջինին:

— Կուրծքս և ինչ-վոր ծակում,— շիթիված պատասխանեց «հիվանդը»:

— Հապա մի շապիկդ հանի՛ր:

— Ինձ, ընկե՛ր հրամանատար, վորեւ պարաշոկ տայիք՝ լավ կլինեք:

— Ա՛յ, հենց հիմա կտեսնենք, թե քեզ ինչ դեղ է հարկավոր նշանակել:

Բժշկական փողակով գինված Շչորսն ուշադրությամբ լսեց «հիվանդին» և գլուխն որորելով ասաց.

— Այո՛, քեզ հարկավոր է լուրջ կերպով բժշկվել: Ավելի շատ ազատ ողում լինել, վոքքան կարելի յե շատ: Ամենալավ գեղատոմսը շարային պարապմունքներն են... Հետեյա՛լը:

Գնալիս շապիկը քաշելով, տղան Շչորսի մոտից քրտնամխած դուրս թռավ:

— Հե՛տ դարձեք, տղե՛րք,— բղավեց նա հերթի կանգնածներին:— Անպայման մեր հրամանատարը բժիշկ է, այնպիսի գեղատոմս կնշանակի քեզ, վոր...

Հերթն իսկույն հարկեց: Վաշտերը վերադառնալով՝ «հի-վանդներն» իրենց ընկերներին պատմում էին Շչորսի դեղատոմ-սի մասին և նրանց հետ միասին միահամուռ ծիծաղում էին ի-րենց վրա և ապա վոչ առանց հպարտության ասում էին.

— Մեր հրամանատարին խաբել չի լինի: Հասկացող է:

Միմուլացիան գնդում դադարեց, պարապմունքի դուրս էլին գալիս բոլորը: Տրտունջը կարծես չքայտվ: Բայց յերբ Շչորսը, հավաքելով կոմունիստ հրամանատարներին, նրանց հարցնում էր, թե վաշտերի տրամադրությունն ինչպես է, ապա մարդիկ տարակուսանքով ունենրը թոթվում էին. ամեն ինչ կարծես կարգին է, բայց յերբեմն ինչ-վոր կասկածելի փոփոց է նկատ-վում:

Շչորսն զգուշ էր: Գերմանական պատերն Ունեչայից մի քսնի կիրոմետը հեռավորության վրա էլին գտնվում: Ոկուպանաների գործակալները վխտում էին չեղոք գոտում: Ամեն բոպե կարե-լի յեր պրովոկացիա սպասել:

Մի անգամ յերեկոյան Շչորսը հրամանատարներին ժողովի յեր հրավիրել ակումբի շենքում: Ժողովը ձգձգվեց: Սպասում էին զիվիզիայի հրամանատարի գալուտյանը: Հանկարծ փողո-ցում անկարգ հրացանաձուլություն սկսվեց: Ապակիները թափ-վեցին: Ինչ-վոր մեկը բղավեց:

— Գերմանացի՞ք:

Շչորսը վայրկենապես ակումբից դուրս թռավ: Վազեց շտա-բը: Վերցրեց հեռախոսի փողակը:

Կայարանը չեր պատասխանում: Հեռախոսը չեր աշխատում: Շչորսը յես դարձավ, բայց այդ բոպեյին շտաբ ներխուժեցին մի քանի մարդ՝ հրացանները հորիզոնադիր: Առջևից՝ բարձրա-հասակ, կողակի գլխարկով և հսկայական մազափնջով մի մարդ:

— Ի՞նչ է պատահել, — կամացուկ հարցրեց Շչորսը:

— Լա՛վ, հերիք է ինչքան հրամանատարություն արիր:

— Կալանավորել դրան, — գոռաց Շչորսը: Մարդիկ կմկմա-ցին, իրար յերես նայեցին:

— Կոտրովելը թո՛ղ, — գոռաց մազափնջով մարդը: — Շտաբը չբջապատված է: Ձե՛նքը հանձնիր և յեկ գնանք — քեզ պիտի դա-տենք:

— Լավ, սպասեցե՛ք, յես միայն հագնվեմ, — ասաց Շչորսը և գլխեց մյուս սենյակը: Մի քանի վայրկյանից հետո նա վերա-դարձավ՝ բարձրացրած ձեռքում նունակը բռնած:

Այդ բավական էր, վորպեսզի բոլորը դես ու դեն փախչեն:

— Ա՛խ, վախկոտների, մեկից վախեցաք, — գոռաց նրանց հետևից Շչորսը:

Փողոցից ազադակներ էլին լսվում: Տեղի էլին ունենում հատ ու կենտ կրակոցներ: Շչորսը պատուհանից դուրս թռավ բակը: Արտակարգ հանձնաժողովի տան մոտ նույնպես ամբոխի աղա-դակներն էր լսվում: Շչորսը մոտեցավ և սկսեց ականջ դնել: Առանձին ձայներից նա հասկացավ, վոր Ֆրոնա Ռոստովան հաջողեցրել է թագնվել: Կես ժամից հետո արդեն Շչորսը գնդի բարակների մոտ էր: Պարզվեց, վոր ինչ-վոր մեկի կողմից սլո-վոկացիայի յենթարկված հեծյալ հարյուրյակը հրամանատարնե-ր՝ մի մասին բանտարկել է և վորոշել է նորերին ընտրել: Առ-վարարները փորձում էին իրենց կողմը դրավել գնդի մնացած ստորաբաժանումները, բայց նկատելի հաջողություն չունեցին: Մի վաշտ արդեն դուրս էր յեկել խռովությունը ճնշելու համար, գրավել էր կայարանն ու հեռագիրը: Սակայն առանձին վաշտե-րում կարմիր-բանակայինների մի մասը տատանվում էր, առա-ջարկում էր սպասել՝ մինչև պարզվի, թե ի՞նչ պատճառով է առաջ յեկել խռովությունը: Շչորսն սկսեց շրջել բարակները:

Առաջին վաշտը աղմկոտ միտինգ էր անում: Շչորսին նկա-տելով՝ որսպահը սարսափելի ձայնով գոռաց.

— Ձգա՛ստ:

Աղմուկը դադարեց: Բոլորը յերեսները դարձրին դեպի Շչորսը:

— Վո՞րտեղ է վաշտի հրամանատարը:

Վոչ վոք չպատասխանեց:

— Դուրս յեկեք բակը շարվելու:

Վոչ-վոք չչարժվեց:

— Խլացե՞լ եք, — հարցրեց Շչորսը:

Ինչ-վոր մեկը յերկչոտ կերպով ասաց.

— Այստեղ, ընկե՛ր հրամանատար, տղաները բանաձև էլին քվեարկում:

— Քվեարկում եյին, — հարցրեց Շչորսը և հանկարծ դուռաց: — Հասցա ով Ուկրաինայից ե՛ թող ձեռք բարձրացնի:

Մեկը մյուսի հետևից բոլորը դանդաղորեն ձեռքները բարձրացրին և կանգնած եյին բարձրացրած ձեռքերով շիտթված, չհասկանալով բանի էյուծյունը:

Շչորսը գոսպլած ծիծաղեց:

— Ուրեմն, միաձա՞յն: Ել ի՞նչ կարիք կա քվեարկելու: Բոլորդ Ուկրաինայի՞ց եք:

— Շատը Նեժինից ե, ընկեր Շչորս, — դուռաց մեկը:

— Կուկչայի անտառեցիներ են, — արձագանքեց մի ուրիշը: Մեկը մյուսի հետևից աղաղակեցին՝ կարծես ստուգում լինեք:

— Վերկեյեվոյից են:

— Նոսովից են:

— Դրոզդովոյից են:

— Միլնիկովից են:

— Սեմյոնովկայից են:

Շչորսը թուով նստարանի վրա: Նա իրեն դեռ գոսպլած էր, բայց զգացվում էր, վոր նրա ներսն ամեն ինչ յեռում ե: Յերեսը գունատ էր, աչքերը վառվում եյին, կարաններին կայցրած ձեռքերը հազիվ ցնցվում եյին:

Վաչտը սսկիեց, կարծես թե ինչ-վոր մեկը շենքի մեջ ուռմբ էր նետել: Վորտեղ վոր ե՛ այդ ուռմբը կայայթի: Իսկապես, վոր Շչորսի յերկար գոսպլող կրակոտ խառնվածքը ուռմբի նման պայթեց:

— Ում տունն Ուկրաինայում այրել են, — ասաց նա, ձեռները կարաններին կայցրած կանգնելով, և հանկարծ նրա ձնչված ձայնն ազատություն ստացավ, — ում ցանքերը, անասունը խլեցին, ում հորը և յեղբորը հայդամակները, գերմանացիները գընդակահարել են, ում մեջքը դաղդղված ե գերմանական շամփուրներով — դեպի գե՛նք: Հեղափոխության անունով հրամայում եմ — դեպի գե՛նք: Մա՛հ պրովոկատորներին: Վոչ մի գթություն հեղափոխության դավաճանների նկատմամբ:

Մտրոջ վաչտը սխտոի պես ցրվեց բարակում: Նետվելով

գեպի հրացանները՝ կարմիր-բանակայինները ցատկում եյին տախտերի վրայով: Չխչխկացին փակաղակները:

Շչորսը նստարանից վայր թռավ և արդեն սովորական հանգիստ ձայնով հրամայեց:

— Դուրս յեկեք բակ: Շարվեցե՛ք:

Շրջապատված խոովարարներն առավոտյան հանձնեցին գերմանական լրտեսների կողմից գնված պրովոկատորներին, թշնամարար դուրս հրելով նրանց շարքերից: Հենց նույն օրն աշխատանքի անցավ գնդի ամբողջ կազմը ստուգելու համար Շչորսի նշանակած հանձնաժողովը: Այդ հանձնաժողովին ողնելու համար կարմիր-բանակայիններից ու հրամանատարներից ընտրվեցին վաչտային հանձնաժողովներ: Ստուգումը տեեց մոտ մի շաբաթ: Հանձնաժողովն ստուգեց բոլորին, չբացատրելով նաև իրեն Շչորսին: Մի քանի մարդ հանձնվեց հեղափոխության տրիբունալի դատին:

Գնդում մնալ ցանկացող բոլոր մարդկանց Շչորսն առաջարկեց հեղափոխական յերդում տալ: Այդ յերդման տեքստը նա ինքը մշակեց և սպա հանձնեց վաչտերին քննելու:

«Յես քաղաքացի այսինչս միանգամայն կամավոր կերպով մտնում եմ Առաջին Ուկրաինական ապստամբ գնդի շարքերը և պարտավորվում եմ առանց իմ կյանքը խնայելու պայքարել ընդդեմ կապիտալիստների ու կալվածատերերի՝ Ուկրաինան օկուպանտներից ու հակահեղափոխականներից ազատագրելու համար և անխոս կատարել իմ պետերի բոլոր հրամանները: Վախկոտության, դասալքության, մարդկորության և հարեցողության համար յես յենթակա յեմ հեղափոխական ռազմական տրիբունալի դատին և բարձրագույն պատժի՝ գնդակահարության դորձադրմանը: Այս յերդումը յես կաքդացել եմ, նրա հետ լիովին համաձայն եմ և այդ հաստատելու համար սեփական ձեռքով ստորագրում եմ»:

Կարմիր-բանակայինները յերդում եյին տալիս ըստ վաչտերի: Հանդիսավոր պայմաններում նրանք մեկ առ մեկ մոտենում եյին սեղանին: Շչորսն ամեն մեկին հարցնում էր:

— Հաստա՞տ վորոչեկ ես գնդում մնալ:

— Այո՛:

— Կյանքը չսխալի՞ր խնայես հեղափոխութեան համար:

— Վո՛չ:

Սեղանի վրա դրված էր յերդման տեքստը: Կարմիր-բանա-
կայինն այն բարձրաձայն կարդում էր և ստորագրում: Շչորսը
սեղմում էր ձեռքը և շնորհավորում գնդում թողնելը:

Շատերը սեղանին մոտենալով թուլտուլութուն եյին խնդը-
րում մի ժամ ևս մտածելու:

— Լա՛վ, մտածի՛ր: Գործը լուրջ գործ է,— ասում էր
Շչորսը:

Վո՞մանք այդպես էլ սիրտ չեյին անում յերդում տալու:
Նրանց առաջարկվեց անմիջապես գնդը հանձնել և վերադառնալ
տուն:

Նորից սկսվեցին շարային պարապմունքները: Գնդի կյանքը
նորմալ հունի մեջ մտալ: Յերեկոներն Շչորսը ժողովներ,
գրույցներ էր անցկացնում:

Այդ ժամանակ գնդում ընդամենը 10—15 կոմունիստ կար,
բայց Շչորսի կողմից հմտորեն դասավորված լինելով՝ նրանք
ոգնեցին նրան անհարազատներին մաղելու և արագորեն իր շուր-
ջը համախմբելու յերեկվա պարտիզան՝ կարմիր բանակայիննե-
րի ամբողջ մասան:

Շչորսի հրամանատարութեամբ գունդ ստեղծելու հրամանն
ստորագրվել էր սեպտեմբերի 24-ին, և մի ամիս անց գունդն
արդեն իր կազմում ուներ 3 գումարտակ՝ յուրաքանչյուրը 300—
400-ական մարտիկ, յերեք հրանոթ ունեցող մարտից, մի եռ-
կադրոն հեծյալներ և մի գնդացրային զորախումբ:

Բոլոր ստորաբաժանումները տեղավորված էյին կայարա-
նամերձ տներում ու բարակներում, վորոնք խնամքով վերասար-
քավորվել և զորանոցների էյին վերածվել:

ԲՐՈՒՏՆԵՐԻ ԳՈՒՄԱԿՆԵՐՈՎ

Շչորսի պահանջկոտութունը, նրա խստութունը հայտնի է-
յին կազմակերպիչը հարևան մյուս գնդերում ևս, սակայն այդ
գնդերից շատ մարտիկներ աշխատում էյին անցնել Շչորսի մոտ:
Սրա յերիտասարդութունը ծերունիներին չէր շփոթեցնում. սը-
բանք դիտելին, վոր Շչորսի վրա կարելի յէ հույս գնել, վոր նա
իզուր մարդկանց չի զոհի: Նրանց դուր է գալիս նաև այն, վոր
ապստամբ բանակի հրամանատարների միջև Շչորսն աչքի յեր
ընկնում իր կուլտուրականութեամբ: Նա չէր թազցնում այդ, չէր
աշխատում շրջապատող մարդկանց նմանվել, այլ պահանջում
էր, վորպեսզի նրանք հավասարվեն իրեն: Շչորսը պահանջում
էր անխոս յենթարկվել իրեն, և բոլորը նրան յենթարկվում է-
յին՝ քսաներեք տարեկան այդ հրամանատարի մեջ հսկայական
ուժ զգալով: Իհարկէ, վոչ բոլորն էյին հասկանում, վոր բոլ-
չեկիկյան կազմակերպվածութեան ու դիսցիպլինայի ուժն է այդ:

Նույնիսկ Տարաչչայի գնդում, վորը գլխավորում էր ապս-
տամբների հայտնի կազմակերպիչ ծերուկ Բոժենիկոն, Շչորսի
հեղինակութունը ճանաչում էյին բոլորը, այդ թվում նաև ինքը
«բա՛տկան»:

Յերբ սկսվեցին մարտական գործողութունները, դիվիզիա-
յի հրամանատարութունը Բոգունի անվան առաջին գունդը մի-
ացրեց Տարաչչայի յերկրորդ գնդի հետ և մեկ բրիգադա կազ-
մեց Շչորսի գլխավորութեամբ, վորը միաժամանակ մնում էր
առաջին գնդի հրամանատար:

Շչորսը մարտական գործողութուններն սկսել էր դեռ հոկ-
տեմբերին, բայց սկզբում նրանք պատահական բնույթ էյին կը-
րում: Այն ժամանակ դերմանական զորքերը տեղավորված էյին

չեզոք դատու յերկայնքով առանձին ուժեղ ամրացված կայազորներով: Յերկյուղ կրելով չորս կողմը թափառող ապստամբներից՝ սահմանը պաշտպանող գերմանական հետախուզություններն ու պատրուկներն աշխատում էյին չհեռանալ իրենց կայազորներից: Հափշտակիչները գերադատում էյին նստել փշալարերով շրջապատված բլինդափներում: Սրանից ոգտվելով՝ Շչորսը գերմանական դորքերի թիկունք եր ուղարկում փոքրիկ ջուկատներ, վորոնք գնդի համար ձեռք էյին բերում նրան պակասող ձիեր, թամբեր, գենք: Յերբեմն ջոկատները վերադառնում էյին նաև գերիներով: Հոկտեմբերի կեսերին Շչորսը վորոշեց թշնամուն հասցնել առաջին լուրջ հարվածը: Մշակելով սրընթաց խոր շրջանցման և միաժամանակ ճակատից կատարվող հանկարծակի հարվածի իր տակտիկան, Շչորսը յերեկոյան շարային պարապմունքներից հետո թազուն՝ դունդը դուրս բերեց Ուննչայից: Յերկրորդ գումարտակը դիմեց գեպի Կլինցիի կողմը և թիկունքից կատարված հանկարծակի հարձակումով դրավեց Ռորչիի գյուղը, վորտեղ տեղավորված եր գերմանական ուժեղ կայազոր: Առաջին և յերրորդ գումարտակները Շչորսի գլխավորութամբ իրենց ճանապարհին վոչ մի պատրուկի չհանդիպելով՝ նույնպես անսպասելի կերպով ընդհուպ մտանցան Լիչչիցի գյուղին: Գերմանական կայազորը բողոնցիներին նկատեց միայն այն ժամանակ, յերբ նրանք դրոհի նետակեցին բլինդափների վրա:

Կարճատև մարտից հետո, սկուպանտների ուժերը չուշափելու, նրանց տեղավորումը հետախուզելու վերաբերյալ իր խնդիրը կատարելով, Բողունի անվան դունդը կատարյալ կարգ ու կանոնով յետ նահանջեց գեպի Ուննչա: Այդ հանկարծակի հարձակումը Շչորսին ցույց տվեց, վոր գերմանացիների մարտունակութունը սկուպացիայի ժամանակ խիստ ընկել և, վոր զինվորների մեջ արդեն կազմալուծում և սկսվել, կարգապահութունը խախտվել և:

Շուտով գնդի շտաբը ներկայացավ գերմանական հրամանատարության ներկայացուցիչ՝ մի սպա: Նա թարգմանչի միջոցով բողոք հայտնեց հաշտության պայմանագիրը խախտելու համար: Շչորսը հրամայեց հաղորդել, թե գերմանացի պարոն սպան, ըստ

յերևութին, սխալ հասցեյով և դիմել. ուկրաինական ապստամբները գերմանացիների հետ վոչ մի պայմանագիր չեն կնքել:

— Ձեր բողոքը հանձնեցե՛ք սպան գետմանին, — ասաց Շչորսը, — կարծեմ նրա հետ եք դուք պայմանագիր կնքել:

Գերմանացի սպան կատաղեց: Թարգմանիչն ամեն մի խոսքից հետո կմկմում եր, փորձելով մեղմացնել նրա կոպիտ հայտնայնքը:

Շչորսը նստած եր գրասեղանի մոտ միանդամայն անվրդով: Ընդհատելով ինչ—վոր բան թոթովող թարգմանչին՝ նա ասաց.

— Պարոն սպային հաղորդեցե՛ք, թե ուկրաինական խորհրդային բանակի գնդի հրամանատարը կհրամայի նրան դուրս չարտել, յեթե նա իրեն անսպասկառ ձևով պահի:

Թարգմանիչն այս, ըստ յերևութին, բավական ճիշտ հաղորդեց: Գերմանացի սպան կարմրատակեց, բայց ուշքի գալով, արդեն այլ տոնով սկսեց խոսել:

— Սպան խնդրում և հաղորդել, — ասաց թարգմանիչը, — վոր գերմանական կայսերական բանակը կարող և խորհրդային մեկ գնդի դիմաց իր յերեք դունդը հանել:

— Ասացե՛ք նրան, վոր բոլոր յերեք դունդն ել կվոչնչացվեն, — պատասխանեց Շչորսը:

— Սպան հաստատ համոզմունք և հայտնում, վոր այդ բանը յերեք չի պատահի:

— Իհարկե, յեթե գերմանական կառավարությունն իր դորքերն անմիջապես հեռացնի Ուկրաինայից:

— Սպան խնդրում և հանաք չանել: Այդպիսի կատակներն, ասում և նա, անսպասակ են, վորովհետև բոլշևիկները շատ քիչ զինված զինվորներ ունեն:

— Ասացե՛ք պարոն սպային, վոր նա դործին տեղյակ չէ:

Գերմանական սպան, յերեի, խսկույն հասկացավ, թե ինչի մասին և ակնարկում Շչորսը: Գերմանական հրամանատարությունն իրեն բոլորովին ել պինդ չեր զգում Ուկրաինայում: Նա գիտեր, վոր բավական և՛ չեղոք դոտում կազմակերպվող խորհրդային գնդերը սահմանն անցնեն, նրանց կսկսեն միանալ անբռնելի, անտատներում ու գյուղերում թաղնվող, առայժմ ցաք ու ցրիվ, հարյուրավոր կարմիր ապստամբական ջոկատներ:

Բողոքները ու տարաշահանքների հարձակումն ընդհանուր ապստամբութեան ազդանշան կլինի: Այն ժամանակ ոկուպանդներին դժվար կլինի ճակատը ջոկել թիկունքից: Շչորսն, ընդհակառակը, իրեն շատ ամուր էր դուռ: Քաղաքական աշխատանքի համար առանձնացրած կոմունիստների խմբակը կապ էր պահպանում Հյուսիսային Չեռնիդովչինայի բոլոր ապստամբ ջոկատների հետ: Այդ խումբը նրանց մատակարարում էր թե՛ առևտրային, ուղիղներեն ու գերմաներեն գրականություն և թե՛ հրացաններ, զնդացիներ ու փամփուռներ:

Այդ ապստամբ էր կատարվում: Այդ տեղերում գյուղերը շրջող բրուտներից, վորոնք կապե ամաններ էյին ծախում, մի քանի սայլ ապրանք էյին գնում: Սայլի հատակին գնում էյին գրականություն կապուցներ, հրացաններով կամ զնդացիներով արկղաներ, վրայից հարդ էյին փուռում, իսկ դրա վրա էլ բրուտի ամաններ էյին շարում: Վստահելի մարդիկ գումակներն անց էյին կացնում սահմանից, գերմանական պոստերի մոտով, վորոնք, սովորած չինելով գյուղերով քոչող բրուտներին, նրանց վրա ուշադրություն չէյին դարձնում: Մոտակա յերկաթուղային կայարանում գրականությունն ու գենքը հանձնում էյին ծանոթ մեքենավարների: Նրանք շոգեքարչերի տենդերներով այդ բոլորը փոխադրում էյին Ուկրաինայի խորքը, վորն ընդգրկված էր ժողովրդական ապստամբության բոցով ընդգեմ ոկուպանտների և նրանց նշանակած գետմանի կառավարություն:

Գրականություն և գենքի հետ միասին Ուկրաինայից դեպի Ուկրաինայի խորքն էյին ուղարկվում նաև պարտիզանական շարժման կազմակերպիչներ: Հոկտեմբերի կեսերին Շչորսը կազմակերպեց Ուկրաինա վերադարձող մի խումբ պարտիզանների համար կուրսերի նման մի բան, վոր ինքն էր ղեկավարում:

— Այժմ ապստամբ ջոկատների գլխավոր խնդիրն է կամուրջները պայթեցնել, գերմանական գործով ու պարենով գրանացքները խորտակել, — ասում էր Շչորսը՝ գրույցներ անցկացնելով Ուկրաինա մեկնող ընկերների հետ: — Յեթե գործը մի տեղ կլիթի, մի՛ վախենա, գնա՛ մի ուրիշ տեղ: Ձեռք վորքան պետք լինի՝ յես ձեզ կփոխադրեմ... ընդհանուր ապստամբության գեպքում գուք իմ աջ թևը կլինեք:

Այս խմբի բոլոր ընկերները մեկնում էյին դեպի Պրիպյատ գետը՝ Չեռոբիլից մինչև Պրինակ: Մի քանի ամիս անց՝ այդ ստորնում ստեղծված ապստամբ ջոկատները կազմեցին Շչորսի դիվիզիայի գնդերից մեկը:

— Մինչև ընդհանուր ապստամբությունը մի՛ տարվեք պարտիզանական յեղույթներով: Այլևի մեծ ուշադրություն դարձրե՛ք քաղաքական աշխատանքին, բուլչեիկյան կադրեր պատրաստելուն, — ասում էր Շչորսը:

Նա բազմիցս կրկնում էր.
— Ինչպես սունկերն անձրևից հետո, այժմ պետք է Ուկրաինայում բուսնեն բուլչեիկյան բլիթները:

Շչորսը յերբեմն լուռ՝ յերկար նայում էր մի կողմ, իսկ հետո հանկարծ, կարծես ինչ-վոր բան հիշելով, աշխուժանում էր և ձայնը բարձրացնում.

— Յեթե ախպերացուներից մեկն ու մեկը կցանկանա ատամնություն անել — մի՛ դիմադրեք, թող ատաման ձևանա, բայց նրանց վերաբերմամբ միշտ պետք է դուռը լինել և, հենց վոր մի բան նկատվի, ամուր բուռը հավաքել... «Հրչե՛ջները» միշտ պետք է մեր մարդիկը լինեն, այն ժամանակ ամեն ինչ կարելի յե հանգցնել, յեթե ներսը նույնիսկ, ինչպես ասում են, բոցը ղեղին դաշտերից մինչև կապույտ յերկինք բարձրանա:

«Հրչե՛ջներ» բառը Շչորսն արտասանում էր ինչ-վոր առանձին բավականությունը, ձախ աչքը կիցեցելով և ժպտալով: «Հրչե՛ջներ» նա կոչում էր զնդացորդներին:

Շչորսի՝ մեկնողներին տված հրահանգները միշտ գործարար, սրակտիկ բնույթ ունեյին, բայց միևնույն ժամանակ այդ հրահանգները նաև քաղաքական գիրեկտիվներ էյին: Այս դիժը Շչորսի շատ կարևոր գիծն է, մի բան, վոր չի կարելի ասել ապստամբների շատ հրամանատարներին մասին, վորոնք քաջեր, հերոսներ էյին կուլի ժամանակ, բայց հաճախ անողնական էյին, յերբ գործը վերաբերում էր քաղաքականության:

Մեկնողների հետ ունեցած իր գրույցներում Շչորսը համառոտն նրանց ուշադրությունն էր դարձնում ազգային հարցի վրա: Ուկրաինայում բորբոքված պայքարում այդ հարցը չափազանց կարևոր նշանակություն ուներ: Բուրժուական նացիոնա-

լեաները, ցանկանալով դյուզաջինների ապստամբական շարժումը պոկել բուլղարիկյան դեկավարությունից, ամբողջ ուժով փորձում էին այդ շարժման պատվաստել Ուկրաինայի «անկախության» լողունը: Այդ լողունը մերկացնելու, նրա հակահեղափոխական եյությունը բացահայտելու համար պետք էր լավ խմանալ ուկրաինական ժողովրդի պատմությունը: Շչորսը սիրում էր իր յերկրի հերոսական պատմությունը և այն հանգամանորեն գիտեր: Պատահական չէր, վոր նրա գունդը կրում էր ուկրաինական խիզախ կողակ Բողունի անունը, վորը ուկրաինական ժողովրդի՝ XVII դարում լեհական չլյախտայի դեմ մղած պայքարի հերոսներից մեկն էր: Իր մարտիկներին կոչելով բողունյաններ, նա դրանով ընդգծում էր, թե գնդում պետք է ապրեն ուկրաինական կողակության լավագույն մարտական տրադիցիաները, այն կողակության, վորը հերոսաբար պաշտպանել էր իր հայրենիքը լեհական հախչտակիչներից:

Հոկտեմբերի վերջերին Շչորսը բրուտների գումակի հետ Ուկրաինա ուղարկեց ապստամբ ջոկատների կազմակերպիչների վերջին խումբը: Մեկնելուց առաջ նա, ինչպես սովորաբար, ստուգեց, թե արդյոք բոլորն են փողով, տաք շորով, վտանամաններով ապահովված, յուրաքանչյուրից հարց ու փորձ արավ նրա անձնական կյանքի, ընտանիքի նյութական գրության մասին: Նրանց ճանապարհ դնելիս հասցնելով Ունեչից բալական հետու, նա ջերմորեն սեղմեց բոլորի ձեռքը:

— Դե՛, աղե՛րք, շուտով կտեսնվենք: Հիշեցե՛ք, վոր իննսորդ ալիքը վրտ յե հասնում:

ՆԵՂԱՓՈՒՈՒՅՅՈՒՆԸ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

Ռորչիկ, Լիչչէի, Կուստիչի-Բըյանովո դյուզերում գտնվող գերմանական կայազորների զինվորները Գերմանիայում տեղի ունեցած հեղափոխության մասին իմացան Շչորսից: Այդ որերին Շչորսը գիրեկտիվներ էր ստանում Լենինից: Վլադիմիր Իլյիչը հեռագրով նրան լիազորեց հեղափոխական գերմանացի զինվորների հետ բանակցություններ վարել հայդամակների և գերմանական իշխանության դեմ միատեղ գործելու առթիվ: Շչորսն այդ գործին ձեռնարկեց անսովոր վսեկորությամբ ու յեռանդով: Նրան անհանգստացնում էր այն, վոր գերմաներեն չգիտե: Չգիտես վորտեղից մի դասադիրք ճարելով, նա իսկույն սկսեց Ֆրազներ կազմել, վորոնցով նա կամենում էր գիմել գերմանական զինվորներին: Բոլոր հարևան ոկուպացիոն կայազորները պատգամավորություններ մեկնեցին: Ինքը Շչորսը մի պատգամավորության գլուխ անցած՝ մեկնեց Ռորչիկ դյուզը, վորը գտնվում էր Ունեչայի և Կլիցիի միջև: Պատգամավորությունը մեկնեց կարմիր դրոշակներով զարդարված ազխա-գնացքով, վերցնելով բողունցիների մի ջոկատ, նվազախումբ և նորոգող բանվորների մի խումբ:

Սահմանազմի մոտ ճանապարհը քանդված էր: Շչորսը հեռախոսով կարվեց Ռորչիկի գերմանական սրբետի հետ և առաջարկեց ճանապարհն իր ուժերով վերականգնել:

Պարետն առաջարկությունը մերժեց և կատեգորիկ կերպով հրաժարվեց բաց թողնել բողունցիների գնացքը: Նա համաձայնեց հանդիպել միայն պատգամավորության հետ:

Պատգամավորությունն ուղևորությունը շարունակեց վտարով: Նա գնում էր հանդիսավոր լուրթյամբ, ժամանակ առ ժա-

մանակ այդ լուսթյունը խախտելով ճանապարհին պատահած գերմանական պոստերի հասցեյին արտասանած վողջույնի խոսքերով: Ռորչիկում պատգամավորությանը դիմավորեց պարետը: Պաշտոնապես բարեկերպ՝ նա թարգմանչի միջոցով հարցրեց.

— Բանն ինչո՞ւմն է:

Շչորսը գերմաներեն ասաց.

— Մենք յեկել ենք գերմանական զինվորներին չնորհավորելու՝ իրանց հայրենիքում տեղի ունեցած հեղափոխության ատթիվ:

Պարետը կարմրատակելով պատասխանեց, թե Գերմանիայում տեղի ունեցած հեղափոխության մասին վոչինչ չգիտե և վոր առհասարակ նա այդ իրեն չի պատկերացնում:

Շչորսը նրան հանձնեց ռադիոգրամների մի վաթիթ:

Այդ ռադիոգրամները կարդալով, պարետը մի քանի անգամ գլուխը կորցրած կրկնում էր.

— Այդ ատթիվ մենք հրամանատարությունից վոչ մի հրաման չենք ստացել:

Շչորսը պահանջեց, վոր պատգամավորությանը հնարավորություն արվի վողջույն հաղորդելու Խորհրդային Ռուսաստանի բանվորներից ու գյուղացիներից անմիջականորեն գերմանական զինվորներին: Նա վճռական մերժում ստացավ:

Գնացք վերադառնալիս պատգամավորությանը ընկերակցում էյին մի քանի սպաներ:

Իր ճանապարհին Շչորսն այլևս գերմանական պոստերի չհանդիպեց: Այդ պոստերը կանխատեսորեն հանվել էյին: Գնացքի մոտ շարված կանոնել էր բողոնցիների ջոկատը: Նվազատումբը նվազում էր «Իտտերնացիոնալ»: Շչորսը մի անգամ ևս փորձեց գերմանական զինվորների հետ հանդիպում ձեռք բերել, բայց սպաները լուռ էյին: Ինչ-վոր մեկն առաջարկեց սպաներին հայտարարել բանտարկված: Շչորսը չհամաձայնեց:

Նոյեմբերի 12-ին գերմանական զինվորների հետ հանդիպում տեղի ունեցավ Ունեչայում: Բողոնցիների մոտ յեկան կարմիր գրոչակը ձեռքներին Լիչչիչի ու Կուստիչի—Բրյունովո գյուղերում տեղավորված 106-րդ և 19-րդ գերմանական դնդերից ինն

մարդուց բաղկացած մի պատգամավորություն: Շչորսը պատգամավորությանը հանդիսավոր դիմավորում ցույց տվեց: Կայարանում կարճ միտինգ յեղավ և միասնաբար կազմվեց հետեյալ հեռագիրը.

«Մոսկվա, Կրեմլ, ընկեր Լենինին:

Գերմանիայի հեղափոխական զինվորների ներկայացուցչները, Լիչչիչի պատգամավորական խորհրդի պատգամավորները Ռի(բ)Կ Ունեչայի կազմակերպության հետ միասին ի դեմս ձեր վողջունում են համաշխարհային հեղափոխությունը»:

Միտինգից հետո պատգամավորներին հրավիրեցին ընկերական ընթրիքի՝ գնդի ակումբում: Բողոնցիներն ու գերմանական զինվորները մի ընդհանուր սեղանի շուրջը նստած՝ անվերջ շնորհավորում էյին միմյանց հեղափոխության ատթիվ:

Գերմանացիները մնացին գիշերելու Ունեչայում: Մյուս օրն առավոտյան ժամը 9-ին Բողոնի դունդը նվազատումբով և դրոշները պարզած՝ գերմանական պատգամավորության գլխավորությամբ մեկնեց փոխադարձ այցելության համար: Սահմանում դունդը հանդիպեց իրեն դիմավորող գերմանական զինվորների բացականչություններին.

— Կեցցե՛ Լենինը:

— Կեցցե՛ հեղափոխությունը:

— Կեցցե՛ն խորհուրդները:

Լիչչիչի գյուղում բողոնցիները Շչորսի գլխավորությամբ գերմանացիների առաջից անցան հանդիսավոր յերթով: Գերմանացիները հուզված բացականչում էյին «հո՛խ»: Ապա նրանք անցան բողոնցիների առաջից և բողոնցիները, առանց կոկորդը խնայելու, գոռում էյին «հո՛ւուա»:

Ինչ-վոր մեկն արկղներից ամբիոն սարքեց և Շչորսը միտինգ բաց արեց: Նրա ճառը, ինչպես միշտ, կարճ էր, ընդմիջվող, կարճես հեռագրով հաղորդած լիներ: Շչորսն արագորեն՝ կրքով շիկացած բառեր էր նետում: Ավարտելով նա առաջարկեց վողջույն ուղարկել Լենինին միտինգում հավաքված բոլոր մարդկանց կողմից: Առաջարկությունն ընդունվեց ցնձազին ազադակներով՝ ոռուսերեն, ուկրաիներեն և գերմաներեն լեզուներով: Հեռագրով հաղորդելով վողջույնը՝ Շչորսը Լենինին գեկուցում էր.

«Գերմանացիները խորհուրդ են կազմել, կապը կարգավորված է: Տեղի ունեցավ զորանց: Գերմանական զինվորները հանգիստավոր յերթով անցան մեր մարտիկներին առաջից: Գերմանական զորանոցի վրա ծածանվում է կարմիր դրոշ: Գերմանացիներից վոմանք մնում են մեր գնդում: Բողոունի անվան գունդը սահմանազիծն անցել է»:

Ամբիոն ելին բարձրանում հերթով բողունցիներն ու գերմանացիները: Ամեն մի յելույթ ունեցողի, յերբ նա ամբիոնից իջնում էր, հանդիպում էին գրկաբաց: Բողունցիների բոլոր հոտորներին գերմանացիք սիզարներ էին բաշխում: Բողունցիներն աչքան էլին հավեսի ընկել յելույթներ ունենալու, վոր միտինգը շարունակվեց ամբողջ օրը: Յելույթները վոչ-վոք չեր թարգմանում, բայց ողբ դողում էր «հո՛խ բոլչեկի» աղաղակներից:

Այդ օրերին պատգամավորութուններ ընդունելով, միտինգներում հանդես գալով, բանաձևեր ու վողջույններ կազմելով՝ Շչորսը կարծես երկտորականացած էր: Զգացվում էր, վոր նա շարունակ գսպում է իր մեջ յեփ յեկող պատանեկական, ուրախ հուզմունքը: Նա շարժ ու ձևի և խոսքերի տեսակետից ավելի էս ժլատ էր դարձել: Նրա բոլոր ուժերը լարված էին լարի պես: Նա հեռագրով անմիջականորեն բանակցում էր Լենինի հետ: Լենինը նոյեմբերի 13-ին վողջույն ստանալով՝ Ունեչայից՝ նույն օրը հեռագրով պատասխանեց:

«Շնորհակալութուն վողջույնի համար: Առանձնապես զգացված եմ Գերմանիայի հեղափոխական զինվորների վողջույնով: Այժմ չափազանց կարևոր է, վոր Գերմանիայի հեղափոխական զինվորներն անմիջական գործոն մասնակցութուն ցույց տան Ուկրաինայի ազատագրմանը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է, նախ, ձերբակալել սպիտակ-գվարդիականներին և ուկրաինական իշխանութուններին, յերկրորդ, Գերմանիայի հեղափոխական զորքերի կողմից պատգամավորներ ուղարկել Ուկրաինայում յեղած գերմանական բոլոր զորամասերին՝ նրանց կողմից արագ և ընդհանուր գործողութուններ սկսելու համար հանուն Ուկրաինայի ազատագրման: Ժամանակը չի սպասում: Վոչ մի ժամ կորցնել չի կարելի: Իսկույն հեռագրեցե՛ք՝ ընդունում են ար-

դյոք այս առաջարկութունը Գերմանիայի հեղափոխական զինվորները: Ժողկոմխորհի նախագահ Լենին»:

Շչորսը պատասխանեց.

«... Հեռագրում մատնանշած միջոցները ձեռք են առնված: Առավոտվանից ուղարկված են ներկայացուցիչ-ազիտատորներ: Գերմանական զինվորները համաձայնում են ձերբակալել իրենց սպաներին: Հեռագրա դեպքերի մասին կհայտնենք: Բողունի անվան գնդի հրամանատար Շչորս»:

Նոյեմբերի 14-ին, ուղիղ հեռագրաթերի միջոցով կապվելով ուկրաինական բանակի շտաբի հետ, Շչորսը հայտնում էր.

— Նոյեմբերի 13-ին, յերեկոյան ժամը 10-ին, գերմանական զորանոցում նիստ էր մեր ներկայացուցիչների հետ միասին... Ընդունված են ընդհանուր պլատֆորմներ: Արձանագրության պատճենները և իսկականը ինձ մոտ են... ընդունվել են հետագա հրահանգներ: Մերոնցից յերեքը մնացել են գերմանացիների մոտ, գերմանացիներից յերեքը՝ մեզ մոտ: Հեռախոսային կապը վերականգնված է: Տեղի ունեցած դեպքերի մասին ամեն կողմ լայնորեն հայտնված է: Գերմանացիները 106-րդ գնդի բոլոր ուժերը հավաքում են Կլինցիում, վորտեղ ընտրվելու յե գնդի խորհուրդ... Պատգամավորութունները ժամանում են ամեն ժամ: Գերմանական զինվորներից վոմանք մնում են մեր գնդում: Գունդը դառնում է Ուկրաինական տերրիտորիայում... Վաղը կերևա, թե ինչ պետք է անել, իսկ առայժմ Լիչչիչիում և Կուստիչիում ընտրվել են չքավորության կոմիտեներ: Լիազորութուններ մենք ստացել ենք ուղիղ հեռագրաթերով՝ ընկեր Լենինից:

Նոյեմբերի 16-ին, պատասխանելով Լենինի հարցումին, Շչորսը հեռագրում էր.

«Բանակցութուններ վարվել են Բողունի անվան գնդի շտաբի միջոցով հինգ կայազորի հետ: Գերմանական զինվորների զերբազուրդ տրամադրութունը կոմունիզմի վողջով է: Շեյդեմանականները կազմում են մի տասերորդ մասը»:

Այդ օրերը դեպքերն Ուկրաինայում ծավալվում էին կայծակի արագությամբ: Կարմիր բանակային զորամասերի հետ չփվող գերմանական զինվորների հեղափոխական տրամադրու-

թյուններն արագ աճում էյին: Դրանից վախեցած՝ գերմանական հրամանատարութիւնը շտապում էր Ուկրաինայից դուրս բերել ուղուպացիներն կորսուածները: «Բայց պայքարը դեռ չի վերջացած, հաղթանակը դեռ չի ապահովված: Իսկական պայքարը Ուկրաինայում դեռ նոր է սկսվել», — գրում էր այդ օրերը ընկեր Ստալինը «Ուկրաինան ազատագրվում է» հոդվածում¹: Մատնանշելով Ուկրաինայի աշխատավորներին, վոր ջախջախված գերմանական իմպերիալիզմին փոխարինելու յեն գալիս Անգլիայի ու Ֆրանսիայի իմպերիալիստները, ընկեր Ստալինը կոչ էր անում «Խորհրդային Ուկրաինայի բոլոր հավատարիմ գովակներին՝ ոգնության գալու Ուկրաինայի յերիտասարգ խորհրդային կառավարությանը²): Անգլո-Ֆրանսիական գորքերը պատրաստվում էյին դեսանտի Ոգեսայում: Նախապատրաստվում էր Ուկրաինայի նոր ուղուպացի: Նորից յերեան յեկավ հակահեղափոխական հին ռադան «գիրեկտորիայի» նոր անունով: Այդ գիրեկտորիայի գլխավոր ատաման Պետլյուրան, վորը խարեյությամբ էր գրավել իշխանութիւնը Ուկրաինայի մի շարք ռայոններում, արդեն պայմանավորվում էր անգլո-Ֆրանսիական հրամանատարության հետ՝ սրանից ոգնություն ստանալու մասին: Հեղափոխական լոգունգներով գիմակավորվելով, նա փորձում էր գավթել ուկրաինական գյուղացիներին՝ գերմանական գործակալ գետման Սկորոպադսկու գետ ուղղված ապստամբական շարժման գեկավարությունը: Այս Սկորոպադսկին տենդադին կերպով մորիլեղացիայի յեր յենթարկում բուլչեիկներին գետ պայքարելու համար հայդամակներին կորսուածները, բանակցություններ էր վարում Դենիկինին հետ, վորը Ուկրաինայում սպայական գործասեր էր կազմակերպում: Շչորսը հասկանում էր, վոր այսպիսի պայմաններում գանդադման ամեն մի ժամ որհասական հետեանքներ է սպանում, վոր միայն խորհրդային գորքերին սրընթաց հարձակումը՝ գետմանի գետ ապստամբած բանվոր-գյուղացիական

¹ Ի. Ստալին, Հոդվածներ ու ճառեր Ուկրաինայի մասին, Համ Կ(բ) ԿԿ-ի Կուսհրատ, 1936 թ., էջ 68:

² Ի. Ստալին, Հոդվածներ ու ճառեր Ուկրաինայի մասին, Համ Կ(բ) ԿԿ-ի Կուսհրատ, 1936 թ., էջ 69:

մասսաներին ոգնելու նպատակով, կարող է Ուկրաինան փրկել նոր ուղուպացիայից: Բողունցիներն առաջ էյին նետում: Սրանց հայրենիքում, Չերնիգովչինայում, ապստամբած գյուղերը պատվիրակներ էյին ուղարկում գունդը՝ շտապ ոգնություն խնդրելու: Սակայն Շչորսը ստիպված էր յետ պահել բողունցիներին: Թեև դեռ նոյեմբերի 11-ին Ժողովխորհը Լենինի նախագահությամբ հանրապետության Հեղափ. Ռազմական Խորհրդին հրահանգ էր տվել Ուկրաինայի ապստամբած բանվորներին ու գյուղացիներին ոգնելու համար հարձակում սկսել, գլխավոր հրամանատարութիւնը գանդադում էր: Հեղ. Ռազմ. Խորհուրդը գլխավորող Տրոցկին և նրա գործակալները հանցագործ կերպով սարտատի էյին յենթարկում Լենինի գիրեկտիվը: Այդ դեռ քիչ է. նրանք փորձում էյին չեզոք գոտում կազմավորված ուկրաինական խորհրդային գորքերը նետել արևելք: Այդ նպատակով Ունեչայում արդեն յերկաթուղային գնացքներ էյին պատրաստել: Շչորսը սաստիկ հուզվել էր: «Այս բոլորը գավաճանության նման է», ասում էր նա գնդի կոմունիստների ժողովում:

Ասենք Տրոցկու սարտատի շատ շուտով ջախջախվեց: Ուկրաինական բանակի՝ Ստալինի ստեղծած Հեղ. Ռազմ. Խորհուրդը, չնայած Տրոցկու թագուն գիմադրությանը, անցավ Լենինի գիրեկտիվի կատարմանը: Նոյեմբերի 19-ին ուկրաինական Հեղ. Խորհուրդը Ստալինի գլխավորությամբ ժամանեց Որյոլ հարձակումը գեկավարելու համար: Յերբ շուտով ստիպված յեղավ շտապ Մոսկվա մեկնելու, ընկեր Ստալինը ուկրաինական բանակի հրամանատարական կադրերն ուժեղացնելու համար գործուղեց 20 կոմունիստներ, վորոնք մասնակցել էյին Յարիցինի հերոսական պաշտպանությանը: Ընկեր Վորոշիլովը գիմեց Յարիցինը պաշտպանող 10-րդ բանակի գորքերին մի կոչով, վորն այսպես էր սկսվում. «Տառապած Ուկրաինայի բերկրալի որը մոտենում է...»: Նոյեմբերի 22-ին, հենց նոր Մոսկվա ժամանելով, ընկեր Ստալինը հեռագրեց Որյոլ, վոր գլխավոր հրամանատարությանն առաջարկված է շտապ կարգադրություններ անել ուկրաինական բանակին աջակցություն ցույց տալու վերաբերյալ և այդ կարգադրություններին պատճեններն ուղարկել

ժողովոմխորհ: «Պատճենները մեզ հարկավոր են ստուգման համար, և յեթե վորևէ կեղծութիւն նկատենք, վոչ վոքի չենք խնայի», հաղորդում եր ընկեր Ստալինը:

Ընկեր Ստալինի միջամտութիւնն անվնաս դարձրեց Տրոցկու սարսուածն ու դավաճանութիւնը: Ուկրաինական խորհրդային բանակը հարձակման անցաւ:

Դեպի Կիևի դիմող առաջին դիվիզիայի գլուխն անցած, հարձակվում եր Շչորսի Բոգունի անվան գունդը, վորն այդ ժամանակ ուներ 1100 սվին, 100 թուր, 15 գնդացի, 3 հրանոթ: Մյս գնդից ձախ դեպի Ստարոգուբ եր գնում Բոթենկոյի Տարաչյան գունդը, վորը բաղկացած եր 400 սվինից, 150 թրից, 20 գնդացիից, 2 հրանոթից, և Նեժինի գումարտակը՝ 300 սվինից, 80 թրից, 6 գնդացիից, 2 հրանոթից: Դիվիզիայի ծայրահեղ ձախ թևում հարձակվում եր Չերնյակի Նովոգորոդ-Սևերսկի գունդը, վորը բաղկացած եր 600 սվինից, 80 թրից, 35 գնդացիից, 4 հրանոթից:

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՀԱՓՇՏԱԿԻԶՆԵՐԻ ՇԵՏԲԵՐՈՎ

Մինչև Կլինցիի արվարձանը հանդիսացող Արդոն քաղաքամերձ ավանը, վորտեղ կենտրոնացել էին յերկրից մեկնելու համար գերմանական ոկուպացիոն բանակի 106-րդ հետևակ գնդի թուր ուժերը, բողունցէներն առանց կռիւի անցան, գյուղերում վերականգնելով խորհրդային իշխանութիւնը: Շչորսը մշտական կապ եր պահպանում 106-րդ գնդի գինւորական պատգամավորների թորհրդի հետ: Կատարելով Լենինի հրահանգները՝ Շչորսը համառորեն աշխատում եր շիման մեջ լինել Գերմանիայի հեղափոխական գինւորների հետ հայդամակների դեմ միատեղ գորհակցելու համար: 106-րդ գնդում ստեղծված «Սպարտակ» բջիջը Շչորսի մոտ կամավորներ եր ուղարկում: Սրանց թիվը շարունակ աճում եր: Զուրովի հրամանատարութիւնն տակ գտնվող գումարտակում դասակներից մեկը բաղկացած եր բացառապէս գերմանական փախստակներից: Բայց գերմանական գինւորներին մի գլալի մաս, վոր հոգնել եր պատերազմից և ձգտում եր վորքան կարելի յե շուտ հայրենիք վերադառնալու, դեռ չեյդեմանականների աղդեցութիւնն տակ եր, վորոնք հակահեղափոխական սպանների հետ դաշնակցած ողտագործելով գինւորների ձգտումը գեպի տուն, ուժգին կերպով աշխատում էին նրանց պատվաստել Ուկրաինայում տեղի ունեցող քաղաքացիական պատերազմին «միջամտելու» լողունը: Շչորսը խորհուրդ եր տալիս գինւորներին ձերբակալել սպաններին, գինւորները խոստանում էին ասյեանել, բայց շուտով սխեցին տատանվել, վորովհետև չեյդեմանականները նրանց վախեցնում էին, թե առանց հրամանատարութիւնն նրանք չեն կարողանա հայրենիք վերադառնալ և ասյե, և այլն: Իսկ գերմանական հրամանատարութիւնը խոսքով հայտարարում

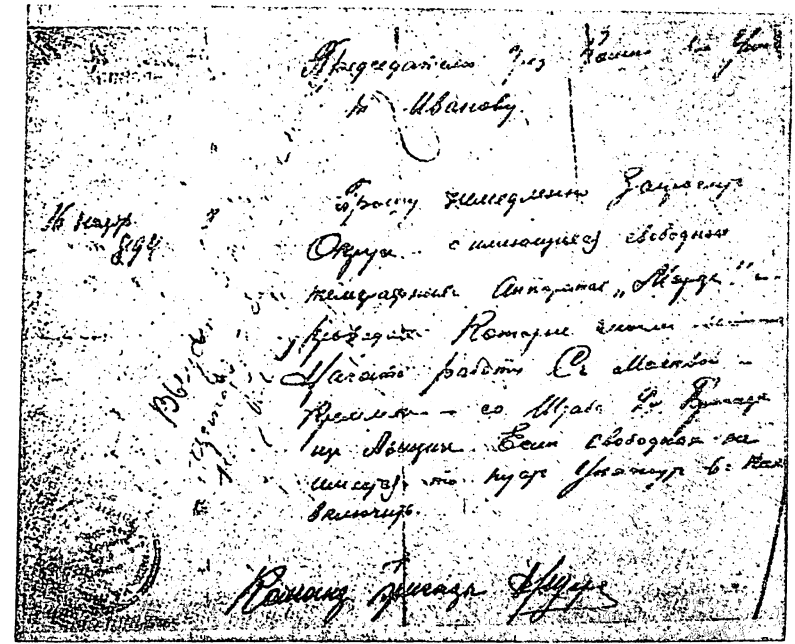
Տուրսանա գյուղը: Հայդամակներին ղինաթափ անելով՝ դերմանական զինվորները նրանց հայտարարեցին:

— Բավական եմեր հետևը քողարկվեք, փախե՛ք՝ քանի չուտեք, մենք այլևս ձեզ չենք պաշտպանում:

Այս մասին հեռագրով ղեկուցելով ղիվիզիայի շտաբին (Ստաբոլուք քաղաքում), Շչորսը հայտնում էր. «Տուրսանայում մեր ապստամբները միացել են դերմանական զինվորների հետ և կեցակրվում են մի խոհանոցից, յերգում են ինտերնացիոնալ հիմնը»:

Հենց վոր գունդը սահմանագիծն անցավ, իսկույն սկսվեց կամավորների հոսանք դեպի Շչորսը շրջակա գյուղերից: Շչորսը ղեկուցազրով հայտնում է. «Ինակչուլթյունն ամենուրեք ուրախ կերպով է ղիմավորում: Նկատվում է կամավորների մեծ հոսանք, կամավորներ, վորոնց համար յերաշխավորում են խորհուրդներն ու շքավորության կոմիտեները»: Ամեն մի գյուղում և խուտորում Շչորսը տասնյակ հուսալի հետախույզ գյուղացիներ ունեք: Նրանք ամենաճշգրիտ տեղեկություններն էյին հասցնում շտաբը գերմանացիների ու հայդամակների դասավորման մասին: Կլինցիի ռայոնում: Դեկտեմբերի 8-ին Կլինցի յեկավ յունկերների ու սպաների 400 մարդուց բաղկացած մի ջոկատ: Գյուղացիներն այդ մասին իսկույն հայտնեցին Շչորսին: Յերբ Բոտենկոն առաջին գումարտակը շարժեց դեպի Սվյատեց կիսկայաբանը, Շչորսը գյուղացիական հետախույզության տվյալների համաձայն նրան հայտնեց իրերի դրության հետևյալ մանրամասնությունները. «Ձայմեչչեյից յեկող ճանապարհին առանձին տնակում կանգնած է հայդամակների մի պոստ չորս ղնդացիերով: Կաշարանի հետևը ձախ կողմը, կեչուտում կա փշալարով պատած յերկու գայլազուր: Սկաչով խուտորից վերև կա մի ղիտող ծառի վրա: Անտառում Սկաչով խուտորի հետևը կանգնած է մի ուղեկալ առանց ղնդացրի: Տուրսանի կամուրջի վրա մի հրանոթ և 6 մարդ կա»:

Դեկտեմբերի 10-ին վերջացան Շչորսի բանակցությունները 106-րդ ղնդի Խորհրդի ներկայացուցիչների հետ: Համաձայնության արձանագրություն ստորագրվեց: Գերմանական կայազորը պարտավորվեց ղեկտեմբերի 11-ին մաքրել Կլինցին և իր նահան-

Ն. Ա. Շչորսի ստորագրած մի փաստաթուղթ:

ջի ճանապարհին միանգամայն անվնաս թողնել բոլոր կամուրջները, հեռախոսը և հեռագիրը: Բոգունցիներն իրենց հերթին պարտավորվեցին գերմանացիներին ապահովել ազատ եվակուացիա և յերաշխավորեցին, վոր իրենց զորամասերից յետ մնացող ղինվորները չեն կասեցվի և չեն ղինաթափվի:

Կլինցիում սկսվեց շտապ եվակուացիան: Շչորսը գերմանացիներին շտապեցնում էր, սպառնալով, վոր համաձայնությունը խախտելու դեպքում կկտրի դեպի Նովոդիբկով տանող ճանապարհը: Տարաչչանցիներն ամբողջ ժամանակ կանգնած էյին յերկաթուղու գծի վրա: Հայդամակները ղրկվելով գերմանական կայազորի պաշտպանությունից՝ քաղաքից փախան: Դեկտեմբերի 13-ին Շչորսը հեռագրեց ղիվիզիայի շտաբին. «Կլինցին ղրավված է հեղափոխական զորքերի կողմից առավոտյան ժամը 10-ին: Զորքերին ղիմավորեցին բանվորները ղրոչակներով, աղ ու հա-

ցով և հրճվալից «ուռա» բացականչություններով: Այսոր բան-
վորները խորհուրդ են ընտրում»:

Կլինցին զբալեւոց հետո Շչորսը տարաչացիներին նորից
չուռ տվեց զեպի հարավ-արևմուտք՝ հրամայելով դուրս գալ
Կլիմով և Ն. Ռորսկ կայարանների ռայոնը Նովոդիրկովի ու
Սեմյոնովկայի միջև: Տարաչացիներից ձախ, Սեմյոնովկայի վրա
հարձակվում էր Նեժնի առանձին գումարտակը, վորը շուտով
ծավալելով գունդ դարձավ: Բողոնցիք գնում էին յերկաթու-
ղով զեպի Նովոդիրկով: «Մենք շարժվում ենք զերմանացիների
հետքերով և գրավում ենք նրանց թողած գյուղերն ու քաղաքներն
առանց կռիւի, նրանց հետ սերտ կապ պահպանելով՝ համաձայն
արձանագրութեան», զեկուցում էր Շչորսը զեկտեմբերի 17-ին
գիվիդիայի շտաբին: Այդ ժամանակամիջոցին Բողոնցի անվան
գնդի առաջին գումարտակն արդեն գրավում էր Բելիյ Կոլոդեց
գյուղը, վորը գտնվում է Կլինցից Նովոդիրկով տանող ճանա-
պարհի կեսին: Ծարժական կազմի պահասութեան պատճառով
զերմանացիների եվակուացիան դանդաղ էր տեղի ունենում,
բողոնցիները շարունակ ճնշում էին գործադրում նրանց վրա,
բայց համաձայնությունը չէին խախտում: Գերմանական հրա-
մանատարությունը, վախենալով բողոնցիների մոտիկություն-
նից, առաջինը խախտեց այդ համաձայնությունը և պայթեցրեց
Նովոդիրկովի մոտ յեղած կամուրջը: Շչորսը Նովոդիրկով՝ զեր-
մանական գիվիդիայի խորհուրդը մի պատվիրակություն ուղար-
կեց բողոք հայտնելու: Պատվիրակությունը մեկնեց զեկտեմբերի
18-ին: Հենց նույն օրն էլ Նովոդիրկով մտավ Մարաչայի գնդի
հեծյալ հետախուզությունը: Շչորսը նորից անմիջական կապ
հաստատեց զերմանական զինվորների հետ: 106-րդ գնդի մոտ
300 զինվոր հրամանատարութեանը բողոքեցին կամուրջները
պայթեցնելու համար, անխտաճություն հայտնեցին իրենց դի-
վիզիայի խորհրդին, վորը մեծ մասամբ սպաներից էր կազմված և
հանձնեցին Շչորսին 2 գնդացի և 8 հազար փամփուշտ: Գեկ-
տեմբերի 21-ին Շչորսի պատվիրակությունը վերադարձավ Բո-
ղոնցի անվան գնդի շտաբը (Բելիյ Կոլոդեց) և հայտնեց, վոր
զերմանական գիվիդիայի խորհուրդը պարտավորվում է մաք-
րել Նովոդիրկովը 2—3 օրից հետո, նայած յեղանա-

կին: Բանն այն էր, վոր սաստիկ բուքեր էյին սկսվել,
հեծելազորը նույնիսկ խճուղով դժվարութեամբ կարող էր շարժ-
վել:

Գեկտեմբերի 25-ին զերմանական զորքերի եվակուացիան Նո-
վոդիրկովից ավարտվեց: Հենց նույն օրն էլ Բողոնցի անվան
գունդը, պայթեցրած կամուրջի մոտ թողնելով հրետանին ու
տնտեսական մասը, շտապ քաղաք մտավ: Նրան ընդառաջ դուրս
յեկավ բանվորների ցույցը նվազաթմբով: Քաղաքից հեռացող
զերմանական վերջին ուղեկալը բողոնցիներին թողեց մի գնդա-
ցի, մի ուժանետ, մեծ քանակութեամբ նռնակներ և փամփուշտ-
ներ:

Գեկտեմբերի վերջերին կենտրոնացնելով Բողոնցի անվան և
Տարաչայի գնդերը Նովոդիրկով-Սեմյոնովկա ռայոնում, Շչորսը
չեչտակի հարձակում սկսեց Կիեվի ուղղութեամբ: Բողոնցի անվան
գունդը Նովոդիրկովից հարձակվում էր Ջլինկայի, Սպիրիդոնո-
վա Բուդայի վրայով զեպի Չերնիգով: Տարաչացիները գնում
էին Չուրովիչի վրայով զեպի Գորոդնյա: Գիվիդիայի ձախ
թեում, Սեմյոնովկայից զեպի Բախմաչ, հարձակվում էին նե-
ժինցիները, Կոստրոբորից զեպի Կրոլիվեց՝ Նովոգորոդ-Սեվեր-
ցիները:

Գերմանացիները ծախձխելով իրենց գույքը, շտապ նահան-
ջում էին Գոմելի վրայով: Այստեղ անցնում էին Նովոդիրկովի
էջեղոնները, իսկ հիմա էլ գնում էին Բախմաչի կողմի էջե-
ղոնները: Նրանց բաց թողնելով Գորոդնյայում, վորը զեկտեմբե-
րի 29-ին գրավել էին առաջ անցած տարաչացիները, Շչորսը
զաղարեց զերմանացիների հետ այլևս գործ ունենալուց:

Այժմ բողոնցիների և տարաչացիների հարձակման ճանա-
պարհին մնացել էին միայն պետլյուբականները, և այդ ժամա-
նակ Կիեվն արդեն զբաղված գերմանական հայդամակների զո-
րամասերը:

Պետլյուբայի գլխավոր ուժերը Լճնտրոնացած էին Կիեվի
մոտ: Այստեղ նա ուներ մոտ 20 հազար զինվոր: Հայդամակների
Ե-րդ կորպուսը, վորի շտաբը տեղավորված է Չերնիգովում, ու-
ներ մոտ 6 հազար սվին:

Այսպիսով Կիեվի ուղղութեամբ գործող հայդամակ-պետլյու-

բական զորքերի ընդհանուր թիվը բաղմապատիկ անդամ դերագանցում էր առաջին ուկրաինական զիվիզիայի ուժերին: Նույնն էր նաև Խարկովի ուղղությամբ: Այս կապակցությամբ դավաճան Տրոցկին փորձում էր յետ պահել Ուկրաինայի խորհրդային զորքերն ակտիվ գործողություններից, պնդելով, թե նրանք իբր թե դրա համար թույլ են: Նույն տեսակետին էլին նաև Տրոցկու զործակալ մի քանի ռազմական մասնագետներ, վորոնք չէին հասկանում քաղաքական իրադրությունը, վորոնք հաշիվ չէին անում խորհրդային զորքերի թշնամու թիկունքում յեղած ապստամբ ռեզերվների հսկայական ուժերը: Շչորսը, վորը լավ գիտեր Ուկրաինայի դրությունը, համարձակ, անվախ կերպով զարգացնում էր իր շեշտակի հարձակումը Կիևի վրա:

ՀԱՐՁԱԿՈՒՄ ԿԻԵՎԻ ՎՐԱ

Ձմեռն արդեն իրեն ցույց էր տալիս: Այդ ձմեռը դաժան էր ձյունաշատ, սառնաչունչ քամիներով: Կամավորների հոսանքը քանի զնում ավելանում էր, իսկ զգեստավորման գործը շատ վատ էր: Շչորսը զեկուցում էր. «Բողոնի անվան գունդը մերկ է, բորիկ: Դրությունը միանգամայն կրիտիկական է... Նույնն է նաև Տարաչայի զնդում»: Բայց զգեստավորում ստանալու հույսը շատ թույլ էր: Թիկունքային մատակարարող բաղաները շատ հեռու էին մնացել բողոնցիներից և տարաչացիներից: Սկսվեցին սրտսում սառչելու դեպքեր:

— Կիևում կզգեստավորվենք, — հանդստացնում էր մարտիկներին Շչորսը և որբստորե արագացնում էր հարձակումը:

Անտառային ճանապարհներով սլանում էին սահնակների վրա նստեցրած դումարտակները: Յերբ բուք ու բորանը սկսվում էր, նրանք չէին յերևում, սվինները դուրս ցցած գումակը ծածկվում էր ձյունի տակ: Լսվում էր միայն, թե ինչպես են մի ինչվոր տեղ հոգնածությունից խոխոտում ձիերը, իրար դիպչելով չխշիկում, ճոճոտում սահնակները: Առջևից սլանում էին գրնդացրորդները՝ գործարանից հենց նոր բաց թողած իրենց սահնակներով:

Դեռ այն ժամանակ, յերբ Շչորսն Ունեչայում կազմակերպում էր Բողոնի անվան գունդը, նրա մոտ յեկան սահմանն անցած մի խումբ յերիտասարդներ՝ Արդոն քաղաքամերձ ավանի ռազմական գումակների գործարանի բանվորներ: Շչորսը, իմանալով, թե նրանք ուղբեր են, իսկույն հրամայեց նրանց յետ դառնալ: Նա խստիվ պատվիրեց նրանց վոչ մի տեղ չգնալ իրենց գործարանից, աչքի լույսի նման պահպանել այդ գործարանը:

համբերութեամբ սպասում ելին նրան: Շտաբ գալիս ելին նաև հեռավոր գյուղերից սուբհանդակներ: Նրանք գալիս ելին ձի նրստած, սառցակալած միբուքներով և նույնպես ասում ելին, թե «մենք ընկեր Շչորսի մոտ ենք յեկել»:

Ի՞նչ հարցով ասես, վոր այդ որերը Շչորսը չէր դբաղվում: Գեռ նոր եր կարողացել թեկադրել հրամանը, գումարտակի հրամանատարներին մատնանչել հարձակման ուղիները, հեծյալ հետախուզութեանն առաջադրանք տալ, նոր դասակը կամ վաշան ընդունել, վոր նրա շուրջն արդեն գյուղացիների ամբոխ եր հափաբվում և ամեն մեկը իր կարիքների մասին եր հարցնում, համառորեն ողնություն, խորհուրդ խնդրում: Գյուղացիների հետ խոսելիս նա մնում եր այնպես, ինչպես մշտապես գնդումն եր— գուսպ, խոսքերով խիստ, ամեն ինչ ուղղակի, բացեիբաց, ասող, առանց դարգարանքների, առանց մտածելու այն մասին, վոր մարդկանց իր ողտին տրամադրի, հարմարվի նրանց հասկացողություններին ու ցանկություններին: Սակայն, Շչորսի մոտ յեղած գյուղացիներն իրենց համադրողացիներին հարգանքով ելին պատմում «կարմիրների յերիտասարդ հրամանատարի մասին, վորն արտաքուստ շատ խիստ ե, բայց արդարամիտ, ուղիղ մարդ ե»:

Գյուղերից մեկում շտաբ եր յեկել գյուղացիների մի խումբ սպիտակամորուս պարթևահասակ մի գյուղացու գլխավորութեամբ: Նա Շչորսին մատուցեց խորհուրդով լի մի մեծ թուղթ: Շչորսն այն կարդաց և վոչինչ չկարողացավ հասկանալ: Ինչ—վոր ազգանունների ցուցակ և կողքին կովերի, ձիերի, խոզերի թվարկում, իրենց անուններով, գույնով, նշաններով հանդերձ:

— Ի՞նչ ե պատահել,— հարցրեց Շչորսը:

— Ճիվաղներն ամբողջ անասունը քչել տարել են,— ասաց մեկը:

— Գերմանացիք ու հայդամակները,— բացատրեց ծերունին:

— Վողորմած յեղի՛ր, ամբողջ հասարակութեամբ ենք քեզ խնդրում, մեր հարգելի ընկեր Շչորս: Անիծյալ ձիվաղները հեռու գնացած չպիտի վոր լինեն: Բռնի՛ր նրանց և անասունը խլի՛ր: Անմիտ բան ե գյուղացի լինել և անասուն չունենալը:

— Խոնարհաբար խնդրում ենք, կարմիր հերոս: Խլի՛ր թալանչիներ ձեռքից:

— Իսկ այս նշանակում ե,— բացատրում եր ծերունին, թուղթը ցույց տալով,— վոր մենք ցուցակ ենք կազմել, թե ուժից ի՞նչ անասուն ե տարված, նշաններով հանդերձ, վորպեսզի թյուրիմացություն չլինի, յերբ այդ անասունը մեզ կվերադարձնես:

Շչորսն ուշադրութեամբ ունկնդրում եր գանգատավորներին: Այդ որերը նա վոչ միայն հրամանատար եր, այլև խորհրդային իշխանութեան կազմակերպիչ Ուկրաինայի՝ իր դնդի կողմից ազատագրված տերիտորիայում:

Գորողնյայից Շչորսը տարաչացիներին ուղարկեց Գոմել-Բախմաչ յերկաթգծի յերկայնքով՝ Մենա կայարանի վրայով, իսկ ինքը բողոնցիներին հետ ուղղություն վերցրեց ուղիղ դեպի Չերնիգով: Յերբ Բողոնցի անվան գնդի առաջավոր մասերը 15 կիլոմետր հեռու ելին Սեդնյովից, հետախուզությունը հայտնեց, վոր ավանը հայդամակները գրավել են, բայց վոր նրանց ուժերն այստեղ աննշան են, ինչպես հետո պարզվեց՝ 250 սվին: Շչորսը վորոշեց ավանը գրավել հեծյալ հետախուզութեան հանկարծակի հարձակումով: Սահանկներով շարժվող գունդը հետևում թողնելով, Շչորսը դուրս թռավ դեպի Սեդնյով 38 ձիավորներով, նրանց ձիուց իջեցրեց և ձիերը թողնելով ձիապաններին, սկսեց հարձակումը: Հետիտան ձիավորները ձյունապատ դաշտով վազեվազ հետևում ելին Շչորսին, վորն իր ձեռքի գնդացրով շարունակ առաջ եր ընկնում: Հինդ մարտիկներ, վոր Շչորսն առանձնացրել եր վորպես հատուկ խումբ, անընդհատ նունակներ նետելով ցնցիչ դղրդյունով միանգամայն բարոյալքեցին հայդամակներին: Կարելի յեր կարծել, թե հարձակվում են կարմիրների հակայական ուժեր: Թողնելով մի հրանոթ, 2 գնդացի և գումակը՝ հայդամակները խուճապի մատնված Սեդնյովից փախան:

Գունդը գրոհի տանելու ժամանակ Շչորսը միշտ առջևից եր գնում: Նա ուներ մի քանի վոչ մի տեղ չգրանցված, բայց հաստատուն, բոլորի համար պարտադիր կանոններ: Այդ կանոններից մեկն ասում եր. «Հրամանատարներն ու կոմունիստները միշտ ղեկոք ե առջևում լինեն»:

Այն մարդկանց, վորոնք այդ կանոնից չեղվում էյին, Շչորսն արհամարհում էր, այդպիսիները գնդում յերկար չէյին մնում: Սակայն նա բոլորովին ել այն հրամանատարներից չէր, վորոնք սիրում են իրենց անվեհերությամբ փայլել: Ճակատ առ ճակատ կատարվող քաջարի գրոհներից նա գերադասում էր մտածվածությունը և հաշիվը, գործողությունների չեչտակիությունը և թագունությունը, հարձակման շժեցուցիչ հանկարծակիությունը: Չերինգովի համար մղվող մարտում Շչորսի այս տակտիկան, վորը մշակվել էր դեռ գերմանական ոկուպանտների դեմ մղած պարտիզանական կռվում, վճռեց հայդամակների կորպուսի, նրա շտաբի և հրամանատարի բախտը:

Հունվարի 11-ին Բոգունի անվան գունդը, գիշերն անցկացնելով Սեդնյովում, հարձակման անցավ Չերնիգովի վրա: Տարաչացիներն այդ ժամանակ թիկնանցում էյին իրենց ձախ թեփով: Սրանց մի գումարտակը գրավում էր Բերեզնա ավանը, իսկ յերկրորդն արդեն կտրել էր Չերնիգով-Նեժին յերկաթուղին Վերեսոչ կայարանի մոտ: Այսպիսով հայդամակների նահանջի ճանապարհը յերկաթուղով կտրվել էր: Նրանք կարող էյին նահանջել միայն խճուղով Դեսնայի այն կողմը՝ դեպի Կոզելեց: Շչորսը ձգտում էր կտրել հայդամակների այդ ճանապարհն ևս: Յերբ 2-րդ և 3-րդ գումարտակներն անցան ճակատային հարձակման, Շչորսն 1-ին գումարտակն ուղղեց դեպի հայդամակների թիկունքը Դեսնայի գետանցները գրավելու համար:

Բոգունցիների չեչտակի առաջխաղացումը Սեդնյովի կողմից հայդամակների համար անսպասելի յեր: Հունվարի 12-ին, լուսաբացին կարճատե կռվից հետո 2-րդ և 3-րդ գումարտակները, դեն շարտելով Չերնիգովը պաշտպանող հայդամակյան զորամասերը, քաղաք ներխուժեցին: Սկսվեց փողոցային կռիվ: Հանկարծակիի յեկած հակառակորդը չկարողացավ լուրջ դիմադրություն ցույց տալ, թեև մի քանի զրահապատ ավտոներ ուներ: Այդ զրահակիրներից յերեքն իսկույն և եթ բոգունցիները գրավեցին: Հայդամակներին՝ Չերնիգովի կորպուսի հրամանատար գեներալ Տերեչկովիչը գերի ընկավ: Փողոց դուրս գալով՝ այդ գեներալը կարմիրներին ընդունել էր պետլյուրականների տեղ, վորոնց զորամասերը նույնպես Չերնիգովի մոտ էյին, և սկսել էր

նրանց համոզել, վոր ներքին պատերազմին վերջ դնեն: Փողոցներից մեկում հայդամակների նվազախումբն ընկել էր գնդացրային կրակի տակ և փռվել էր սալահատակին: Յերաժիշտները գլուխները թաղցրել էյին պղնձի փողերի հետևը: Բոգունցիները կրակը դադարեցնելով հրամայեցին յերաժիշտներին վեր կենալ և նվազել «Ինտերնացիոնալ»: Հրամանն իսկույն կատարվեց: Ուրախացած յերաժիշտները գրավեցին իրենց տեղերը: «Ինտերնացիոնալը» լավ նվազեցին: Բոգունցիները դոհ մնացին նվազախումբից: Շչորսը նվազախումբը մացրեց գնդի շտապի մեջ: Այս նվազախումբը բոգունցիների հետ անցավ համարյա նրանց ամբողջ մարտական ուղին: Այդ նվազախումբի նվազակցությամբ բոգունցիները մաքրեցին Չերնիգովը, հայդամակներին շարտելով դեպի Դեսնայի սառուցը, վորտեղ նրանց պետք է դիմավորեր Շչորսի կողմից շրջանցելու ուղարկված գումարտակի կրակը: Բայց գումարտակի հրամանատարը սխալվեց՝ վաշտերը բացաղատեց ավելի վաղ, քան այդ հարկավոր էր, շրջանցային շարժումը դանդաղեց, և հայդամակները կարողացան ծլկվել Դեսնայի այն կողմը: Աջ ափին նրանք փորձեցին դիմադրություն կազմակերպել: Շչորսը պատրամենայոր ուղարկեց առաջարկելով անձատուր լինել: Հայդամակները կամուրջի վրա պատգամավորություն ուղարկեցին բանակցություններ վարելու համար: Շչորսը «Լյուխն» ուսին դրած՝ ընդառաջ դուրս յեկավ: Հանդիպումը տեղի ունեցավ կամուրջի մեջտեղը: Հայդամակները մտածելու համար խնդրում էյին 15 ժամ: Շչորսը միայն 15 րոպե ժամանակ տվեց և նախազուրուցարեց, վոր յեթե այդ ժամանակամիջոցում գլխի չընկան անձնատուր լինելու, ապա կվոչնչացվեն: Պատրամենայորները գնացին: Անցավ 15 րոպե: Շչորսը ձեռքի գնդացիրն ուսից իջեցրեց և հրաման տվեց պատրաստ կանգնած գումարտակին:

— Ի՞մ հետեից առա՛ջ:

Փոթորկալից կրակի տակ բոգունցիները Դեսնայի սայթաքուն սառուցի վրայով հակառակորդի վրա նետվեցին: Գրոհին չդիմանալով հայդամակները փախան Կոզելեց տանող ճանապարհով: Նրանց հետապնդումը և վոչնչացումը շարունակվեց մինչև մութն ընկնելը:

Արադորեն նահանջող թշնամուն հետապնդելով, Շչորսը հա-

ճախ սահանակի վրա յեր նստեցնում ամբողջ գումարտակներ: Սա-
կայն առանց հեծելազորի դժվար եր կառավարվելը: Իրադրու-
թյունը պահանջում եր հեծելազոր, և Շչորսը շարունակ ուժե-
ղացնում եր այն: Վոչ մի հետևակ զնդում այնքան հեծելազոր
չկար, վորքան Բոգունի անվան և Տարաչչայի զնդերում: Սրան-
ցից յուրաքանչյուրն արդեն ուներ 300 թուր: Բացի հեծյալ հե-
տախուզության եսկազորներից, զնդում մի քանի հեծյալ միավոր-
ներ կային՝ շտաբի զորախումբը, պարետայինը և այլն: Յերբ
պետք եր լինում, Շչորսն այդ միավորներն իրար եր միացնում:

***

Հունվարի կեսերին, յերբ բողունցիները գրավեցին Չերնի-
գովը, ուկրաինական ճակատում հետևյալ դրությունն եր տի-
րում: Բոգունի գունդը հարձակվում եր Կոզելցիցի վրա, Տարաչ-
չայի գունդը Բերեզնայից՝ դեպի Վերկեյկիկա, Նեժինի գունդը՝
Սոսնիցայից դեպի Բախմաչ, Նովգորոդ-Սևկերսկի գունդը՝
Կրուկեցից դեպի Կոնոտոպ: Սոսնիցան գրավված եր հունվարի
8-ին, Կրուկեցը՝ 13-ին, Կոնոտոպը և Բախմաչը՝ 20-ին: Ուկրաի-
նական ճակատի ձախից գտնվող հարևան զորամասերն այդ մի-
ջոցին մարտեր էյին մղում Պոլտավայի ուսյոնում: Աջ կողմից,
Դնեպրի այն կողմը, արևմտյան ճակատի զորամասերը, վորոնք
հարձակվում էյին Կորոստենի ուղղությամբ, հասել էյին Ուլբու-
չին: Այսպիսով Շչորսի բրիգադի՝ Բոգունի անվան և Տարաչ-
չայի զնդերն առաջ էյին շարժվում Կիևի ուղղությամբ: Պետ-
լյուրայի հրամանատարությունը ճակատում յեղած դրությունը
զնահատելով՝ հունվարի 17-ին մատնանշում եր. «Չերնիգով-Կիևի
ուղղությամբ դրությունն սպառնայից ե», և միաժամանակ նշում
եր, վոր «քնակչությունը բոլշևիկներին համակրում և և պար-
տիզանական ամբողջ ջոկատներ և հանում»: Սակայն Պետլյուրան
Կիևի հանձնել չեր պատրաստվում: Կիևի մատուցներում նա
կենտրոնացնում եր իր ամենաընդունակ զորամասերը և հույս ու-
ներ այստեղ գլխավոր ճակատամարտում ջախջախել խիստ առաջ
լնկած բողունցիներին ու տարաչչայիներին:

Առաջին ուկրաինական խորհրդային դիվիզիան խնդիր ստա-
ցավ՝ գրավել Նեժին քաղաքը, դուրս գալ Բախմաչ-Կիևի յեր-
կաթուղին և առաջին բրիգադի զորամասերով յեյման դրություն

գրավել Ոստյոր-Կոզելցից գծում: Այս խնդիրները կատարելով՝
Շչորսը հարձակումն այսպես եր զարգացնում. տարաչչայիներին
առաջին գումարտակը նետվեց Կրուտի կայարանը, վորի ուղղու-
թյամբ յերկաթուղով շարժվում եր պետլյուրականների մի քանի
եչևրն: Տարաչչայի զնդի մնացած ուժերը հարձակվում էյին ուղ-
ղակի Վերկեյկիկայի վրայով դեպի Նեժին: Այստեղ կենտրոնա-
ցած էյին մոտ յերկու հազար պետլյուրականներ: Չսպասելով
մինչև Բոժենկոն կգրայի Նեժինը, Շչորսը շեշտակի կերպով բո-
ղունցիներին նետեց խնդրում ցույց տված յեյման կետը: Հուն-
վարի 23-ին, յերբ տարաչչայիների հիմնական ուժերը դեռ Վեր-
կեյկիկայի ուսյոնումն էյին, Բոգունի անվան գունդը կռվով գրա-
վեց Կոզելցիցը: Նահանջող և հրետանու ուժակոծությամբ պաշտ-
պանվող հակառակորդին հետապնդելու համար Շչորսն ուղարկեց
մի եսկազորն և յերրորդ գումարտակը: Հունվարի 24-ին բողուն-
ցիները գրավում էյին արդեն Ոստյոր-Կոզելցից-Բորբովիցի դիժը:
Հեծելազորը կտրել եր Նեժին-Կիևի յերկաթուղագիծը: Նոսով-
կա կայարանի մոտ յերկաթուղին քանդված եր: Պետլյուրական-
ների՝ Կրուտի-Նեժին ճակատամասում գտնված եչևրները կա-
րող էյին դուրս գալ դեպի Կիևի միայն կողմնակի ճանապարհով
Պրեբրյոնկա կայարանի վրայով: Հունվարի 25-ին, յերբ տարաչ-
չայիներն ութժամյա կռվից հետո Նեժինը գրավեցին, խլելով
ահագին քանակությամբ ավար և լազաթիվ գերիներ, Բոգունի
անվան գունդը ջախջախիչ հարված հասցրեց պետլյուրականներին
Սեմիպոլիի մոտ: Սեմիպոլիի մոտ տեղի ունեցած կռվում
Շչորսն ողտադործեց իր սիրած մանյովրը: Առաջին գումարտակը
սահանակներ նստեցնելով, նա գիշերն ուժեղ բուք ու բորանի պայ-
մաններում գումարտակի դուրսն անցած՝ սրացավ հակառակորդի
գասալորության խոր թիկունքը: Մնացած յերկու գումարտակը
հարձակվում էյին ճակատից: Ջախջախված պետլյուրականները
փախան դեպի Ռուդնյա, հետապնդվելով հեծելազորի կողմից:
Մի քանի հարյուր մարդ անձնատուր յեղան վորպես գերիներ:
Շչորսը հրամայեց գերիներին շարել դյուղից դուրս գտնված դա-
տարի տեղում և նրանց առաջ հանդես յեկալ մի ճառով, բա-
ցատրելով, թե ինչ և Կարմիր Բանակը և ինչի՛ համար և պայ-
քարում: Պետլյուրայի հրամանատարությունը, աչխատելով պահ-

պանել իր գործասերի մարտունակութիւնը, ամենահրեշտաւոր լուրերն էր տարածում խորհրդային զորքերի վերաբերյալ: Ուստի Շչորսը հսկայական նշանակութիւն էր ապրիլի Պետլյուրայի կողմից մորիլիզացիայի յենթարկւած գյուղացիների միջև տարվող բացատրական աշխատանքին և այդ նպատակով համախոսող տագործում էր հենց գերիներին իրենց: Սրանց մի մասին նա ազատ արձակեց և հրամայեց պատմել այն, ինչ նրանք իր մտտեսել և լսել էին: Հունվարի 25-ին Շչորսը զեկուցում էր դիվիզիայի շտաբին. «Մեր 15 հետախույզները Մոստիշչե գյուղում գերի յեն վերցրել 200 պետլյուրականներ, վորոնց մի մասն առաջ են ուղարկվել աղիտացիայի համար»:

Ազատված գերիներից վոմանք Շչորսից մոտավորապես այսպիսի բովանդակութեամբ տեղեկանքներ էլին ստանում.

«Այս ինչ քաղաքացին, վորը խարվել է Պետլյուրայի կողմից, գերի յե վերցվել և տուն է թողնվել ազնվորեն աշխատելու սլարտավորութեամբ»: Շչորսի այսպիսի «տեղեկանքները» զգալի գեր էլին խաղում Պետլյուրայի զորքերը կազմալուծելու տեսակետից:

Հունվարի 27-ին Բոգունի անվան գունդը, վորը հարձակվում էր դիվիզիայի ավանգարդում, Շչորսն այսպես էր դասավորել. Սեմիպոլկիում 3-րդ գումարտակը, Ռուզնյայում՝ առաջին գումարտակը, մի մարտկոց և մի եսկադրոն, Բորրիկի կայարանում՝ 2-րդ գումարտակը: Հետախույզութիւնն ուղարկել էր դեպի աջ՝ Լյոտակի գյուղի կողմը, և դեպի առաջ՝ Դիմիրկա գյուղի կողմը: Հեծյալ հետախույզութիւնները բռնուտում էլին Պետլյուրայի գործասերի այն մնացորդները, վորոնք թախառում էլին գնդի թիկունքում Բորրովիցիի, Սեմիպոլկիի և Կոզելցի միջև ընկած գյուղերում: Տարաչայի գունդն այդ ժամանակ բռնվում էր Էշելոն-վագոնները Նեփին կայարանում, վորպեսզի հասնի բողունցիներին՝ արդեն նրանց ձեռքով ազատված յերկաթուղային ճանապարհով:

Յերկրորդ բրիգադը— Նովգորոդ-Սևերսկի և Նեփինի գնդերը— Բախմաչը և Կոնոտոպը գրավելուց հետո դուրս էլին գալիս դեպի Պրիլուկի, կտրելով պետլյուրականների ճանապարհը, վորոնք վորձում էլին ճեղքել և անցնել Կիևի՝ Գրեբյոնկայի վրայով:

Սեմիպոլկիից մինչև Կիևի մնում էր 40 կիլոմետր: Պետլյուրայի զորքերը խմբված էլին Բրովարի ուսյունում: Գերիների ցուցմունքի համաձայն նրանց ուժերը բաղկացած էլին հինգ հետևակ և մեկ հեծյալ գնդից: Հունվարի 29-ին պետլյուրականները վորձեցին հակահարձակման անցնել և մոտ բերին մի զրահագնացք: Այդ գնացքը գնդակոծեց բողունցիների գրաված Ռուզնյա գյուղը, բայց ստիպված յեղավ նահանջել, յերբ մարտի բռնվեցին Շչորսի «սեփական արտագրութեան» յերկու զրահագնացքները, այսինքն յերեք գումամանի հրանոթներով սովորական յերկաթուղային պլատֆորմներ, վորոնք պաշտպանվում էլին կոճերից և ավազով մեշոկներից կազմված ծածկարանով: Նույն սրը մի գումարտակ հետևակից և մի եսկադրոն հեծելազորից բաղկացած պետլյուրականները գրոհեցին Բոգունովկան: Գրոհը յետ մղվեց 2-րդ գումարտակի մի վաշտի և բողունցիների մի եսկադրոնի միջոցով, վորոնք արդեն զինամթերքի պակասութիւն էլին զգում: Շչորսն այդ ժամանակ ուժեղ կերպով զգում էր իր գործասերի կտրվածութիւնը՝ ճակատի թիկունքային մասերից: Հունվարի 31-ին, հայտնելով գիլիցիայի շտաբին, վոր «փամփուշտները վերջանում են», նա խնդրում էր «չտապ ցույց տալ, թե վորտե՞ղ և ի՞նչ կերպ կարելի յե ստանալ բրիգադին մշտական մարտերի պատճառով անհրաժեշտ փամփուշտները: Պետլյուրականների աճող դիմադրութիւնն ստիպում էր Շչորսին համառ պայքարի պատրաստվել Կիևի համար: Բրիգադի ճախ թևին վտանգ էր սպառնում, վորովհետև Բարիչովկայի վրայով դեպի Կիևի էլին շարժվում Պետլյուրայի այն գործասերը, վորոնք նահանջում էլին Գրեբյոնկայի կողմից:

Մինչդեռ տարաչայիներն սկսեցին բռնաթափվել Բորրիկի կայարանի ուսյունում: Շչորսը սրանց ուղղեց դեպի Բորիսպոլ, վորպեսզի հունվարի 31-ին կտրեն Գրեբյոնկա-Կիևի յերկաթուղին: Պետլյուրականները, ըստ յերևութին, մանյովը գուշակելով՝ հարձակում սկսեցին Մվյատիլսույի վրա 4 հազար հետևակով և մեկ հեծյալ գնդով, յերկու ծանր և չորս թեթև հրանոթների կրակի ոժանդակութեամբ: Այնպէս գրավել էր Տարաչայի գնդի մեկ գումարտակը: Չնայած հակառակորդի թվական գերազանցութեան, ուժեղ հրետանային և գնդացրային կրակին, տա-

րաչչացիներն անցան հակահարձակման: Պետլյուրականները փախան դեպի Գոգոլը գյուղը:

Փետրվարի 1-ին առափնայան Սեմիպոլիեի վրա յերևաց Պետլյուրայի ինքնաթիռներից մեկը, վորից վայր ելին նետում ֆանտաստիկ սպառնալիք պարունակող թուռցիկներ, վոր իբր թե «բաց պիտի թողնեն մանուշակագույն ճառագայթներ, վորոնք մարդկանց կուրացնում են»: Սպառնալիքն ավելի ևս համոզիչ դարձնելու համար պետլյուրականները խորհուրդ ելին տալիս բնակչությանը թագնվել նկուղներում: Այդ նույն օրը Շչորսը Բոգունի անվան գունդը հարձակման տարավ անտառի միջով, վորը տարածվում է Սեմիպոլիեից մինչև Բրովարի: Առաջին գումարտակը գրավեց Պախովկա, Ջագիմյե, Պոգրեբի գյուղերը: Շչորսն այդ գումարտակը թողեց այստեղ՝ աջ թեք պաշտպանելու համար, իսկ մյուս յերկու գումարտակներով գրոհեց Բրովարին, վորը հետախուզության տեղեկություններով գրավել էլին Պետլյուրայի յերկու հետևակ և մեկ հեծյալ գնդերը:

Առջևից սահնակները վրա գնում էլին գնդացրորդները: Հենց վոր նրանք սկսեցին անտառից դուրս գալ, պետլյուրականները, վորոնք ամբացել էլին գյուղի ծայրին, նրանց զիմալորեցին փոթորկալից կրակով: Շչորսը ավեց իր սիրած հրամանը՝ «հրչեջներն առաջ»:

«Հրչեջներն» արագ հանգրվին պետլյուրականների կրակը: Բոգունցիների շղթաները բացազատվեցին բաց ձյունասլաք դաշտում: Շչորսը ձեռքի գնդացրով գնում էր առաջավոր շղթայի մեջտեղում, կարծես զրոսանքի յերած լիներ, բարձր խոսելով, ծիծաղելով, ցույց տալով հսկայական հետքեր, վոր իր հետևից թողել էր ձյան մեջ թաղիքե բոլորովին պատառտած կոշիկներ հագած հրամանատարներից մեկը: Միայն յերբ բոգունցիների շղթաները մոտեցան գյուղի ծայրին, Շչորսը գործի դրեց իր «Լուխը», գնդակոծելով պետլյուրականների վերջին, Բրովարից փախչող խմբակները:

Շուտով դրահագնացքի պաշտպանության տակ նրանք մի անգամ ևս փորձեցին հակահարձակման անցնել: Մարտի ժամանակ մի հետաքրքիր միջադեպ պատահեց, վորը պատկերում է Շչորսի վարքագիծը մարտական պարագայում:

Լարված մոմենտներից մեկում, ինչպես պատմում է ականատեսը, Շչորսը դիտում էր մարտագաշտը: Մոտակայքում նկատելով Պետլյուրայի գնդացիրը՝ նա մտրակով ցույց տվեց այն և՛ հրամայեց.

— Այն վերացնել:

Դեռ այս խոսքը բերնից չթռած՝ մտրակն անհայտացավ: Չեռքում մնաց միայն մտրակի ջարդված կոթը: Մտրակը կտրեց մոտերքը պայթած յերեք գուլմանի արկի կտորը: Շչորսը զարմացած նայեց ձեռքում սեղմած մտրակի կտորին և ասաց.

— Կարծես թե ականջներումս ինչ-վոր ուժեղ գրնգոց ել յալում, — և նորից աչքերին մոտեցրեց յերկզիտակը:

Պետլյուրականները յետ շարավեցին դեպի Դնեպրը: Շչորսը գյուղական յեկեղեցու դանդակատնից դիտելով կապույտ մշուշի մեջ յերևացող Կիևը՝ դեռ ևս վճռական կովի յեր սպասում: Մարտկոցները պատրաստվում էլին պետլյուրականների՝ Կիևի դիրքերը ուժակոծելու: Հրետափորները տախտակներ էլին դնում հրանոթների տակ նրանց հեռահարությունն ավելացնելու համար: Բրիգադի զորամասերը յերման դիրք էլին բռնում Ուկրաինայի մայրաքաղաքի համար վերջին մարտ մղելու համար: Առ 3-ն փետրվարի Բոգունի անվան գունդը տեղավորվել էր հետևյալ գյուղերում՝ Պախովկա, Ջագիմյե, Պոգրեբի— առաջին գումարտակը, Բրովարիում՝ 2-րդ և 3-րդ գումարտակները, թեթև մարտկոցը, 2 ծանր հրանոթ և մի գրահագնացք: Ճարաչչայի գունդը յերկաթուղուց հարավ գրավում էր հետևյալ գյուղերը՝ Կնյաժեչի՝ առաջին գումարտակը, Ալեքսանդրովկա՝ 2-րդ գումարտակը, Բորիսպոլ՝ 3-րդ գումարտակը և մի մարտկոց: Հեծելազորը կենտրոնացած էր Գլադոլում և Բորիսպոլում:

2-րդ բրիգադի Նովոբորո-Սևերսկի և Նեժինի գնդերն այդ միջոցին ելեյուններով շարժվում էլին դեպի Բրովարի՝ Բախմաչի կողմից:

Փետրվարի 4-ին Բրովարի ժամանեց ուկրաինական բանակի հրամանատարը՝ գլխավորային այցելության: Բոգունցիների՝ գյուղում տեղավորված գումարտակները Շչորսի գլխավորությամբ խճուղու վրա շարվել էլին: Թեև բոգունցիների զգեստափորումն աննախանձելի յեր, շինեյները հին էլին, քրքրված.

վումանք ել նույնիսկ տրեխներով, բայց իրենց հավաքությամբ, խիստ ուղղմական կեցվածքով նրանք դիվիդիւայում աչքի ելին ընկնում: Մինչդեռ նրանց մեծամասնությունը գունդ էր մտել սպասամբ ջոկատներից հարձակում գործելու ժամանակամիջոցում: Բողոնցիների հին կադրերը, վորսնց Շչորսը հավաքել էր Ունեչայում, այժմ արդեն փոքրամասնություն ելին կազմում. գնդի կմախքն էլին, մի գունդ, վորը մի ամսվա շեշտակի հարձակման ընթացքում համարյա յերեք անգամ աճել էր: Նախկին սպասամբ պարտիզանները մի քանի շարաթվա ընթացքում Շչորսի մոտ դարձել էլին կանոնավոր Կարմիր Բանակի կարգապահ զինվորներ:

Չորատեսից հետո առաջին դիվիզիան մի հրաման ստացավ, վոր մեջ ասված էր. «Հակառակորդի ուժերը Կիեվում քայքայվում են: Վորոշ նախապատրաստություն և պաշտպանություն նկատելի յեն Պեչորայի լեռան վրա, վորտեղ տեղավորված են մարտկոցներն ու 6 հրանոթ Գնեսլի վրայով անցնող յերկաթուղային կամուրջի վրա: Հակառակորդի աննշան ուժեր գրավում են Դարնիցան, ավելի զգալի ուժերի կուտակում նկատվել է Բարիշովկայի մոտ, ուր, ըստ յերևութին, նահանջել են Գրեբյոնկայից յեկած զորամասերը»:

Այդ հրամանով առաջարկվում էր Բարիշովկայի կողմը մի առաջակալ առանձնացնել 2-րդ բրիգադից: Այդ բրիգադի եշելոնները մոտենում էլին Բրովարիին: Շչորսի առաջին բրիգադը պետք է փետրվարի 6-ի լուսարացին գրոհեր և գրավեր Կիեվը: Դիվիզիայի բոլոր զորամասերի կենտրոնացումը յերման կետում գրոհի համար՝ առաջարկվում էր կատարել փետրվարի 5-ի լույս 6-ի գիշերը: Բայց արդեն 5-ի առավոտյան Կիեվ ուղարկված հետախուզությունը գեկուցեց, վոր պետլյուբականները քաղաքը թողել են և նահանջում են դեպի Վասիլիով, Ֆաստով: Հետախուզության հետ միասին Կիեվից Բողոնի անվան շտաբը ժամանեց գործկոմի պատգամավորությունը: Իշխանությունը քաղաքում արդեն նրան էր պատկանում:

Շչորսը Բողոնի անվան և Տարաչայի գնդերը տարավ Կիեվ: Պաշտպանության ժամը 10-ին Պոդոլից յեկող բրիգադի առաջավոր

մասերը յերեւացին Կրեչչատիկում: Բանվորների խմբերը նրանց վողջունեցին «ուռա» աղաղակներով:

Փետրվարի 8-ին դիվիզիայի շտաբը Խարկովից ստացավ ուկրաինական կառավարության հեռագիրը. «Կառավարության փետրվարի 7-ի վորոշումով Բողոնի անվան և Տարաչայի գնդերին բանվորների ու գյուղացիների թշնամիների դեմ վարած հերոսական և քաջարի գործողությունների համար հանձնվում են կարմիր դրոշներ: Այդ գնդերի հրամանատարներին (Շչորսին և Բոժենկոյին:— Հեղինակներ) հմուտ ղեկավարության և իրենց վստահած զորամասերում կարգապահություն պահպանելու համար հանձնվում է վոսիկ պատվավոր գնդ: Բողոնի անվան և Տարաչայի գնդերը պահպանում են իրենց անունները»:

ՊԱՏԱՍԻԱՆ ՊԵՏԼՅՈՒՐԱՅԻՆ

Մոտ յերկու շաբաթ բողոքները և տարաշջացիները կանգնած էյին Կիեվում՝ կայազորային ծառայություն կատարելով: Եջորսը նշանակվել էր քաղաքի պարետ: Նրա պարետային վարչության դռանը մշտապես խմբված էյին պատուհներ, վորոնք բերում էյին զենքը ձեռքին բռնված պետլյուրականներ: Կիեվում մնալով գիվերսինն աշխատանքի համար, նրանք թագնվում էյին բուրժուական վիլլաներում: Գիշերը քաղաքում մեկ այտեղ, մեկ այտեղ հրաձգության ձայն էր լսվում: Մի քանի տներ պետք էր լինում կռվով վերցնել, վորպես ամբողջներ՝ կարգին ճակատամարտներ էյին տեղի ունենում: Գիշերները բողոքները պաշարում էյին վիլլաները, իսկ ցերեկն այդ վիլլաների մեջ տեղավորվում էյին բանվորները: Կիեվում Եջորսի կողմից արձակված առաջին հրամաններից մեկում ասված էր. «Ռայոնական պարետներին՝ հաշվի առնել բուրժուական տները, վիլլաները, Ֆլիգելները: Հաշվի առնել, թե՛ սորատեգիական տեսակետից և թե՛ բանվորներին այդ տները տեղափոխելու համար այն նկուղներից, վորտեղ նրանք մինչև այժմ էլ փտում են»: Այս հրամանը գրվել էր դեռ Բրովարիում, վորտեղ Եջորսն արդեն նշել էր իր միջոցառումները Կիեվում հեղափոխական կարգ հաստատելու վերաբերյալ:

Եջորսին գեվար էր պարետային վարչության մեջ գտնելը: Ահա նա սլանում է ավտոյով դեպի այն թաղը, վորտեղ բողոքները պաշարել են հայանարեղված պետլյուրական բանդան: Յեվ ահա նա արդեն, ինչպես Ունեչայում, բլոկ-նոտը ձեռքին ման է գալիս պահեստները և դրի յե առնում գրավված ավարը: Վորեք գործարանում միտինգ է— այտեղ ևս հանկարծ հանդես

է գալիս Եջորսը, վորին դիմավորում են փոթորկալից ովաքիաներով: Կամ ահա նա քաղաքային բաղնիսի մոտն է, վորտեղ խմբվել են բողոքները, վորոնց հրամայված է բնակարաններում տեղավորվել միայն այն ժամանակ, յերբ կողոպտան: Ահա ինչ-վոր տեղ վաշտի ժողով է տեղի ունենում, վորտեղ քննվում է իր տանտիրուհուց արծաթե դրալ գողացող մի կարմիր բանակայինի արարքը: Վոչվոք չնկատեց, թե ինչպես է ներս մտել Եջորսը: Կանգնած լսում է, աչքերը չոր փայլում են: Բոլորը լուռ է: Եջորսն ասում է.

— Այտեղ շաղակրատության վոչինչ չկա. այդ մարդը կգնդակահարվի:

Յեվ Եջորսն այնպիսի տեսք է ընդժևում, վոր վոչվոք սիրաչի անի այդ կողոպտիչին խնայելու մասին խոսք բաց անել: Ահա նա կինոթատրոնումն է, վորտեղ ցուցադրվում է «Բողոքները Կիեվում» կարճամետրաժ Ֆիլմը, վորի նկարահանումը կազմակերպվել է քաղաքի ազատագրման հենց առաջին օրը: Եկրանի վրայով անցնում է վաշտը վաշտի հետևից, իսկ բանվորները վողջունում են նրանց: Բողոքները հրճվանքից մոռնում են: Ամեն մեկն եկրանի վրա իրեն է ճանաչում: Դեռ կարմիր-բանակայինները կինոթատրոնից չցրված Եջորսն արդեն նստած է բարձր հրամանատարական կազմի՝ բանակի շտաբի կողմից հրավրված խորհրդակցության նիստում: Նստած է հետևի շաքեբում, համեստ, ուշադրությամբ լսում է, իսկ մի-յերկու ժամ հետո նա արդեն Պեչորայի գորանոցների խոհանոցում փոթորիկ է բարձրացնում կեղտոտ կաթսաների պատճառով: Ահա նա հարեվանցիորեն այցելում է դնդի շտաբը և ադյուտանտին խնդրում է ջութակ նվագել: Մի քանի բուպե նստած, մտածկոտ կերպով գլուխը կախ դրած՝ լսում է: Ապա գլուխը բարձրացնում է և նրս մեծ թուխ աչքերն այնպես ուրախ փայլում են: Եջորսը կարծես ուրիշ մարդ է դարձել: Նրան ճանաչել չի լինի:

Մի անգամ Եջորսին, վորը նոր էր յեկել իր պարետային վարչությունը, ադյուտանտը գեկուցեց, վոր նրան սպասում է ռազմա-Ֆելլչերական դպրոցի կուրսանտների պատգամավորությունը:

— Կարծեմ, այդ դպրոցում դուք մի ժամանակ սովորել եք, — ասաց աղյուտանտը:

— Են էլ վո՛նց, — բացականչեց Շչորսը: — Չե՞ վոր այդ իմ կյանքում մի ամբողջ ժամանակաշրջան ե յեղել: Ադնիվ խոսք եմ ասում ձեզ՝ ինձ համար այժմ ավելի հեշտ կլինեն Կիևիվ գրավել, քան այն ժամանակ այդ դպրոցը մտնել: Թող այստեղ գան, այստեղ:

Կես ժամ անց՝ իր մոտ յեկած պատգամավորութեան հետ միասին Շչորսն ավտոմոբիլով մոտեցավ ռազմա-ֆելդշերական դպրոցի արքունական տիպի անհրապույր շենքին: Ծանր յերկաթե դռների մոտ նրան շնորհակալ եր սովորողների ամբոխը: Ահա և ծանոթ կիսամութ միջանցքը: Տասնչորս տարեկան մի պատանի յեր, յերբ այստեղ կանգնել եր վախեցած հոր հետ, վորն ամենեկին սիրտ չեր անում գրասենյակ մտնելու:

Յեվ այդ բոլորն ընդամենը 9 տարի առաջ:

Սովորողները Շչորսին զանգատվում էյին, վոր Պետլյուրան նրանց կիսաքաղց եր պահում: Նրանք որական ստանում էյին քառորդ ֆունտ հաց և, վորպես կերակուրի այանք, միայն նեխած կաղամբ: Շչորսը մեկնելիս խոստացավ ողնել: Հետեյայ որը դպրոց յեկավ մի քանի սայլ պարեն: Իսկ մեկ որ հետո էլ Շչորսը յեկավ ստուգելու, թե ինչպես են կատարվում նրա հրամանները:

Հանգստի հազվագեղ րոպեներին Շչորսը չեր սիրում մենակ մնալ: Սովորաբար զսպված, խոսք ու զրույցի տեսակետից ժլատ լինելով, նա իր մոտիկ ընկերների շրջանում սրամիտ զրուցակից եր: Ծառ գիտող լինելով՝ նա մարտի ժամանակ նկատում եր ամեն մեկի վարքագիծը, և յերբ հրամանատարները հանգստի ժամանակ միասին էյին հավաքվում, Շչորսը զրույցի ժամանակ հանկարծ հիշում եր ներկա յեղողներից՝ վորեւե մեկի վորեւե գլարճալի գիծը և սկսում եր այնպես պատկերել այդ գիծը, վոր բոլորը ծիծաղու մեռնում էյին: Ինքը Շչորսն էլ եր ծիծաղում և մեկ էլ հանկարծ սկսում եր հազալ և մի տեսակ միանգամից մռայլվում եր:

— Դե՛հ, յես դնացի, — այստեղ ձեզ հետ շատ շաղակրատեցի:

Շչորսին լավ չճանաչող նոր մարդկանցից վորեւե մեկը մեկ էլ տեսար ասաց:

— Լավ կլինե՛ր, վոր հանդատանայլք, ընկե՛ր հրամանատար, մի փոքր բժշկվե՛յէք:

Շչորսը ցավակցութեամբ տանել չեր կարող:

— Անհանդիստ մի՛ լինեք, յերիտասարդ, յես ձեզնից շատ կդիմանամ:

Բայց վորքան էլ նա թաքցներ իր հիվանդութեանը, այն ժամանակ առ ժամանակ իրեն զգալ եր տալիս: Պետք եր լինում անկողին պառկել: Այդպիսի որեր նա գրում եր Ֆրուճա Ռոստովային:

«Մի փոքր տկար եմ, այնպես վոր մի քիչ պառկում եմ և հազ ունեմ: Յերեւի մրսել եմ, բայց վոչինչ... Յես ինձ բավարար եմ զգում»:

Սակայն նրա առողջութեան վիճակն ամենեկին էլ բավարար չեր: Կիևիվ վրա հարձակվելիս Շչորսի մրսելը սրել եր թոքերում յեղած պրոցեսը: Բժիշկները պնդում էյին, վոր հանգիստ առնի: Վերջիվերջո Շչորսն ստիպված եր համաձայնվել: Հրամանատարութեանը նրան արձակուրդ տվեց, նա տուն մեկնեց, բայց շուտով հեռագրով յետ կանչվեց և հրաման ստացավ անմիջապես ընդունել դիվիզիան:

Արդեն մարտ ամիսն եր: Հենց ճիշտ այդ ժամանակ մի տարի առաջ Շչորսը Սնովսկում սկսեց ասպտամբական ջոկատ կազմակերպել: Մի տարվա ընթացքում նա անց կացավ փոքրիկ ջոկատի հրամանատարից մինչև դիվիզիայի հրամանատարը տանող ուղին:

Շչորսի՝ առաջին ուկրաինական դիվիզիայի հրամանատար դառնալուց առաջ այդ դիվիզիայի գնդերում հաշվվում եր՝ Բոգոլանի անվան գնդում՝ 2413 մարտիկ, Տարաչայի գնդում՝ 3113, Նովոգորոդ-Սելվերսկի գնդում՝ 1813, Նեժինի գնդում՝ 3354: Շչորսը պետք է գնդերը ծավալելով բրիգադների վերածեր:

Յերեք ամսվա անընդհատ հարձակման ընթացքում, չնայած մարտերում ունեցած կորուստներին, առաջին ուկրաինական դիվիզիան անեց համարյա չորս անգամ: 1918 թ. դեկտեմբերի

սկզբին այդ գիլիղիայում կար ընդամենը 3250 մարտիկ, իսկ 1919 թ. մարտի սկզբին, ներառյալ հեծեկազորը, հրետանին և տեխնիկական զորամասերը՝ 12690:

Այսպես մարտերում աճում էր Լենինի-Ստալինի կուսակցութեան ստեղծած Բանվորա-գյուղացիական կարմիր Բանակը: Այսպես էլին կենսագործվում Շչորսի յերազանքները: Հեղափոխական ալիքի կատարին նա քանի գնում այնքան ավելի վեր էր բարձրանում, յուրաքանչյուր որը նրա համար նոր հորիզոններ էր բացանում: Խնդիրները բարդանում էլին, պահանջում էլին վոչ միայն եներգիայի մեծ լարում, այլև ավելի լուրջ գիտելիքներ: Շչորսն իր ուղղական ու քաղաքական մտահորիզոնն ընդարձակելու համար ուղտվում էր ամեն մի հնարավորությունից: Նա միշտ իր հետ գրքեր ուներ, և ուղղական պարագայում նա ժամանակ էր գտնում այդ գրքերը վոչ միայն կարդալու, այլև նըրանցից քաղվածքներ անելու:

Իր ամբողջ ուժը նվիրելով իր հայրենիքը գերմանական ոկուպանտներից և ուկրաինական հակահեղափոխականներից ազատագրելու համար մղվող պայքարին, Շչորսը լարված կերպով հետևում էր, թե ինչ է կատարվում արտասահմանում: Նա ջերմ կերպով, վերպես իր հարազատ գործով, հետաքրքրվում էր Գերմանիայի հեղափոխական գեպերով, Հունգարիայի պրոլետարիատի պայքարով: Նրա անձնական նամակները նման էլին լրագրական ինֆորմացիայի, մարտական գեկուցադրերի: Հեռադրով հաղորդագրություն ստանալով կարլ Լիբկնեխտի ու Ռոզա Լյուքսեմբուրգի սպանութեան մասին, նա ցնցված՝ իսկույն կնոջը հեռագիր է ուղարկում.

«Շատ տխուր լուր եմ հաղորդում քեզ. կարլ Լիբկնեխտը և Ռոզա Լյուքսեմբուրգը բարբարոսարար սպանվել են: Անխնա տնօրրը պատճառարանվում է փախչելու փորձով»:

Հունգարիայում պրոլետարական դիկտատուրա հաստատելու հաղորդագրությունն առաջ բերեց Շչորսի ուժերի անսովոր վերելք:

— Բողոնցիների, աչքներդ գեպի արևմո՛ւտք, — ասաց նա այդ որը կարմիր-բանակայինների միտինդում: — Խորհրդային

Ուկրաինան յերբայրական ձևով կմեկնի խորհրդային Հունգարիային:

Շչորսը յերբեք սպգմական աշխատանքը չէր բաժանում քաղաքական աշխատանքից: Նա իրեն դիտում էր ամենից առաջ վորպես բոլշևիկ: Գրականութեան, կենսորոնական լրագրերի սուր պահասություն զգալով, վորոնք գնդերին հանում էլին մեծ ուշացումներով, ընդհատումներով, Շչորսը գեռ կիելի վրա հարձակվելու ժամանակամիջոցում իր բրիգադում ստեղծեց բոլշևիկյան մարտական «Красная правда» լրագիրը: «Քանի վոր այդ հարկավոր է, պետք է լինի», հաճախ կրկնում էր նա և թեև զորամասերում քաղաշխատողների պակաս կան, Շչորսը լրագրի համար աշխատողներ գտավ: Սկզբներում լրագիրը դժվարութեամբ էր լույս տեսնում, վորովհետև սեփական տպարան չունեին: Շչորսը հրամայեց առաջին համարը տպագրել մի մասնավոր ավանային տպարանում:

Յերբ համարը շարված, կապված, տպված և լրագրի առաջին օրինակները մեքենայի տակից դուրս էլին յեկած, տպարանատերը նկատեց, վոր վերջին յերեսում տպված է «Բողոնցի անվան բրիգադի տպարան»: Նա սկսեց վրդովվել ու բողոքել, ասելով, թե «իր պատվիրատուներից վոչ մեկը յերբեք այդպես չի վարվել», բայց նրան համոզիչ կերպով ասացին, վոր Շչորսը բոլորովին այլ տեսակի «պատվիրատու» յէ:

Մի քանի համար լույս տեսնելուց հետո «Красная правда»-ն դարձավ առաջին ուկրաինական գիլիղիայի քաղբաժնի որգանը:

Այդ ժամանակ Պետլյուրայից Շչորսի խլած հակայական ավարի մեջ մի վազոն-տպարան դուրս յեկավ: Շչորսն այդ տպարանը նվիրաբերեց իր գավախին՝ գիլիղիայի լրագրի խմբագրութեանը: Կարմիր-բանակայիններն առաջավոր դիրքերում սկսեցին լրագիր ստանալ ավելի հաճախ և առանց ընդհատումների:

Աջախնյա Ուկրաինայի շատ կայարաններում կարելի յեր տեսնել պահեստի ուղիներից մեկի վրա, կայարանից հեռու պատասպարված այս վազոն-տպարանը: Որ ու դիչեր այստեղ յեռում էր «Красная правда»-ի շարժական խմբագրութեան և տպարանի կյանքը: Ճրագվե մոմի լույսով գրաչարները սառը արճճե տառերից բոցավառ տողեր, սյունակներ և յերեսներ էլին

կազմում բողոքներին, տարաշաղկապներին, նովգորոգ-սեկցիաներին հերոսական մարտերի ու հաղթանակների մասին:

Հենց այդ տպարանում էլ տպվում էին կոչեր, լողուններ և բրոշյուրներ՝ ուսուսուս և ուղիղախոսական լեզուներով:

Կարմիր սավառնորդները հազարավոր այգիների «արկեր» նետում էին պետությունների գործերի բանակը, և դրանք հաճախ պակաս ազդեցություն չէին գործում, քան հրետանային արկերը: Պետությունների կողմից խաբված ղեկավարներին խմբեր գեներալներ հետ միասին թողնում էին իրենց գործարարները և անցնում էին Կարմիր Բանակի կողմը:

Մի անգամ Պետությունը ևս մտածում է պայքարում գործադրել այն դեպքը, վոր այդքան հաջող կերպով գործադրում են Շչորսը: 1919 թ. մարտի վերջին նա դիմում է մի կոչով «տարաշաղկապներին, բողոքներին և այլ ուղիղախոսական կողակներին», կոչ անելով նրանց ցրվել իրենց տները: Իհարկե այդ պրովոկացիոն կոչը գնդերում միայն ծիծաղ առաջացրեց, բայց Շչորսն այնուամենայնիվ վորոշեց Պետությունը կարմիր մարտիկներին անուսուս պի պատասխան գրել: Այս պատասխանը մեծ դեր խաղաց Պետությունը գործերի կազմավորմանը գործում: Այդ կոչի ամեն մի տողը, վորը ներշնչված էր անհատ ատելությունամբ հեղափոխության թշնամիների նկատմամբ և իսկական բուլճարիկյան ինտերնացիոնալությունամբ, խփում էր իսկը նշանին:

Ահա շչորսյան արտահայտությունամբ հիանալի այդ փաստաթուղթը.

«Մենք, տարաշաղկապներս, բողոքներս և այլ ուղիղախոսականներս, կողակներս, կարմիր-բանակայիններս, ստացանք քո լիտի դիմումը:

Ինչպես հնում զապորոցիները տաճկական սուլթանին, այնպես էլ մենք պատասխանում ենք քեզ:

Մի գեաման Սկորոպակի ունեյինք՝ նստել էր գերմանական ավիաների վրա, նդովյալը վորնչացավ:

Նոր պան-դեաման է դուրս յեկել՝ Պետություն: Չքավոր գյուղացիներին վաճառել է լեհական պաներին, պան-կավածատերերի հետ հաշտություն է կնքել:

Ուղիղախոսական ծախել է Ֆրանսիական, ուսումնական, հունական

գայլաճուղիներին, նրանց հետ միասին մեր դեմ է դուրս յեկել, Ուղիղախոսայի աշխատավոր չքավորներին դեմ: Մայր հայրենիքը ծախել է, չքավոր ժողովուրդը ծախել է:

Ասա՛, Հուգա՛, վորքա՞ն փողով ես ծախել դու Ուղիղախոս:

Վորքա՞ն ես վճարում քո վարձկաններին, վորպեսզի շան լեզվով գրգռեն գյուղացիությունը, նրան բարձրացնեն աշխատավոր չքավորության իշխանության դեմ:

Ասա՛, դավաճա՛ն: Միայն խմացի՛ր, վոր այլևս պաները պանություն չեն անի Ուղիղախոս:

Մենք, Ուղիղախոսայի վորդիներս, չքավոր աշխատավորներս, գյուղաներս կոչներ և Ուղիղախոսական կաշտպաններ, վորպեսզի նրա ազատ հողում ծաղկի ցորենը, ազատ պայմաններում հնձեն ազատ գյուղացիներն իրենց ոգտին և վոր թե ազա՛ս թալանչիներին, արյունարբուներին, կուլակներին, կավածատերերին ոգտին:

Այո՛: Մենք ուսական բանավորներին ու գյուղացիներին յեղբայրներն ենք, ինչպես և յեղբայր ենք այն բուրդին, ովքեր պայքարում են աշխատավորների ազատագրման համար:

Իսկ քո յեղբայրները լեհական շլյախտիչները, ուղիղախոսայի աշխարհակուլ-կուլակները, ցարական գեներալները, Ֆրանսիական բուրժուաներն են:

Դու ինքդ էլ կեղծ ես ու անառակ, ինչպես շլյախտիչները, յերբ ասում ես, թե իբր բուրդին կկոտորենք:

Չուր չտեսած՝ մի՛ բորկացիր: Չրափոսը քեզ համար պատրաստ է, Ֆրանսիացոց ու լեհերի շնորհիվ նոր բուսած՝ բուրժուաների պան դեաման:

Մինչև այս ամառ չես հասցնի: Մենք քո կողերդ լավ ջարդեցինք Կորոստենի, Բերդիչովի և Պրոսկուրովի մոտ: Գո դաշնակիցներն արդեն լքել են Ողեսսան...

Ազատագրված Հունգարիան դեպի մեզ է մեկնում իր յեղբայրական ձեռքերը և պաներից թալանված, լեհաստանի, Գալիցիայի գյուղացիությունը ձեռքերը պարզում է դեպի քո կողերդ, Հուգա՛:

Հեռո՛ւ մեզանից, դու անիծյալ, խեղդվի՛ր դու, չուն:

Գյուղացի կոզակ-ուկրաինացիների անուսուս կարմիր կոզակների հրամանատարներ, ատամներ՝ Շչորս, Բոժենկո և այլն:

ՎԻՆՆԻՑԱՅԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ

Կիևի մոտ ջախջախված պետլյուրականները նահանջում ելին Ֆաստովի, Բերդիչովի, Ժիտոմիրի ուսուցիչները: Պետլյուրայի կայանը տեղափոխվել էր Վիննիցա: Հետախուզութան տվյալներով փետրվարի 20-ին պետլյուրականների աջ թևում Ումանի ուսուցիչները, զապորոժյան կորպուսի զորամասերը ի մի էլին հավաքվում և վերածվում էլին հարվածային մի խմբի. ատաման Վոլոչենկոյի հրամանատարութամբ: Այս խումբն ուներ 10—15 հազար զինվոր: Իր ձախ թևում, Կորոստենի ուսուցիչները, Պետլյուրան պաշտպանվում էր յերեք գնդով և մի քանի մանր մասերով: Այստեղ նա ուներ ընդամենը մոտ յերկու հազար սվին: Ժիտոմիրում տեղավորված էր Պետլյուրայի 1-ին կորպուսի և նրա 5 հետևակ և 2 հեծյալ զնդերի շտաբը: Կորպուսի մնացած մասերը ցրված էլին թիկունքում (Լուցկ, Բուլնո, Դուբնո, Կրեմենեց, Ուստրոգ, Իզյասլավ, Ստարոկոնստանտինով քաղաքներում):

Որ որի վրա Պետլյուրան կարող էր լրացուցիչ ուժեր ստանալ Գալիցիայից, վորտեղ նա շտապ կուլակային, այսպես կոչված օեչեկիկների գնդեր էր կազմակերպում: Պետլյուրայի ղեկավարների բանակցութուններ էր վարում լեհերի հետ: Արդեն կազմվում էր ուկրաինական հավահեղափոխականների և լեհական պաների միատեղ գործողութունների պլան: Ոգեսան դրաված ինտերվենտներն աշխատում էլին Ուկրաինայում ստեղծել հակահեղափոխութան միասնական ճակատ:

Պետլյուրան, վորը ստիպված էր մաքրել ձախափնյա Ուկրաինան, այժմ հույս ուներ իր ոտարեկրյա դաշնակիցների ոգնութամբ հարձակման անցնելու: Նրա պլանն այս էր. աջ թևով՝ Վոլոչենկոյի հարվածային խմբով՝ հարձակվել Յվետկովո կայա-

րանի վրայով դեպի Չերկաս, իսկ ճակատի կենտրոնով՝ Կոնովալցովի հրամանատարութան տակ յեղած զորամասերով՝ Կիևի վրա տալ Ֆաստովի վրայով: Մինչդեռ ուկրաինական ճակատի խորհրդային հրամանատարութունը, հարձակողական գործողութունը զարգացնելով, վորոչև էր իր աջ թևում առաջակալ դնելով Սարնիի և Ժիտոմիրի կողմը, հիմնական ուժերով Վիննիցայի վրա տալ: Խնդիրն էր՝ Գալիցիայից և Ոգեսայից Պետլյուրայի հարվածային խումբը կտրել և այն վոչնչացնել:

Փետրվարի 15-ին ուկրաինական ճակատի Կարմիր Բանակի այն զորամասերը, վորոնք գործում էլին Կիևի ուղղութամբ՝ առաջին և յերկրորդ ղեկավարները և առանձին բրիգադներով՝ վեցին և մի հասուկ խմբի վերածվեցին: Կարմիր զորքերի այս խմբի հրամանատարութունը հետևյալ ղեկավարին ստացավ՝ «Կիևի մոտ ջախջախված հակառակորդը յետ և քաշվում Ֆաստով, Ժիտոմիր, Կապատին ուսուցիչները: Նրա թիվն է 12 հազար սվին և մի քանի մարտից: Ուժանդակ ուժեր են սպասվում Գալիցիայից: Հակառակորդի աննշան մասեր դեռ դիմանում են Կորոստենի մոտ և Կիևի մերձակա մատույցներում... Չեք մոտակա խնդիրն և... կապ հաստատել արևմտյան բանակի հետ Կորոստենի վրայով, հուսալի կերպով պաշտպանվել Ժիտոմիրի կողմից և տիրեզ Ֆաստովին»:

Կիևի խմբի հրամանատարութունն այս խնդիրը կատարելով՝ Կիևից դեպի Ֆաստով շարժեց առաջին ղեկավարին: Առանձին հրաձիգ բրիգադն այդ ղեկավարի շարժումը պաշտպանում էր Ժիտոմիրի վրա տալով, յերկրորդ ղեկավարին, վորը գործում էր ձախ թևում, կենտրոնանում էր Յվետկովո-Սմելի ուսուցիչների հետ: Ֆաստով թևային յերթ կատարելու համար: Ումանի ուղղութամբ այս ղեկավարն պաշտպանվում էր իր յերկրորդ բրիգադի միջոցով:

Այժմ հետևենք, թե ինչպես էր զարգանում այդ ոպերացիան, վորի մեջ վճռական դեր խաղացին Շչորսի զորամասերը:

Փետրվարի 15—17-ին Բոգունի անվան և Տարաչայի գնդերը Կիևից դուրս յեկան, հրաման ստանալով առաջին ուկրաինական ամբողջ ղեկավարի հետ միասին Ֆաստովի ուսուցիչներին գալու: Հարձակումը չեղարկվեց յեր զարգանում: Հաղորդագրու-

կա—Ձարուղինցի դժից Կալինովկա—Ստրիժավկայի վրայով և ամբանալ Բրախլով (բացառյալ)— Վիննիցա (ներառյալ) գծի վրա: Այս գելիզիայից ձախ պետք է հարձակվել 2-րդ գելիզիայի առաջին բրիգադը, վորը հրաման էր ստացել գրավել Վիննիցա (բացառյալ)—Գումեննոյ (ներառյալ) գիծը: Աջից գործում էր Առանձին հրաձգային բրիգադը, վորը խնդիր ուներ դուրս գալու Բրախլով (ներառյալ)—Մեժիրով (բացառյալ): Հեծյալ զորամասերը, մոտ յերեք գունդ, միացրած և Հատուկ հեծյալ բրիգադի վերածած՝ հարձակվում էյին Բերդիչովի ուսյոնից Յանովի, Միտինի վրայով դեպի Բար, այն հաշվով, վոր կարեն ժմեքինկա—Պրոսկուրով յերկաթուղային գիծը: Ժմերնիկայի յերկաթուղային կապն Ուեսայի հետ պետք է կարեր 2-րդ գելիզիայի 2-րդ բրիգադը, վորը գործում էր Տալնոյե գյուղի կողմից դեպի Վապնյարկա:

Այսպիսով Վիննիցային հիմնական հարվածը հասցնում էր Շչորսը:

Մարտի 11-ին լուսարացին Շչորսի գնդերը հարձակման անցան: Հեշտությամբ քչելով պետլյուրականներին՝ նրանք շարժվում էյին յերկաթուղու յերկայնքով՝ պրիմխով, սեփական արտադրության «գրահագնացքների» պաշտպանությամբ: Ճանապարհները սաստիկ խանդարվել էյին, յեղանակն անձրևային էր, բայց չնայած դրան, Շչորսը հարձակումը զարդացնում էր բացառիկ ուժգնությամբ: Մարտի 14-ի մոտերքը գելիզիան յերկարաձգվել էր Կապատին, Գոլենդրի, Սամգորոգոկ, Պրիբուկի գծով, այսինքն՝ նրա առաջավոր մասերը Վիննիցայից արդեն 20 կիլոմետր հյուսիս-արևելք էյին դառնում: Պայթեցնելով յերկաթուղային կամուրջը, պետլյուրականները գիրք էյին բռնել Բուզի վտակ Դեսնա գետի այն կողմը: Յերկաթուղու յերկայնքով հարձակումը դանդաղում էր: Շչորսն իսկույն ևևթ կազմակերպեց կամուրջը վերականգնելու աշխատանքը և անձամբ դեկավարում էր այն: Գետի մոտ ցույց սարքելով՝ նա Տարաչչայի գունդն ուղարկեց շրջանցի, հրամայելով Բոժենկոյին գրոհել Վիննիցան հարավ-արևելքից: Բողունի անվան գունդը հարձակվում էր անտառուղու յերկայնքով Կալինովկայի, Ստրիժավկայի

վրայով: Գրավված լինելով Շչորսի կողմից կամուրջի մոտ սարքած ցույցով, պետլյուրականները յերեկ առանձին ուղադրություն չէյին դարձնում թևերի վրա: Տարաչչայից ու բոգունցիների սրընթաց հարվածը նրանց հանկարծակի բերեց: Պետլյուրականների ճակատը կայծակի արագությամբ ջախջախվեց:

Կալինովկան բողունցիները գրավեցին հետևյալ ուրը՝ պետլյուրականների կողմից կատարված հրեական ջարդից հետո: Ավանը լիքն էր դիակներով և ձյունի նման ծածկված էր բարձերի ու գոշակների բմբուլով ու փետուրներով: Գարնան ջրափոսերն ու ցեխը տեղ-տեղ արյունով ներկված էյին:

Բնակչությունից իմանալով, վոր պետլյուրական բանդաները կոտորում են Ստրիժավկա ավանի հրեական չքավորությանը, զնդի հրամանատարը վորոշեց հարձակումն արագացնել: Նա հավաքեց հեծյալ բոլոր հետախույզներին և 200 թրից բաղկացած մի ջոկատի գլուխն անցած՝ առաջ արշավեց Ստրիժավկա-Վիննիցա ճանապարհով: Ստրիժավկայում բողունցիները նույն պատկերը տեսան, ինչ-վոր Կալինովկայում: Ջարդարաններին հետապնդելով՝ մարտի 18-ին նրանք հասան Բուզ գետի վրայի կամուրջին և քաղաք ներխուժեցին՝ ճանապարհին կոտորելով խուճապի մատնված փախչող պետլյուրականներին:

Կայարանի կողմից լավեցին շոգեքարչերի չչակների ձայները: Իսկույն ուղղությունը փոխելով, ջոկատն արշավեց կայարան: Պետլյուրական գույքով բարձած էշելոնները չկարողացան մեկնել: Հեծյալ բողունցիները մոտեցան շոգեքարչերին: Նրանք չափազանց հարուստ ավար ձեռք բերին: Չի հեծած՝ էշելոնների յերկայնքով անցնելով, հաշվելով գրավված անրոպլանները, հրանոթները, նրանք հանկարծ նկատեցին քաղաքին մոտեցող մի քանի դրեզինաներ: Դրեզինաներից մարդիկ ցատկում էյին, մարտական կարգ էյին ընդունում և հարձակվում էյին կայարանի վրա յերկաթուղու յերկայնքով: Առջևից վազում էր կաշվի կուրտիկա հագած մի մարդ՝ ատրճանակը ձեռքին:

— Վա՛հ, չե՞ վոր այդ Շչորսն է, — միարերան բացականչեցին մի քանի բողունցիներ:

Գնդի հրամանատարը գելիզիայի հրամանատարին ղեկուցեց և

Թե Վիննիցան բողոքներն արդեն գրավել են, և սկսեց ավարը թվել:

Շչորսը ծիծաղեց:

— Դեհ, վոր այդպես ե՛ մեր բատկոն հանգիստ չի գտնի:

Այդ միջոցին ինչ-վոր մեկը գեկուցեց, վոր արևելքից Վիննիցայի վրա յե հարձակվում մի խոշոր հեծյալ ջոկատ:

Շչորսը յերկդիտակով նայեց.

— Հենց այդպես ել կա, բատկոն ե սլանում: Հարկավոր ե նրան, վորքան կարելի յե, հանգիստավոր կերպով դիմավորել:

Յերբ Բոժենկոն քառատրոփ արշավելով մտտեցավ կայարանին, նրան ընդառաջ դուրս յեկավ բողոքներն մի խումբ: Նենգորեն ժպտալով նրանցից մեկը ձեռքում բռնել եր հացի մի բոքոն և աղ:

— Բարի գալուստ, բատկո: Բողոքները ձեզ խնդրում են Վիննիցա:

Բոժենկոն, լայն ալոսկրով, սև բեխերով, ինչպես միշտ՝ շինելի մահուդից Փրենչ հազած և գալիֆեյով, սուսերակալը ուսովը քցած, կրծքին յերկդիտակ և ձեռքին մտրակ, այնպես հուզվեց, վոր նույնիսկ քրտնեց:

— Տղե՛րք, այստեղ արդեն բողոքներն են, — կրկնում եր նա և այլևս վոչինչ չեր կարողանում ասել:

— Վիննիցայում բողոքներն են, իսկ Ժմերինկայում չե՞ վոր դեռ պետլյուրականներն են, — խորամանկորեն նկատեց Շչորսը:

Բոժենկոն իսկույն լուեց, նա հասկացավ, թե բանն ինչումն ե: Շչորսը կարողանում եր նրա հետ վարվել, նրան աննկատելիորեն իր ձեռքի մեջ եր պահում, խնայում եր ծերուկի ինքնասիրությունը: Մարտի 20-ին տարաչացիները խիզախ հարձակումով գրավեցին Ժմերինկան: Շչորսը գեկուցադիր ստացավ, վորով «բատկոն» հայտնում եր հսկայական ավարի մասին:

ՄԱՐՏԵՐ ԿՈՐՈՍՏԵՆԻ ՅԵՎ ԲԵՐԴԻՉՈՎԻ ՄՈՏ

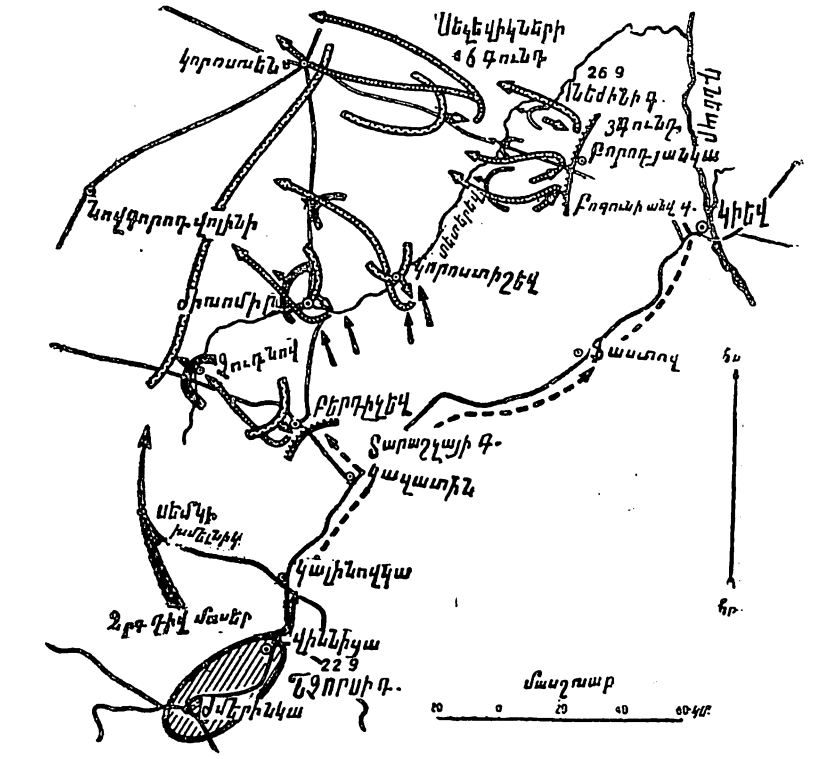
Յերբ Շչորսի դիվիզիան ճեղքեց Պետլյուրայի ճակատը Վիննիցայի մոտ և գրավեց Ժմերինկան, այդ վորոշեց Պետլյուրայի հարվածային խմբի բախտը, վորը նահանջում եր դեպի Վապնյարկա: Այն թակարդն եր ընկնում: Սակայն կտրել Կոնովալեցի խմբի զորքերի հիմնական մասսայի՝ Ժմերինկայից դեպի Փալցիցայի սահմանները տանող ճանապարհը — չհաջողվեց: Ճանապարհների խիստ խանգարվածությունը կասեցրեց այն հեծելազորի առաջխաղացումը, վորը պիտի Բարի վրա հարձակվելով կտրեր յերկաթուղային գիծը: Պետլյուրականների ելելոնները կարողացան դուրս պրծնել դեպի Պրոսկուրով:

Առ 20-ը մարտի Շչորսի ղեղերը Կարմիր Բանակի ուկրաինական զորամասերի միջև ավանգարդային դիրք եյին գրավում և խիստ դուրս եյին ընկած դեպի հարավ-արևմուտք: Բայց այդ ժամանակ իրերի դրությունը փոխվեց, և վճռական մարտեր եյին սկսվում այլ ուղղությամբ: Պետլյուրան, վորն արդեն համաձայնության եր յեկել սպիտակ լեհերի հետ, վորոշել եր հարված հասցնել Կիևվին Կորոստենի և Բերդիչովի վրայով և շտապ ձախառ եր նետում Գալիցիայում կազմակերպած սեչևեիկների կուլակային ղեղերը: Կիևվը, վորն արևմուտքից պաշտպանված եր մի քանի մանր, շտապ կազմակերպված կարմիր զորամասերով, լուրջ սպառնալիքի տակ ընկավ: Որ որի վրա Շչորսը Կիևվից ավելի և ավելի անհանդատացուցիչ տեղեկություններ եր ստանում: Ճակատը ճեղքելով ամենաթույլ տեղում՝ Ժիտոմիրի և Կորոստենի միջև պետլյուրականներն արագ մոպենում

էյին Կիեվին: Կորոստենի կողմից հարձակվում էյին առավելապես սեչևիկները: Նրանց ուժերն այստեղ հաշվվում էյին 6 գունդ: Մարտի 22-ին նրանք զոռով ձեղքեցին, անցան Տեաերև դետը: Կոիվները տեղի էյին ունենում Բորոդյանկա կայարանի մոտ .Կիեվից 40—50 կիլոմետր հեռավորության վրա: Մայրաքաղաքի մատուցները պաշտպանում էյին յերեք թույլ կարմիր գունդ: Այդ գնդերից յերկուսը ուժասպառ էյին յեղել Կորոստենի մոտ տեղի ունեցած յերկարատև մարտերի ժամանակ, յերրորդ գունդը Փրոնտ եր ժամանել դեռ լիովին չկազմակերպված, չըվարժված: Այդ գնդերի առանձին բարոյալքված վաշտեր անկարգ կերպով նահանջում էյին դեպի Կիեվ՝ խուճապ սերմանելով: Քաղաքում ուրիշ վոչ մի զորային ռեզերվ չկար: Բոլորի հույսը Շչորսի վրա յեր: Նրա զորամասերը գտնվում էյին Վիննիցա-ժմերինկա ռայոնում, Կիեվից մոտ 250 կիլոմետր հեռավորության վրա: Հրաման ստանալով դիվիզիան դեպի Կիեվ շարտելու, Շչորսը իսկույն ևևթ սկսեց Վիննիցայում բեռներ և՛ եշելոններ կազմել Բոգունի անվան գնդից, իսկ տարաշչացիներին հրամայեց բեռնվել ժմերինկայում: Մարտի 22-ին ժամը 12-ին բոգունցիների առաջին գումարտակը մեկնեց Վիննիցայից Կազատին-Կիեվ-Բորոդյանկա կայարան մարշրուտով: Յերեկվա ժամը 3-ին մեկնեց յերկրորդ եշելոնը, սրա հետևից յերրորդը: Բոգունցիների շարժման տեղեկությունն իսկույն հանդատացրեց կիեվցիներին: Յերբ ուկրաինական ճակատի շտաբն ուղիղ հեռագրաթելով հարցում արավ. «Ասացե՛ք, թե Կիեվում տրամադրությունն ի՞նչպես է», Կիեվի խմբի շտաբը պատասխանեց. «Դժվար է ասել, համենայն դեպս տրամադրությունը վատ է, բայց բոգունցիներն ամեն ինչ կուղղեն, իսկ յերեկոյան դեմ նրանք այստեղ կլինեն»:

Մարտի 24-ին Բոգունի անվան գունդը, Կիեվն անցնելով, իջավ Բորոդյանկա կայարանում: Հենց նույն օրը բոգունցիները յերեք անգամ գրոհի դիմեցին: Յերեկոյան դեմ Պետլուրայի սեչևիկների գնդերը, վորոնք առաջ էյին նետվում դեպի Կիեվ, ստիպված յեղան մի քանի կիլոմետր նահանջել: Մարտի 25-ին կռիվը շարունակվում եր: Գյուղերը մի քանի անգամ ձեռքե՛ձեռք էյին անցնում: Վերջիվերջո բոգունցիների կատաղի գրոհ-

Սխեմա 4. Շչորսի դիվիզիայի հսկահարվածը Բերդիչովի և Կորոստենի մոտ 1919 թ. մարտ:

ները սեչեիկներին ստիպեցին լիախուստի դիմել: Նրանք շտապ նահանջեցին Տետերև գետի մյուս կողմը և կամուրջն անցնելով ամբարացան գետի մյուս ափին:

Մարտի 26-ի լուսաբացին Բողունի անվան դուռնիքը մոտեցավ գետին: Առաջին և յերկրորդ դումարտակները պետք է ճակատը ճեղքեյին և գետն անցնեյին յերկաթուղուց աջ, յերրորդ դումարտակը հարձակվում էր ուղղակի կամուրջի վրա յերկաթուղու թմբի յերկայնքով:

Մարտիցը դուռս թռչելով, սկսեց խփել կարտեչով: Պետալյուրականները մաքրեցին ականած կամուրջը և վառեցին բիկֆորդյան շուրնները: Մի րոպե ևս, և կամուրջը կայսթեր: Այն ժամանակ 3-րդ դումարտակի վաշտերը մեկը մյուսի հետևից «ուռա» բացականչությամբ գրոհի նետվեցին: Մի քանի տասնյակ մարտիկներ գնդացրային կրակով հնձված կամուրջի վրա մնացին: Սրանց դիակները վրայով մնացած բողունցիները, կամուրջի վրայով վաղեվազ՝ ճեղքեցին անցան մյուս ափը, ճանապարհին հանգչեցնելով բիկֆորդյան շուրնները: Զախջախված սեչեիկներն արագ դուրսվում էին դեպի արևմուտք: Բողունցիները զարգացնում էին հարձակումը դեպի Կորոստեն: Նեժինի գունդը, վոր Շչորսը նրանց ողնության էր նետել, հարձակվում էր աջ կողմից: Կորոստենի կողմից Կիեյը վտանգից գերծ էր: Բայց Պետալյուրայի հարվածի յերկրորդ՝ Բերդիչովի ուղղությամբ սպառնալիքն աճում էր: Թշնամին արդեն տիրել էր Ժիտոմիրին: Կռիվները տեղի էյին ունենում հենց Բերդիչովի մոտ: Այս քաղաքը պաշտպանում էյին մի քանի մանր, խայտարղետ զորամասեր, վորոնց մարտունակությունը շատ թույլ էր: Ժամ առ ժամ սպառնալիքն աճում էր, վոր պետալյուրականները կարող են գրավել Բերդիչովը: Այստեղ, ճակատը ճեղքելով, նրանք Կիեյից կհարեյին Կիեյի խմբի կարմիր զորքերի ձախ թևը՝ այդ խմբի հիմնական ուժերը, վորոնք գրազված էյին պետալյուրականներին շրջապատելով Վապնյարկայի մոտ: Այնինչ Շչորսն այս ուղեբացիայով գրազված լինելով՝ չկարողացավ մի անգամից դեպի Բերդիչով նետել իր բոլոր զորամասերը: Նա ստիպված էր մաներել: Տարաչչայի գնդի առաջին դումարտակը նետվելով դեպի Բերդիչով՝ այստեղ դուրսվումը մի քանի օրով ամբարացեց:

Մարտի 27-ին, յերբ այդ դումարտակի ուժերն սկսեցին սպառվել, Շչորսն ուղարկեց Տարաչչայի գնդի մյուս դումարտակներն ևս Բոժենկոյի գլխավորությամբ: Դուրսվումն այնքան լարված էր, վոր եչելոններից բեռնաթափված առաջին դասակն ստիպված էր դիրք գրավել «վազով» հրամանով: Մնացած դասակները բեռնաթափվելուն պես հետևից հասնում էյին: Բոժենկոն եակադրոնը գրոհի տարավ ուղղակի կայարանից դեպի պետալյուրականների թևը, վորոնք արդեն մոտենում էյին քաղաքին:

Բեռնաթափվելով հարձակման անցավ նաև ամբողջ գունդը: Առ 28-ն մարտի, պետալյուրականները յետ էյին շարավել Բերդիչովից Չուզնովի ուղղությամբ, բայց այդ օրը նրանց հաջողվեց ճակատը ճեղքել Ժիտոմիրի ճակատամասում: Գրավելով Կորոստիչեյը, նրանք թևային հարված ձեռնարկեցին Բերդիչովի դեմ հյուսիսից: Միաժամանակ, օժանդակ ուժեր ստանալով պետալյուրականները նորից հարձակման անցան Չուզնովի կողմից: Մարտի 29-ի դիչերն յետ մղելով ձախ թևի թույլ գորամասերը, նրանք մոտեցան քաղաքին: Համառ դիմադրություն էյին ցույց տալիս միայն տարաչչայիները, վորոնք դիրքեր էյին դրավում Բերդիչովի հյուսիսային ծայրամասում: Պետալյուրականները նրանց շրջանցում էյին ձախից, անցնում էյին նրանց թիկունքը:

Այդ դիչերը Վիննիցայից դրահագնացքով ժամանեց Շչորսը: Նա նշանակվել էր Բերդիչովի մարտական ճակատամասի պետ և նրա ստացած հրամանն ասում էր. «Ինչ գնով ուղում ե լինի՝ Բերդիչովը պահել»:

Կռիվն արդեն տեղի յեր ունենում քաղաքի ծայրամասերում: Կայարանում խմբվել էր կարմիր-բանակայիների ահագին մասա: Լիակատար շիթթվածություն էր զգացվում: Շչորսը վագոնից դուռս թուավ իր մշտական «Լյուսիթ» հետ, իսկույն բոլորին հավաքեց, շարեց, շղթա կազմեց և տարավ ողնելու կովով նահանջող տարաչչայիներին:

Շչորսի ժամանումն իսկույն խիստ բեկում ստեղծեց: «29-ին դուրսվումը հրաչալի դարձավ», հայտնում էյին Բերդիչովից Կիեյ: Սակայն ամենադաժան մարտերը Բերդիչովի շուրջը դեռ նոր էյին սկսվում: Պետալյուրան շարունակ իր զորամասերն ամ-

բացնում էր Գալիցիայից ժամանած թարմ ուժերով, իսկ Շչորսը կարող էր հույս գնել միայն տարազացիների վրա: Ճակատամասի մնացած զնդերի մարտունակութունը, զնդեր, վորոնք խճողված էյին նախկին պետլյուերականներով, որըստորե ընկնում էր: Մի ր-տի 30-ին ճակատի հրամանատարը գեկուցում էր ուկրաինական խորհրդային կառավարությանը.

«Բերդիչովի մոտ թշնամուն համառ դիմադրում և նրան գրո-հում են միայն տարազացիները, մնացածները խուճապային կերպով են տրամադրված»: 1—2 ապրիլի տարազացիները Շչոր-սի դիտավորությամբ յետ մղեցին ինն կատաղի գրոհ: Մոմենտներ կային, յերբ տարազացիների վրա ճակատից հարձակվում էր մի քանի խիտ շղթայով Պետլյուերայի կապույտ-ժուպանայորների ըն-տիր հետևակը, թևերի վրա սրանում էր հեծելազորի լավան, իսկ գեպի թիկունքն էյին շրջանցում գրահազնացքի պաշտպանու-թյամբ յունկերների վաշտերը: Տարազացիները չէյին դիմանում, շուռ էյին գալիս և փախչում էյին: Շչորսը սրբաշավ ձին յետ պահելով՝ փախչողների ճանապարհը կարում էր, ատրճանակն ուղն էր կրակում և խուստ ձայնով գոռում էր.

— Վո՛չ մի քայլ գեպի յետ:

Յեւ տարազացիները կանգ էյին առնում, կարգի էյին բերում իրենց, շղթա էյին կազմում և գնում էյին Շչորսի հետևից: Կա-յին մոմենտներ, յերբ Շչորսը, հրամայելով «իմ հետևից գեպի գրո՛հ», վազում էր առջևից՝ խեղդվելով սկսված հաղից: Նրա վրա նայելը սոսկալի յեր: Վազուց չստիբված, անբուն գիշեր-ներից նիհարած դեմքի վրա, աճած միտուքի սև վնջից վերև տենդազին փայլում էյին մեծ աչքերը: Մոմենտներ կային, յերբ Շչորսը գործում էր վորպես շարքային մարտիկ: Յերբեմն տես-նում էյին, թե ինչպես նա սողալով մոտենում է յերկաթուղուն՝ թիկունք անցնող գրահազնացքի ճանապարհը կտրելու համար: Տեսնում էյին, թե ինչպես նա ուելսերի վրա յե գնում պիրոխի-լինի գլանը, ինչպես վառում է բիկֆորդյան շուրը, և թե ինչ-պես այնուհետև պայթյունից ցնցվում է Պետլյուերայի գրա-հազնացքը: Մոմենտներ կային, յերբ տարազացիների բոլոր ու-ժերն սպառվում էյին, նրանք նահանջում էյին, սակայն հենց քաղաքի մոտ Շչորսն անսպասելի կերպով թարմ ոժանդակ ու-

յերով էր յերևան գալիս: Նա տարազացիները նստրացած շար-քերը լրացնում էր Բերդիչովի հրյա բանվոր յերխտասարդության ուժերով: Քաղաքի յերխտասարդ բանվորներն ու ծառայողները, վորոնք ապրել էյին պետլյուերական շարքերի կոշմարային որերը, իրենք էյին գնեքի դիմում ինքնապաշտպանության համար:

Յեթե տարազացիներին լսելիք, կարելի յեր կարծել, թե Շչորսն ամեն տեղ միաժամանակ կարող է լինել:

— Շչորսը վազում էր մեր վաշտի առջևից,— պատմում էր մեկը:

— Այդ չի կարող լինել,— առարկում էր մյուսը,— այդ ժամանակ Շչորսը մեզ մոտ էր:

Յեւ մարդիկ, փրփուրը բերանին, վիճում էյին, և յուրա-քանչյուրը համոզված էր, թե ինքն իրավացի յե:

«Յեղանակը ցուրտ և խոնավ էր: Ձյունը նոր էր հալել, ցեխ էր», գրում էր իր նամակում Բերդիչովի համար մղված պաքթա-րի շարքային մասնակիցներից մեկը: «Մարտիկներից շատերի վորտերը ուռել և ձեռքերը փայտացել էյին: Մեծ կորուստներ կրելով մենք նահանջում էյինք գեպի Բերդիչով: Գիշերը մենք տեսնում էյինք կրակի ցուրն այն գյուղերում, վորտեղ մեզ ա-ռանձնապես ուրախ էյին ընդունել: Մեր սրտերը ճմրվում էյին, յերբ մենք նայում էյինք կարմրատակած յերկնքին: Լուսարացին մի հարյուր նահանջող մարտիկ հավաքվել էր կայարանում: Հան-կարծ կարմիր գրոշով մի գրահազնացք մոտենում է տախտակա-ժածին: Վոչ մի պրոյոկացիա չսպասելով՝ մենք ուրախացած, խմբովին գուրս թափվեցինք գրահազնացքին ընդառաջ: Բայց վողջույնի փոխարեն մեր վրա թափվեց գնդակների ու կարտեչի տաք կարկուտ: Ուռճապ առաջացավ: Յեւ ահա, չգիտես վորտե-ղից, յերևան յեկալ Շչորսը նազանը ձեռքին: Նրա խրոխտ ձայնը մեզ իսկույն ուշքի բերեց: Նա կարողացավ մեզ պահել և շղթա կազմել: Յես վազում էյի՝ ուսիս «Մաքսիմ» գնդացրի իրանը: Իսկ ընկերս տանում էր հաստոցը: Մի բարձր տեղ ցույց տալով՝ Շչորսը հրամայեց մեզ գնդացիքը սարքել և սպանիչ կրակ բաց անել: Մի բոպե անց՝ մեր գնդացիրն արդեն աշխատում էր՝ իսկ Շչորսը հրամայում էր «Շղթա՛, առաջ, իմ հետևից, ուռա՛»:

Յերբեք յես չեմ մոռանա այդ հանդիսավոր մոմենտը. նազանը

ձեռքին Շչորսը սլանում է առջևից, և բոլորն իրենց ուժերը լարում են, վորպեսզի յետ չմնան իրենց դիվիզիայի յերիտասարդ հրամանատարից»:

Ապրիլի 1-ի լույս 2-ի գիշերը «Կորոստենի կոմունիստ» գրահազնացքը շարքից դուրս բերեց թշնամու յերկու գրահազնացք: Զրահազնացքների կորուստը թուլացրեց պետլյուբանկանների ճնշումը, վորոնք հարձակվում էին յերկաթուղու յերկայնքով: Այն ժամանակ Պետլյուբան նորից փորձեց չրջանցել Շչորսի ձախ թևը, բայց Պետլյուբայի կողմից չրջանցման ուղարկած յերկու գունդ ապրիլի 2-ին անձնատուր յեղան և գերի վերցվեցին Մախնովկայի մոտ: Ապրիլի 3-ի լուսաբացին տարաչափները, Շչորսի և Բոժենկոյի գլխավորութամբ, վորոնք գնում էին շղթաների առջևից, հարձակման անցան յերկաթուղու յերկայնքով դեպի Չուզնով: Նույն օրն էլ նրանք գրավեցին Դեմչին կայարանը և, հաջողութունը գարգացնելով, հարձակումը շարունակեցին մինչև գիշեր: Ապրիլի 3-ին Կիեվի խմբի հրամանատարութունը հրամանով նշում էր, վոր «Կորոստենի, Թիտովի, Բերդիչովի մոտ ջախջախված թշնամին ամեն ջանք գործ է դնում մեր գործասերի հարձակումը կասեցնելու և ռեզերվներ հասցնելու, վորպեսզի ամբանա Պրոսկուրով-Կորոստեն գծի վրա»:

Շչորսին հրաման էր տրվում հարձակվել յերկաթուղու յերկայնքով դեպի Եկպետովկա: Նրանից դեպի ձախ Նմենիկ-Սեմկի ռայոնից Բերդիչովից նահանջող պետլյուբանների թևին հարված էլին հասցնում յերկրորդ դիվիզիայի մասերը, վորն արդեն այդ միջոցին լիկվիրացիայի յեր յենթարկել Պետլյուբայի հարվածային խմբի մնացորդները, վորոնք հանձնվել և գերի էլին վերցվել Վասյնյարկայի մոտ:

Պետլյուբայի՝ ուկրաինական կարմիր Ֆրոնտը Բերդիչովի և Կորոստենի ուղղութամբ ճեղքելու հուսահատ փորձը նրա համար լիակատար կրախով վերջացավ: Շչորսի մանևրը, վորը կարողացավ կայծակի շեշտակիութամբ ամենախոցելի ճակատամասերը չարտել իր հնազույն զնդերը, իսկույն ճակատի դրութունն ամբարցրեց: Շչորսի դաստիարակած բողոնցիներն ու

աարաչափները կայունութուն, արիութուն, հայրենիքին նվիրված լինելու բացառիկ օրինակ ցույց տվին: Շչորսի զնդերն Ուկրաինայի խորհրդային զնդերից ամենալավերը դուրս յեկան:

Ապրիլի 8-ի մոտերը բողոնցիներն ու նեժիցիները Կորոստենի յերկաթուղային հանգույցը մաքրեցին պետլյուբաններից: Տարաչափները և Շչորսի կողմից վերջին հերթին Վիննիցայի ճակատամասից հանված Նովոգորոդ-սևերցիներն արդեն դուրս էլին յեկել Չուզնովի ռայոնը և հարձակումը գարգացնում էին դեպի Եկպետովկայի և Նովոգորոդ-Վոլինսկի կողմը:

***

Իր կնոջը՝ Ֆրոնա Ռոստովային դրած ապրիլի 11 թվակիր նամակում Շչորսն այսպես էր պատմում Բերդիչովի մոտ տեղի ունեցած կռիվների մասին.

«Մեզ մոտ Բերդիչովի ճակատում գործը մի փոքր թարալեց: Կիեվը խիստ սպառնալիքի տակ ընկավ: Բոլոր հայացքները մեզ վրա էլին դարձել: Մարտի 29-ին դալիս եմ Բերդիչով և, ո՛վ սարսափ: Բոլոր գործերը վազոններում են և վոչ մի իշխանութուն չկա: Բանը տեղի յե ունենում գիշերվա ժամի 3-ին: Լիակատար ինֆորմացիա ստանալով՝ յես գործի կպա: Յերը ընկեր կարմիր-բանակայիններն իմացան, վոր յես յեկել եմ, վորդի առան: Յես նրանց հարձակման շարժեցի և ինքս շղթաների միջոցով հակառակորդին յետ մղեցի Բերդիչովից 18 վերստ հեռու, վորտեղ և գիշերը կանդ առանք:

Առավոտյան Պետլյուբան ինքը գրահազնացքով մոտ բերեց գերակշիռ թվով ուժեր և մեր ձախ թևը յետ մղեց: Մեր զնդերը ցնցվեցին և փախուստի դիմեցին: Այս դրութունը տեսնելով՝ յես իսկույն գլխի ընկա, թե այս պատմութունն ինչով կարող է վերջանալ: Ձի հեծած՝ յես կանգնեցնում եմ փախչողներին և մեծ գծավարութամբ այնուամենայնիվ իմ նպատակին հասնում եմ: Ուժեղ հրետանային կրակի տակ յես յերկրորդ անգամ շղթաները հարձակման տարա և նորից թշնամուն յետ մղեցի: Կռիվներն սկսվեցին հենց անմիջապես քաղաքից դուրս: Մեր կողմից մասնակցում էլին 5 գրահազնացք և հրետանու մեկ դիվիզիոն, իսկ թշնամու կողմից՝ 5 գրահազնացք և 32 զանազան կալիբրի հրանոթ:

Ինչ որ շարունակ ուժեղ և համառ կռիվ էր առաջնորդում մինչև գլխեր: Բայց այնուամենայնիվ թշնամին ջախջախվեց, չնայած վոր քաղաքը ձեռք-ձեռք էր անցում:

Դու զիտես, վոր յես գրել չեմ սիրում, բայց յեթե յես քեզ արդեն գրում եմ, ապա յերևակայի՛ր, թե ի՞նչ կարող էր այստեղ լինել— յես այդ կոչել եմ «բերդիչովյան կոչմար»: Այստեղ իրար էյին խառնվել մերոնք և թշնամիները: Բայց յես խորը համոզված էյի, վոր կհաղթենք— և հաղթեցի»:

Նամակի վերջում Շչորսն ի միջի այլոց հայտնում էր ի հիվանդության մասին: «Այս բոլորից հետո յես հիվանդացա, և լուրջ հիվանդացա: Չկարծես, թե յես վերադարձված եմ, վո՛չ, յես քեզ հավատացնում եմ, վոր վո՛չ: Բժիշկները հաղորդում են, վոր յես յերջանիկ մարդ եմ, վոր յես յերկաթե որդանիզմ ունեմ... Ինձ լավ խնամում են, հետևում են, կերակրում են և այլն: Այժմ յես համարյա առողջ եմ»:

Շչորսի յերկաթե որդանիզմի մասին բժիշկները հաղիվ թե խոսեյին: «Բերդիչովյան կոչմարի» ժամանակ նա սուր կռիտ (հաստ աղիքի բորբոքում) ստացավ, և թոքերում յեղած պրոցեսից հյուսված նրա որդանիզմը դժվարությամբ էր պաշարում նոր հիվանդության դեմ: Ահա Բերդիչովի կայսրության բժշկի վկայությունը, վորն այդ որերը բժշկում էր Շչորսին:

«Սուր կռիտ ստացած լինելով և շատ բարձր ջերմաստիճան ունենալով, նա չափազանց ծանր դրության մեջ էր, անասելի կերպով տանջվում էր փորի դերմարդկային ցավից: Յես ապշել էյի նրա կայունության վրա: Չնայած իր սարսափելի ապրումներին՝ նա հանգիստ, հաստատակամ, պարզ կերպով էր հրամաններ տալիս»:

Այդ որերը Շչորսը պառկած էր իր շտաբի վազոնում, շատ կարգում էր: Ընկերների, իրեն բժշկող բժշկի հետ ունեցած զրույցներում նա բազմիցս վերագոռնում էր կրթությունը շարունակելու վերաբերյալ իր նվիրական մտքին: Բայց յեթե դեռ մի տարի առաջ Շչորսը յերազում էր համալսարանի մասին, ապա այժմ նա արդեն հաստատ վճռել էր քաղաքացիական պատերազմը վերջանալուց հետո ընդունվել ուղղմական ակադեմիան: Այժմ Շչորսի բոլոր յերազանքները կապված էյին Կարմիր Բանակի

հետ: Կարմիր Բանակի ապագայի մասին այդ խոսքի տեսակետից ժլատ մարդը վարակիչ հափշտակությամբ էր խոսում: Կարմիր Բանակից դուրս կյանք ու աշխատանք նա արդեն իրեն չէր պատկերացնում:

Բերդիչովի ու Կորոստենի մոտ ջախջախվելուց հետո պետւյուրականների դիմադրությունը թուլացավ: Ապրիլի 15-ին վերակազմված և 3 բանակի վերածված ուկրաինական խորհրդային զորքերն արագորեն շարժվում էյին դեպի արևմուտք: Առաջին բանակի կարմիր գնդերը, մի բանակ, վորի կազմի մեջ էյին մտցրել Շչորսի դիվիզիան, արդեն կանգնած էյին Գալիցիայի շեմքին: Մարտական լարումը թուլացավ: Ոգտվելով այս բանից, Շչորսը մեծ կազմակերպական աշխատանք էր տանում: Ապրիլի վերջին նա սկսեց իր գնդերը ծավալել և բրիգադների վերածել: Ժխտմիրում, վորտեղ տեղափոխվել էր դիվիզիայի շտաբը, կազմակերպվում էր Բոգոնի անվան բրիգադը, Նովոգրադ-Վոլինսկում՝ Տարաչայի բրիգադը:

***

Հիվանդությունից հետո դեռ բոլորովին չկազդուրված Շչորսն ապրում և աշխատում էր շտաբի վազոնում, վորը կանգնած էր Ժխտմիր կայսրանի պահեստի ուղիներում: Այդ յերկրորդ կարգի սովորական վազոն էր, ճակատներում բավական մաշված, չորս տեղանի կուպներով, վորոնցից մեկը գրադեցնում էր Շչորսը: Մայիսյան որերից մեկում Շչորսի մոտ յեկավ իր կինը՝ Ֆրոնիա Ռոստովան: Հենց նույն օրն էլ պարետը Շչորսին զեկուցեց, վոր նրան հատկացված է կայսրանի մոտ չորս սենյակից բաղկացած բնակարան: Շչորսը քրքոաց:

— Ի՞նչ, ի՞նչ: Մեկ էլ կրկնի՛ր:

— Դիվիզիայի ընկեր հրամանատարին հատկացված է բնակարան, վորովհետև նա այժմ կարծես թե ընտանիքավորի նման մի բան է:

— Լսո՞ւմ ես, Ֆրոնիա, — բացականչեց Շչորսը: — Քեզ պետք կլինի շուտով այստեղից փախչել, ապա թե վոչ սրանք իմ հոգին կհանեն:

Սակայն Շչորսի բարեկամները, վորոնք վորոչեւ էյին նրան, ինչ գնով ուզում է լինի, համոզել, վորպեսզի նա մարդկային

պայմաններում ապրի թեկուզ մի քանի որով, քանի դեռ այդ հնարալորությունը կա, վերջիվերջո իրենց ասածն արին: Շչորսը սեղափոխվեց իրեն հատկացված բնակարանը, բայց դրավեց միայն յերկու սենյակ, իսկ մյուս յերկուսը տվեց մի ընտանիքավոր յերկաթուղայինի:

Յերեկոները Շչորսի մոտ յերբեմն հավաքվում էյին ընկեր հրամանատարները: Մի անգամ նրանք հայտնվեցին խնձորի, թխվածքի, կոնֆետի փաթեթներով:

— Վոնց վոր յես տեսնում է՞մ՝ դուք վորոշել եք կարգին խնձույք սարքել,— ծիծաղեց Շչորսը:— Չեմ առարկում, քեզ, Ֆրուժա, պետք կլինի վորոշ ժամանակ անտեսությամբ դրազվել:

Հրամանատարներից մեկը Ռոստովայի ականջին ինչ վոր բան չչնջաց, նա ել դլսով համաձայնության նշան արավ: Շչորսը, վորն խիղճն հասկացել եր բանի էյությունը, հանաքով մտրակով սպառնաց:

— Մի-մի ոյումկա (գալաթ) պորտովէյն կարելի յեր,— նկատեց հրամանատարը:

Ատրետի կազմվածք ունեցող այդ մարդը, վորը միշտ վորոտընդոտ բասով եր խոսում, այդ այնքան կամաց և յերկչոտ կերպով ասաց, վոր բոլորը ծիծաղեց փութկացին: Բանն այն է, վոր ներկա յեղողներից մի քանիսն արդեն լավ տուժել էյին Շչորսից դինու համար: Շչորսը հատուկ հրաման եր արձակել, վորով խտիւլ արգելվում եր արկոհոլի դործածությունը դիվիդիալում:

Նկատելով, վոր, չգիտես վորտեղից, մի շիշ գինի յերեան յեկավ, և սեղանի վրա արդեն շարված են փոքրիկ ոյումկաներ, Շչորսը ձեռքով հուսահատական նշան արավ:

— Սատանան ձեզ հետ,— ծիծաղեց նա,— այսոր մեկական ոյումկա թույլ եմ տալիս:

— Բայց դու մի՛ վախենա, Նիկոլայ, մենք քեզ չենք տա,— ծիծաղելով ասաց Ռոստովան:

— Վո՞չ, ներողություն կանես, յեթե դու ել նրանց հետ ես միացել, յես ել վշտից կլամեմ:

Շչորսն այնպիսի մուսյլ դեմք ձևացրեց, վոր բոլորը նորից փութկացին:

Մի ոյումկա պորտովէյն վերցնելով, Շչորսը այն հոտոտեց, մի կում խմեց և դզվանքից յերեսը ծոմուելով՝ սեղանի մոտից գուրս ցատկեց և սկսեց թքել:

— Չե՞, դուք այդ դզվելի և անպետք բանը խմեցեք, իսկ յես կաթ կլամեմ... Ֆրուժա, մի աման կաթ տո՛ւր այս թու՛յնի վրայից խմելու:

Շչորսն, ինչքան ասես, կաթ կարող եր խմել: Ֆրուժան նրա առաջ մի բավական մեծ ամանով կաթ դրեց, և նա բաժակ-բաժակի հետևից խմում եր, բավականությունից շրթունքները լիզում և ինքն իրեն ասում:

— Խմեցե՛ք, Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ, կաթը, խմեցե՛ք, հարյուր տարի կապրեք և մի այդքան ել, յեթե ավելի շուտ չմեռնեք:

Շուտով Ռոստովան գնաց: Շչորսը, վոր հիվանդությունից հետո արդեն կաղուղովել եր, թարմացել եր, յեռանդը նրա մեջ աղբյուրի նման հորդում եր: Դիվիդիայի ձակատը շարունակ լայնանում եր, գնդերը հարյուրավոր կիլոմետրեր իրարից հեռանում էյին, և Շչորսն իր վազոնից սեղափոխվելով մարդատար մեքենան՝ շարաթներով շտաբում չեր լինում, հրամաններ արձակելով, այդ շտաբի հետ կապվելով հեռախոսով, ուղիղ հեռադրաթելով:

ԿԱՐՄԻՐ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑԸ

Հարձակվելիս Շչորսի գելիզիայի գնդերը շարունակ իրենց մեջ էյին առնում մեր կողմն անցած պետլյուրական զինվորներին: Դրանք մեծ մասամբ Պետլյուրայի կողմից խարված խավար մարդիկ էյին՝ գյուղացիության ամենից քիչ կուլտուրական խավերից: Սակայն այդ զինվորների մեջ քիչ էյին նաև գիտակցորեն մեզ ուղարկված մարդիկ, վորոնք ճարպկորեն ոգտագործում էյին դեռ կարմիր-բանակային դպրոց չանցած մարտիկների կուլտուրական ու քաղաքական ցած մակարդակը:

Ինչպես մենք արդեն տեսանք, իր առաջին դունդը կազմակերպելով՝ Շչորսը կատարում էր կամավորների շատ խիստ ընտրություն: Նրանցից շատերին, վորոնք էյին բավարարում նրա խիստ պահանջներին, նա յետ էր ուղարկում: Բայց լինելով մի գելիզիայի հրամանատար, վորը ցրված է հարյուրավոր կելումետր տարածության վրա, Շչորսն իհարկե հնարավորություն չունեի անձամբ ստուգելու դունդ յեկող ամեն մի զինվորի: Այդ գործը պետք էր լինում վստահել գնդի հրամանատարներին, իսկ նրանք էլ վոչ բոլորն ունեյին Շչորսի աչալրջությունը մարդկանց նկատմամբ: Զորամասերի մի քանի հրամանատարներ պետլյուրական փախստակներին ընդունում էյին առանց ուշադիր ընտրության: Այս տեսակետից գործն առանձնապես անհաջող էր Նեժինի գնդում, վորը դեռ վերջերս գումարտակ էր, իսկ այժմ իր թվով գերազանցում էր գելիզիայի բոլոր գնդերը: Այդ գունդն ուներ արդեն 4 հազար մարտիկ: Դրանք մեծ մասամբ նախկին պետլյուրական-փախստակներ էյին, վորոնք գնդի մեջ էյին ընդունվում ամբողջ վաշտերով: Պատահական չէր, վոր անարխիական բռնկումները նեժինցիներին մեջ առանձնապես հա-

ճախ էյին պատահում, մի հանգամանք, վորը Շչորսին ստիպեց, ինչպես հետո կտեսնենք, խիստ միջոցներ ձեռք առնելու: Սակայն խստորեն պատժելով պիսցիպլինայի խախտման, թալանի, անտիսեմիտիզմի համար, Շչորսը շատ լավ հասկանում էր, վոր միայն պատիժները գործին չեն ողնի, յեթե նա իր զորամասերի հրամանատարական կազմը չամբացնի վստահելի կադրերով, վորոնք ընդունակ լինեն սանձահարելու անարխիական տարերքը, պաշտպանելու գնդերն այդ տարերքի քայքայիչ ալիքներից, վորոնք դալիս են թշնամու բանակից: Ամեն անգամ պարտիզանականություն բռնկվելիս, Շչորսի ուշադրությունը դառնում էր հրամանատարական և քաղաքական կադրերի վրա, վորպիսի կադրեր բոլոր զորամասերում էլ պահասում էյին և վորոնք իրենց ազդական և քաղաքական պատրաստականությամբ նրա պահանջներին էյին համարատասխանում: Պրոլետարական հեղափոխության գործին նվիրված հրամանատարական կազմին Շչորսը վճռական նշանակություն էր տալիս:

Մի անգամ հունիսի սկզբներին, այս առթիվ գրուցելով քաղաքային աշխատողների հետ, Շչորսն ասաց.

— Սպասել, վոր մեզ մարդիկ կուղարկեն, չի կարելի: Մենք ինքներս այդ մարդկանց պիտի պատրաստենք:

Յեվ նա առաջին անգամ արտահայտեց այն միտքը, վորի մասին, ըստ յերևութի, վաղուց և համառ կերպով մտածում էր.

— Հարկավոր է գելիզիայում ստեղծել կարմիր հրամանատարների սեփական դպրոց: Կյանքը ցույց է տալիս, վոր յես առանց այդպիսի դպրոցի չեմ կարող կառավարվել: Յես չեմ կարող մարդկանց կանոնավոր զորամասի կարգ ու կանոն սովորեցնել, յեթե չունենամ պատրաստված կրտսեր և միջին հրամակազմ:

Մեկը նկատեց, թե գելիզիան իր ուժերով հազիվ թե կարողանա այդպիսի դպրոց ստեղծել: Շչորսը խստիվ ընդհատեց.

— Յեթե մյուսները չեն հասկանում, թե անգործությունը հանցագործություն է հեղափոխության առաջ, ապա մեզ չարժե նրանց որինակին հետևել: Յես վորոշել եմ դպրոց ստեղծել և, ուրեմն կստեղծեմ:

Մյուս ուրն ևեթ աշխատանքը յեռաց: Շչորսը յերբեք միտքը

չէր արտահայտում՝ նախքան վերջնականապէս կհամոզվէր, թե այդ միտքը ճիշտ է, թե այդ միտքը կարող է և պետք է կենսագործովի: Բայց յեթե նա վորոշում էր ընդունում, ապա այդ վորոշման կենսագործմանը ձեռնամուխ էր լինում իսկույն:

Վորոշելով ստեղծել կարմիր հրամանատարները սեփական գպրոց՝ նա այդ գործով տարվեց իր դյուրարորբոք խանութի ամբողջ ուժով: Այդ գործը Շչորսի համար պատահական չէր. այդ գործը կապված էր աշխարհիս ամենահզոր բանակը՝ Բանվորա-դյուրարակի կարմիր Բանակ ստեղծելու նրա նվիրակի մտքերի հետ: Դեռ գերմանական սկուպանտները դեմ մղած պարտիզանական իր պայքարի ժամանակամիջոցում, յերբ խորհրդային յերկիրը Լենինի-Ստալինի կուսակցութեան գեղա-վարութեամբ դեռ նոր էր ձեռնամուխ յեղել կարմիր Բանակի շինարարութեանը, Շչորսը հասկանում էր, թե վո՛րքան հարկա-վոր կլինեն այդ բանակին կուսակցութեանը նվիրված հրամանա-տարական կազմեր: Յեւ պատահական չէ, վոր Շչորսի լավագույն ոգնականներն առաջին խորհրդային ուկրաինական գնդի կազմա-կերպման ժամանակ դարձան ապստամբ մասսաների միջից նրա առաջ քաշած հրամանատարները: Ձեռնամուխ լինելով դիվիզիո-նի դպրոցի ստեղծմանը, Շչորսը կանչեց փորձված շարային հրա-մանատարներից մեկին: Նրանց միջև տեղի ունեցավ հետևյալ բնորոշ խոսակցութունը:

Շչորս.— Դու գիտե՞ս տղաների թերութունները:

Հրամանատար (մտածելով).— Իմ կարծիքով՝ վատ են կրա-կում:

Շչորս.— Ճիշտ է, բայց բանն այդ չէ միայն: Յես ուզում եմ ստեղծել կարմիր հրամանատարների դպրոց, մեզ հարկավոր են մարդիկ, վորոնք գիտեն վո՛չ միայն լավ կուլել, այլև մարտիկ-ներին կոմունիստական վոգով դաստիարակել: Դպրոցը պիտի իմ պարծանքը լինի: Մենք դեռ ունենք չզգեստավորված, վոտնաման չհազած մարտիկներ: Դպրոցը պետք է ցույց տա, թե ինչպիսի բանակ կլինի շուտով կարմիր Բանակը: Յես ուզում եմ, վոր բուրժուազիայի բերանը բաց մնա, յերբ իմ կուսանանքը կսկսեն փողոցներով քայլել:

Հրամանատար.— Հասկանալի յե:

Շչորս.— Դու կոմունիստ ես, չե՞:

Հրամանատար.— Այո՛:

Շչորս.— Իսկ ի՞նչպէս կսկսես դու այդ գործով՝ զբաղվել, յեթե յես քեզ հանձնարարեմ դպրոցի համար մարդիկ ընտրել:

Հրամանատար.— Ահներեւարար պետք է հրաման տալ, վոր-պեսզի մարդիկ ընկեն, և մարդկանց կընկեն:

Շչորս.— Վո՛չ մի հրաման: Ինքդ փնտռի՛ր:

Յեւ Շչորսը հենց ինքն էլ սկսեց թվել, թե ում պետք է ըն-դունել դպրոց: Նա դեմքից ճանաչում էր իր դիվիզիայի գորամա-սերի վոչ միայն հրամանատարներին, այլև հին մարտիկների մեծ մասին: Գիտեր յուրաքանչյուրի թերութուններն ու առավելու-թյունները:

Հունիսի 6-ին Ժիտոմիրի «Վոլինի կոմունիստ» լրագրում ծանուցում յեղավ, վոր առաջին ուկրաինական դիվիզիայում բաց-վում է կարմիր հրամանատարների դպրոց: Ծանուցման մեջ մատնանշվում էր, վոր դպրոց «ընդունվում են կոմունիստական (բուլչեիկները) կուսակցութեան անդամները, համակրողները և առհասարակ խորհրդային իշխանութեան նվիրված մարդիկ կու-սակցական և բանվորական կազմակերպութունների, խորհուրդ-ների, գնդի կոմիսարների կամ կոմունիստական կուսակցութեան յերկու անդամների համապատասխան հանձնարարականներով, այնպիսի անդամների, վորոնք կուսակցութեան մեջ են առնվազն վեց ամիս: Այս պայմանը պարտադիր է նաև գորամասերից գոր-ծուղվող կարմիր-բանակայիների համար»:

Ժիտոմիրի նախկին թեմական դպրոցի հին շէնքը, վորը հատկացվել էր կարմիր հրամանատարների դպրոցին, վերանո-րոգվեց: Շչորսը խորամուխ էր լինում բոլոր մանրունքներին: Նա պահանջում էր, վոր կուսանտների համար արվի այն ամենը, ինչ հնարավոր է: Նրա հրամանով Ժիտոմիրի խոշոր տնատերերը պարտավոր էին մեկ որվա ընթացքում դպրոց ներկայացնել նրան հարկավոր սարքավորումը: Քաղաքում սկսվել էր անսովոր աշ-խուժութուն. բոլոր կառապաններն զբաղված էին մահճակալ-ների, ներքնակների, վերմակների, սպիտակեղենի փոխադրու-թեամբ: Կուսանտների հանրակացարանը սարքավորված էր այն ժամանակվա համար զարմանալի խնամքով: Դպրոցի ահումբը գորդարված էր կանաչով, փափուկ կահ-կարասիքով, գորգերով:

Տաս որ անց այն որից, յերբ Շչորսը վորոշեց դպրոց ստեղծել հրապարակում քաղաքային թատրոնի դիմաց շարվել էյին 300 կուրսանտ նոր գլխատավորումով, սավառնորդական գլխարկներով: Շչորսը, վորը յեկել էր շնորհավորելու կուրսանտների ուսման սկիզբը, նրանց տեսքից դուհ մնաց: Այդ որը նա շատ աշխույժ էր, տոնական արամադուլթյամբ էր համակված:

Դպրոցում ուղմական և քաղաքական ուսուցումն սկսվեց Շչորսի իր կողմից մշակած ծրագրով: Կուրսանտներն ամեն որ դուրս էյին գալիս դաշտ հրաձգային և տակտիկական զբաղմունքների համար: Սովորարար դաշտ էյին դնում և յես էյին գալիս նվազախմբի ուղեկցությամբ: Անցորդների խմբերը դպրոցի վաշտերն ուղեկցում էյին և հիանում էյին Շչորսի սաների կեցվածքով, հաստատուն և հստակ քայլով: Քաղաքի բոլոր բնակիչները դիտելին կուրսանտների սիրած ջերգը՝

„Красное знамя собою означает

Идею рабочего люда...“*

Շչորսը զարմանալի սիրով էր վերաբերվում դեպի դպրոցը, նա դպրոցին էր նվիրում մարտական աշխատանքից ազատ ամբողջ ժամանակը: Մարտական ճակատամասից վերադառնալով՝ նա սովորարար ամենից առաջ մտնում էր դպրոցը: Հաճախ այդ լինում էր գլխերը: Վոտի մատների վրա, անաղմուկ քայլելով, նա անցնում էր մահճակալների շարքերի մոտից, կանգ էր առնում, վոր ուղղի ընկած վերմակը, և շատ անգամ ականջ էր դնում վորեւ կուրսանտի անհամաչափ շնչառությանը: Յեւ այն ժամանակ վորքան ընկերախոս հոգատարություն և ջերմություն էր գգացվում Շչորսի խիստ և թուխ աչքերում: Բայց յեթե Շչորսը նկատում էր վորեւ անկարգություն, թեկուզ պահարանի վրա վատ դասավորված զգեստ, չէր կարելի սպասել, վոր մեղավորն անպատիժ կմնա:

Որպազհն խկույն հրաման էր ստանում Շչորսի նկատած անկարգության մասին ղեկուցելու դասակի հրամանատարին: «Մեր խստասիրտ ու սիրալիր Շչորսը», հպարտությամբ ու սիրով առում էյին նրա մասին կուրսանտները:

*) «Կարմիր դրոշը նշանակում է
Բանվոր մարդկանց զազափարը...»

Մի անգամ Շչորսը մեկնեց մարտական ճակատամաս և յերեք որ նրա մասին վոչ մի լուր չկար: Ամբողջ դպրոցը վոտքի յեկավ: Կուրսանտները խմբերով փնտռելու դուրս յեկան: Կարելի չէր յերկյուզ կրել, թե Շչորսը կարող է ընկած լինել Ֆիտովի ռայոնում գործող բանդաներից մեկի ձեռքը: Իսկապես այդպես էլ պատահել էր: Բայց մեքենայով դնացող Շչորսը հրաձգությամբ պաշտպանվելով կարողացել էր խույս տալ: Շոֆերը մեքենային հնարավոր չափով մեծ արագություն էր հաղորդել: Կուրսանտները դիվիզիայի իրենց հրամանատարին դիմավորեցին, յերբ նա, փոշուց սևացած, արդեն վտանգից զերծ էր:

— Ընկերներ, մեր մեջ դառան մորթով դայլ կա, — կուրսանտներին հավաքելով ասաց Շչորսը: — Բանդիտները գիտեն այն ամենը, ինչ վոր մեզ մոտ կատարվում է: Դեռ քաղաքից նոր դուրս յեկած՝ քեզ արդեն ղեղակոծում են: Հարկավոր է հեռանել, թե այդ ո՛վ է, և առհասարակ զգուշ և աշխույժ յեղե՛ք:

Մի քանի որից հետո դավաճանը մերկացվեց: Դուրս յեկավ, վոր դա մի նախկին յունկեր է, վորը ճարտիկորեն մինչև այժմ թաղցնում էր իր իսկական դեմքը: Նա կապ ուներ մի լրտեսի հետ, վորը ցարական բանակի կապիտան էր և քաղաքում աշխատում էր վորպես թե դոնապան:

Հաճախ կուրսանտներն ստիպված էյին լինում տաղնապի ժամանակ դպրոցի սեղանները թողնել և վարժական փամփուռաները մարտական փամփուռաների փոխել: Սովորվածից, Կոլեսնիչենկոյի և կուլակային այլ պարագլուխների դեմ մղած պայքարում կուրսանտները Շչորսի ղեկավարությամբ անց էյին կացնում իրենց տակտիկական պարագմունքները: Նրանք ասում էյին. «Շչորսին մենք քննություն ենք տալիս մարտի ժամանակ»: Պատահում էր, վոր դպրոցը բանդիտների դեմ ուղարկելով Շչորսը թաղուն հետևում էր նրան ձիով կամ ավտոյով, հեռվից դիտելով նրա գործողությունները: Բայց վճռական մոմենտին նա միշտ անսպասելի կերպով հայտնվում էր շղթայում և կուրսանտներին դրոհի յեր դրավում:

Մի կովից հետո Շչորսը դերի վերցրածներից մի քանի մարդ առանձնացրեց և հրամայեց նրանց դպրոց ուղարկել:

— Ընդունեցե՛ք նրանց վորպես հյուրեր, — ասաց Շչորսը: — Ինչպես հարկն է՝ նրանց բացատրեցե՛ք, թե ինչի՛ համար են պայ-

քարում բուռնիկները, ապա թողեք դնան տուն: Դրանք չքալոր դյուղացիներ են, վորոնք իրենց խավարամտության հետևանքով են բանդա ընկել:

Գերինները դպրոցում ապրեցին հինգ օր: Ամեն օր նրանց հետ քաղաքապամուկներ էլին անցկացվում: Այդ պարապմունքներից մեկը ղեկավարում էր ինքը Շչորսը:

— Ձեր համագյուղացիներին պատմեցեք, թե ինչ էք լսել և տեսել մեզ մոտ, — ասաց նա դերիններին հրաժեշտ տալիս:

Պարտիզանական անարխիական տարերքի դեմ մղած պայքարում դպրոցի կուրսանտները Շչորսի ամենահուսալի հենարանն էին: Յերբ Նեժինի գունդը, վորը Պետլյուրայի գործակալները վերջնականապես կազմալուծել էլին, հրաժարվեց կատարել հրամանատարության հրամանը, Շչորսը նրան հանեց մարտական ճակատամասից և կանչեց ժխտմիր: Այդ գնդի գումարտակներից մեկին, վորն առաջինն էր քաղաք յեկել, դիմավորեց Շչորսը դիվիզիայի կարմիր հրամանատարների դպրոցի մի դասակի դյուկան անցած: Նեժինցիների գումարտակը շարվեց: Նրա դիմացը շարվեց դպրոցի դասակը:

— Ձեռքը վայր դրե՛ք, — հրամայեց Շչորսը գումարտակին:

Նեժինցիները հրամանը կատարեցին: Շչորսն անցավ ճակատի յերկայնքով, լուսթյան մեջ ստիված շարքերի մոտով: Նա գանդաղ էր գնում: Մի քանի կարմիր-բանակայիններ շիթված՝ յերեսները թեքում էլին դիվիզիայի հրամանատարից, վորը սեկոուն հայացքով, ուշադրությամբ և չոր-չոր նայում էր նրանց յերեսին:

— Այս ի՞նչ բան է, — հանկարծ բարձրաձայն ասաց Շչորսը՝ ցույց տալով նեժինցիներից մեկի դուրս ցցված գրպանը:

Նա չէր շարժվում: Շչորսն ինքը նրա գրպանից հանեց կանաչի արծաթե մի պայուսակ և գումարտակին ցույց տալով այն՝ հարցրեց.

— Կարո՞ղ ե արդյոք այս մարդը մեր շարքերում լինել:

— Վո՛չ, — խուլ կերպով պատասխանեց գումարտակը:

Թալանչին հենց տեղն ու տեղը գնդակահարվեց:

Նեժինի գնդի մնացած գումարտակները, իմանալով ժխտմիրում պատահածի մասին, էջերոններից բեռնաթափվեցին քաղաքից

20 կիրմետր հեռավորության վրա և հրաժարվեցին Շչորսին յեթարկվելու:

Շչորսն ուղեորվեց նրանց մոտ՝ մի վաշտ կուրսանտների դյուկան անցած: Հանդիպումը տեղի ունեցավ ժխտմիրից մի քանի կիրմետր հեռավորության վրա: Կուրսանտները բացաղափած ճակատով շարվեցին նեժինցիների խառնաշփոթ կույտի վերածված գումարտակների դիմաց: Շչորսն առաջ անցավ և խուլաբարներին հրամայեց գնքը վայր դնել: Նեժինցիներն սկսեցին աղմկել: Մի քանի մարդ Շչորսին նշան բռնեցին: Նա մոտ յեկավ, աչքերը սեկոեց նրանց վրա և ասաց.

— Հապա, ինչո՞ւ չեք կրակում:

Վոչվոր սիրտ չէր անում: Մեկը, վոր նոնակը բարձրացրել էր խիելու համար, հանդիպելով Շչորսի բաց, հանդիստ հայացքին, ձեռքը իջեցրեց:

— Հաչվում եմ մինչև յերեքը, — ասաց այն ժամանակ Շչորսը և կուրսանտներին հրամայեց գնդացիները պատրաստել:

Շչորսը համրում էր արագ՝ մեկ, յերկու, յերեք: Յերեք հաչվելիս նեժինցիներն սկսեցին գնքը վայր դնել: Մի քանի որից հետո Շչորսն ուղիղ հեռադարձելով ղեկուցում էր բանակի հրամանատարին.

«Յես ղինաթափ արի Նեժինի գունդը, առաջինը — վերցրել յեղած ամբողջ գնքը մինչև վերջին փամփուշտը. յերկրորդը — վերցրել բոլոր փաստաթղթերը. յերրորդը — բոլոր ապաշարայիններին ու հրամանատարական կազմը ջոկեցի, ջոկեցի բոլոր բանդիաններին և կասկածելիներին. չորրորդը — մյուս բոլորին փողոցում յերկտողան շարեցի, «գղաստ» հրամանը տվեցի և սկսեցի հաչվել ըստ դասակների, ջոկերի, վաշտում լրիվ 120-ական մարդ և գումարտակում 360-ական: Այստեղ էլ հենց բոլորին ցուցակադրել ավի և խմբավորեցի ըստ հասակի: Այսպիսով յես ունեմ մի կանոնավոր գունդ՝ շտատով հատկացված գումակով, մարդկանցով և ձիերով, վորը պարապում է խորհրդային Կարմիր Բանակի կանոնադրության բոլոր կանոնների համաձայն:

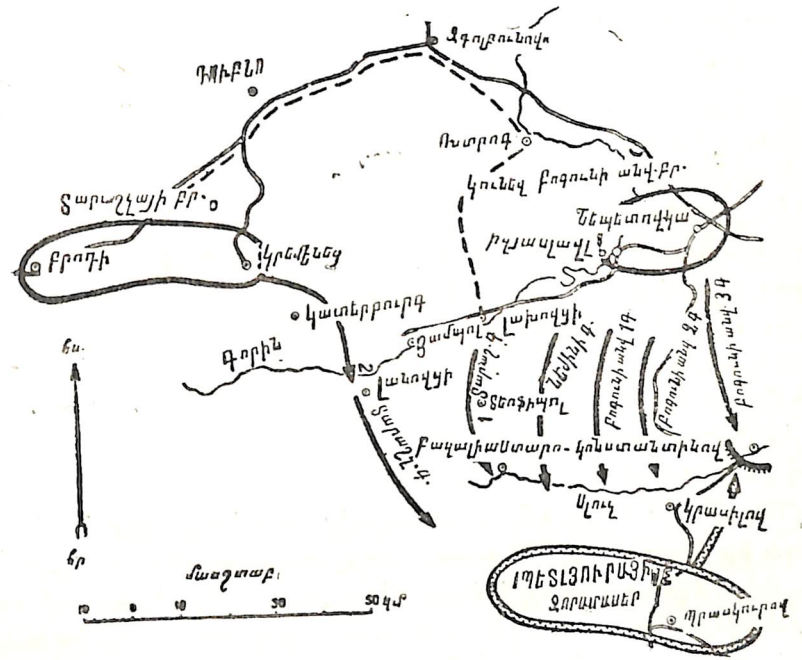
Կարգը և մաքրությունը իդեալական են: Հրամանների կատարումը՝ առանց առարկությունների»:

ԹԵՎԱՅԻՆ ՀԱՐՎԱԾ ՊՐՈՍԿՈՒՐՈՎԻՆ

Իլիլիդիայի դպրոցը կազմակերպելու ժամանակաշրջանը միա-
 ժամանակ Շչոբսի մարտահան գործունեությունից ամենալարված
 ժամանակամիջոցներից մեկն է յեղել: Պետլյուրան ինտերվենտ-
 ների ոգնությունը Գալիցիայում սեչևիկներին իր դնդերը կարգի
 բերեց և այդ դնդերը հավաքելով ու մի բուսնեք դարձնելով՝
 հունիսի սկզբներին ճեղքեց կարմիր Փրոստը Պրոսկուրովի ուղղու-
 թյամբ: Պետլյուրականներն արագ շարժվում էին դեպի Ժմե-
 րինկա: Շչոբսն առաջադրանք է ստանում ճեղքվածքին վերջ
 տալ թեևային հարվածով դեպի Պրոսկուրով: Նրա դնդերն այդ
 ժամանակ ցրված էին ճակատում մոտավորապես 200 կիլոմետր
 տարածություն վրա: Այլ թևում Նովոգորոդ-սևերցինները դիվի-
 զիան պաշտպանում էին սպիտակ լեհերից: Տարաշչայի բրե-
 զադը կանգնած էր Գալիցիայի սահմանում Ռաձիվիլովի և Կրե-
 մենեցի ռայոնում: Չախ թևը դրավում էր Բոգունի անվան բրե-
 զադը, վոր նոր էր եչելոններից իջել և գործում էր Ստարոկոն-
 ստատինովի ուղղությամբ:

Թևային հարված պատրաստելով՝ Շչոբսը հունիսի 8-ին
 Ռաձիվիլով-Վերբի ճակատամասից վերցնում է Տարաշչայի ա-
 ռաջին գունդը, Դուբնո-Չոլբուսնովոյի վրայով դեպի Ոստրոգ,
 Կունև և ուղղում է դեպի Լյախովցի, Յամպոլ: Տարաշչայի յերկ-
 ըորդ գունդը Կրեմենեցից խիում է Կատերբուրդի վրայով Լա-
 նովցիի ուղղությամբ: Բոգունի անվան բրեզադը հարձակվում է
 Ստարոկոնստատինովի և Բազալիայի վրա: Այսպիսով պետ-
 լյուրականներին, վորոնք դրավել էին Ստարոկոնստատին-
 ով-Պրոսկուրովի ռայոնը, Շչոբսը հարված էր հասցնում յերեք
 կողմից: Վճռական ուղղությունը Ստարոկոնստատինովի ուղ-

Յրեմա 5. Շչոբսի իլիլիդիայի թևային հարվածը
 Պրոսկուրովի ուղղությամբ: 1919 թ. հունիս:

գությունն եր, վորանդ բողոքները պետք է ճեղքելն անցնելն Սլուչ գետը:

Բողոքն անվան Յ-րդ գունդը, վորը Շչորսը նոր եր կազմակերպել ժխտմիբում, Անտոնինա կայարանում եղևոնից բեռնաթափվելով՝ հենց նույն անգամ զիրք եր գրավել: Բողոքն անվան առաջին և յերկրորդ զնդերը, վորոնք ավելի առաջ էյին բեռնաթափվել, յերկաթուղուց ավելի աջ էյին հարձակվում՝ խնդիր ունենալով կոչով անցնել Սլուչ գետը Ստարոկոնստանտինովից արևմուտք: Այնուհետև դեպի Բաղալիա գնում էյին նեփինցիները: Հյուսիսից Տեոֆիլովի ռայոնն էյին իջնում տարաշնայիները: Շչորսի ղեկավարի հավաքված և մի բռունցք դարձած գործառնները պատրաստվում էյին հարված հասցնելու:

Բողոքն անվան Յ-րդ գունդը, շարժվելով յերկաթուղու յերկայնքով, պետք է գրոհեր Ստարոկոնստանտինովը գրավող պետլյուրականներին ճակատից:

Անտոնինա կայարանի մոտ կարմիր գրահաղնացքը հրաձգություն եր կատարում Պետլյուրայի գրահաղնացքի հետ: Արկերը պայթում էյին սեմաֆորի մոտ: Վրա յեր հասնում քաղաքի համար մղվելիք մարտի զիշերը: Թշնամու գործակալները կարմիրբանակայինների մեջ լուր էյին տարածել, թե Պետլյուրան Ստարոկոնստանտինովի մոտ յերկու կորպուս ընտիր զորքեր Ե կենտրոնացրել և վոր կարմիրներն այս զիշեր կշրջապատվեն և կկոտորվեն: Բողոքն անվան Յ-րդ զնդի կազմում կային բազմաթիվ նախկին պետլյուրականներ: Թշնամական լուրերը բարենպաստ հող էյին դառել: Սուճապային տրամադրությունն սկսեց ընդգրկել յերիտասարդ, դեռ մարտերում չկոչված գունդեր: Հրամանատարական կազմը, վորը մեծ մասամբ անկուսակցական եր, գլուխը կորցրել եր: Գնդում միայն ինն կոմունիստ կար: Նրանց գրությունը շատ դժվար եր: Յեվ հանկարծ, կարծես այս նախադուշակելով, մեքենայով գալիս է Շչորսը:

Նա միշտ զնդերում հայտնվում եր անսպասելիորեն, ամենադժվարին ըսպեններին, այնտեղ, վորտեղ թշնամու դիմադրությունն ամենից ավելի ուժեղ եր լինում: Նորից, ինչպես Կիևվթ

վրա հարձակվելիս, նա ինչ-վոր միջոցներով ճակատի վրայով կապ եր հաստատում ընդհատակյա բուլճեիկյան կազմակերպությունների հետ, վորոնք ապստամբ վաշտեր, գումարտակներ էյին կազմակերպում և նրանք հաճախ մտնում էյին ղեկավարայի գործառնների մեջ և մարտի ժամանակ գրավում էյին նախորդ իրենց ցույց տված ճակատամասերը թևերում:

— Իսկույն ևեթ հավաքել բոլոր կոմունիստներին,— հրամայեց Շչորսը զնդի կոլեկտիվի նախադահին և ավելացրեց.

— Իսկ մի ժամ հետո ել՝ հրամակագրին:

Կայարանի բուֆետի շենքում, վորը լուսավորված եր աղոտ լամպով, հավաքվեց ինն մարդ:

Մտավ Շչորսը:

— Հը՛, վախեցե՞լ եք,— հարցրեց նա:

Մեկը խուլ ձայնով արձագանքեց.

— Մենք վախկոտներ չենք:

— Յես ծիծաղում եմ,— ասաց Շչորսը:— Դուք բողոքիներ եք, իսկ բողոքիները, ինչպես յես գիտեմ, հարցնում են վոչ թե այն, թե վորքան է թշնամին, այլ վորտեղ է նա:

Շչորսը նստեց սեղանի մոտ:

— Հապա, մոտեցե՛ք ինձ: Ով դպրոցական նստարանին նրստած չի յեղել, թող հիմա սովորի... Այո՛, բայց ինչո՞ւ դուք ընդամենը ինն մարդ եք:

Գնդի կոլեկտիվի նախադահին մի լավ ամոթանք տվեց Շչորսը կուսակազմակերպության թույլ աճման համար:

— Նկատի ունեցե՛ք, յես ձեզ վոչ մի կուսակցական չեմ տա— դուք ինքներդ պիտի աճեցնեք: Հատուկ ուշադրություն դարձրե՛ք հրետավորների և զնդացրորդների վրա: Նրանց մեջ մենք շատ բանվորներ ունենք: Յես գիտեմ, վոր դրանք համերաշխ, ամուր տղաներ են:

Շչորսը մանրամասն սկսեց պատմել, թե ինչպես պետք է անհատական քաղաշխատանք տանել կարմիրբանակայինների հետ: Բոլորն իսկույն մի տեսակ ուրախացան, բոլորը միանգամից իրենց ավելի վստահ դրացին: Թվում եր, թե դժվարություններն արդեն անցել են:

Շչորսը մի օրոք նախադասություն ուներ. «Մի գրոչ չար—

ժե այն կոմունիստը, վորը մարտիկներին կոմունիստական վոզով չի դաստիարակում»:

— Իսկ այժմ ահա թե ինչ,— ասաց Շչորսը:— Այո գիշեր դուք, իհարկե, չպետք է քնեք: Հարկավոր է իսկույն մարտիկներին բացատրել իրերի դրուժյունն ու քաղաքական մոմենտը: Նկատի ունեցեք, վոր Ստարոկոնստանտինովում Պետլյուրայի թիկունքում յես արդեն հեղկում եմ ստեղծել: Այնտեղ ուղարկվել են կուսակցության անդամներ: Նրանք պարտիզանական ջոկատներից գումարտակ են կազմակերպում, վորը հենց վոր դուք քաղաք մտաք, ճակատամաս կգրավի մեր աջ թևում: Թշնամու ուժերն իհարկե չափազանցված են, բայց դաժան կռիվ կլինի... Դուք հարձակվում եք յերկաթուղու ձախ կողմից: Յես ձեզ հետեմ: Ռեզերվ ունենք: Հեծելազոր նույնպես շատ ունենք... Կոմիսարը մնում է, իսկ դուք անցե՛ք ձեր տեղերը:

Կայարանի յերրորդ կարգի շենքում հավաքվել էյին կանչված հրամանատարները: Շչորսն անցավ նրանց մոտ, իսկ վաշտերում, գումարտակներում բերնե-բերան հաղորդվում էյին նրա խոսքերը:

— Քանի վոր Շչորսը մեզ հետ է՝ Պետլյուրայի բանը բուրդ է,— ուրախացած ասում էյին կարմիր-բանակայինները:

Ուշ գիշերով յերկինք թռավ հրթիռը: Կռիվն սկսվեց: Շչորսն առաջավոր շրթայի մեջ էր գնում: Առավոտյան քաղաքը վերցվեց: Ընդհատակյա հեղկումը, վորի մասին ասում էր Շչորսը, իսկապես նոր գումարտակ էր կազմակերպել և այդ գումարտակը գնդի աջ թևում ճակատամաս գրավեց: Թեև պետլյուրականները Սլուչ գետի այն կողմն էյին անցել, բայց քաղաքի համար դեռ նոր պիտի մարտ սկսվեր: Պրոսկուրովի կողմից Պետլյուրան ուժեղ ոժանդակ ուժեր էր մոտեցնում, խճուղով շտապում էյին ծանր մարտիցները: Բոգունի անվան առաջին գունդը, վորն առաջ էր անցել, կռիվ անցավ Սլուչ գետը Կրասիլովի և Բաղալիայի միջև, բայց ստիպված յեղավ յետ նահանջել: Յետ նահանջեց նաև բրիգադի 2-րդ գունդը, վորը հարձակվում էր Կրասիլովի վրա: Ուժերը հավաքելով՝ պետլյուրականներն անցան հակադրոհի Ստարոկոնստանտինովի վրա: Կարճ դադարից հե-

տո մեծ մասամբ 6 դույմանոց 40 հրանոթի կրակը թափվեց 3-րդ գնդի վրա:

Կռիվը տեկց մի քանի օր: Պետլյուրայի հրետանին քաղաքը յար ու քանդ էր անում, ավերել էր կայարանը, ջրհանը, մայր յեկեղեցին: Բոգունի անվան յերրորդ գունդը միայն մի թեթև մարտից ուներ: Տեղից-տեղ անցնելով, այդ մարտիցը յետ էր մղում պետլյուրական հետևակի և հեծելազորի գրոհները, թշնամու վրա կարտեչ կրակելով: Չնայած պետլյուրականների հսկայական թվական գերակշռության, 3-րդ գնդի բոգունցիները, վոգեչնչված Շչորսի ներկայությամբ, պինդ էյին կենում:

Գունդը հսկայական կորուստներ էր կրում: Վաշտերից մի քանիսում արդեն մնում էր 30—40 մարտիկ: Հրամանատարական կազմի կեսը շարքից դուրս էր յեկել: Ռազմական կոմիսարը սպանվել էր: Գնդի կոնտուզիա ստացած հրամանատարը վոտքի վրա հազիվ էր կանգնում: Պետլյուրականներն արդեն քաղաք էյին ներխուժել: Կռիվը տեղի յեր ունենում փողոցներում: Գնդի շտաբը պաշտպանող զորախումբը պաշտպանվում էր ձեռքի նոնակներով:

Իրուժյունն անհուսալի յեր թվում: Բոգունցիների ուժերն սպառվում էյին: Բայց հանկարծ ձախ թևում փորոտացին «ուռայի» ձայներ: Այդ Շչորսը հակադրոհի յեր տանում չորրորդ՝ ամենից ուժեղ վաշտը: Միաժամանակ գնդի մի քանի տանյակ թրից բաղկացած հեծյալ հետախուզությունը նրա հրամանով սկսեց շրջանցել պետլյուրականների աջ թևը: Հետախուզության հետ թևանցում էր կատարում նաև դրահապատ գնացքը: Թշնամին նկատել էր շրջանցի շարժումը: Պետլյուրայի՝ 500 թրից բաղկացած հեծյալ գունդը գրոհի դիմեց: Թվում էր, թե այդ գունդը իսկույն ևեթ կսրբի, կլրջնչացնի բոգունցի հեծյալների ջնչին խումբը, բայց Շչորսի պատրաստած մարտիցը գործը փրկեց: Կայծակի արագությամբ դուրս թռչելով բաց դիրքեր՝ նա իր կրակով խափանեց Պետլյուրայի հեծելազորի լավան: Նրա մնացորդները թաղնվեցին բլուրների հետևը:

Այդ ժամանակ առաջին գնդի բոգունցիները նորից կռիվ անցան Սլուչ գետը, գրավեցին Կրասիլով ավանը, վորը գտնվում էր 25 կիլոմետր հեռավորության վրա Ստարոկոնստանտինովից:

Պետւոյութեանները, յերկուց կրելով շրջապատումից, սկսեցին արագ կերպով նահանջել Բուժոյ գետի այն կողմը: Շչորսը դարգացնում էր Պրոսկուրովի դեմ ուղղված թևային հարվածը: Տարաչացիները դուրս գալով Կուսկել ավանի ուսյունը՝ հարձակվում էին Չորնի Ոստրովի վրայով, բողոնցիները՝ Զապաղինցայի վրայով: Հավաքելով Պրոսկուրովի մոտ իր բոլոր ուժերը, Պետւոյութեան մի քանի անգամ հակադրոհներն միջոցով փորձում էր յետ մղել Շչորսի հարվածները, սակայն հունիսի վերջերին բողոնցիները դրավեցին Պրոսկուրովը: Պետւոյութեան ջանքերը նորից յետ դարձան Գալիցիա:

ԻՆՍՊԵԿՏՐԱՅԻ ԴՐՈՇԻ ՏԱԿ

Վագոնից դուրս չեկող պետւոյութեան դիրեկտորիայի իշխանութեան տակ մնում էր ուկրաինական հողի միայն մի փոքր կտոր Կամենեց-Պոդոլսկի ուսյունում: Բողոնցիներն ու տարաչացիները ծիծաղում էին, թե «Վագոնում դիրեկտորիան է, իսկ վագոնի տակ՝ տերիտորիան»:

Շչորսի դիվիզիան փայլուն կերպով կատարեց իր առաջ դրված մարտական խնդիրները: Սակայն բանակի շտաբում մի քանի ռազմական մասնագետներ հանկարծ սկսեցին լուրեր տարածել, թե Շչորսը հաշվի չի առնում բարձրագույն հրամանատարութեան ուղերատիվ պլանները, պարտիզանավարի յետ դորձում և այլն: Շչորսին հաղվադյուտ դեպքում կարելի չէր հուզված տեսնել, բայց այսպիսի խոսակցութեանները նրան համբերութեանից հանում էին: Մի անգամ նա ուղիղ հեռագրութեամբ բանակի հրամանատարին կանչեց և նրան հայտարարեց.

— Ընկեր հրամանատար, չգիտեմ թե դուք ինչ կասեք, բայց բանակի շտաբում ինձ բազմիցս պատահել է լսել, վոր չգիտեմ թե ինչու՝ գտնում են, թե յետ բանակի հրամանատարութեանը չեմ յենթարկվում Յես ձեզ հայտարարում եմ, վոր ամենևին այդպես չեմ: Յես վոչ մի պարտիզանականութեան թույլ չեմ տա: Այդպիսի բանի մեջ նկատված մարդիկ կձերբակալվեն և կդիտվեն վորպես պրոֆուկատորներ: Անպայման, յեթե յես հեղափոխութեան ընդհանուր գործին ընդդիմադրող հրաման ստանայի, այդ հրամանը չեյի կատարի, ով ել ինձ հրամայեր, ինչ ել վոր ինձ սպառնար այդպիսի հրամանը չկատարելու համար: Բայց այդ դեպքում յես կզեկուցեյի այն ինստանցիային, վորից հրամանը ստացել եմ: Անդրկուլիսյան ինտրիգներ յես չեմ անում:

Բանակի հրամանատարը Շչորսին հանդատացնելով հաղորդեց .
— Այստեղ խոր թյուրթիմացու թյուն կա: Բանակի Հեղ. Ռազմ. Խորհուրդը ձեզ համարում է գլխավոր և ամենապատահելի պատվարն արեմուտքում: Քանի գուք արթուն եք՝ մենք հանդիսա ենք: Վոչ մի դավի մասին խոսք չի կարող լինել:

Սակայն ինչ-վոր մեկը դավեր սարքում եր:

— Մի մեղադրանքը չհաջողվեց, ուրիշները սկսեցին սեղալ:

Խոսակցություններ սկսեցին, թե Շչորսի գլխից խայում սողմական մասնագետներին շատ դժվար է աշխատելը, վորը Շչորսը նրանց վռնդում է, անխտիր բոլորին չի վստահում: Վորքան էր Շչորսն աշխատում եր այդ խոսակցություններին ուղադրություն չդարձնել, բայց և այնպես գրանք նրան վրդովեցնում, ջղախայտում էր:

Ճիշտ է՝ դեպքեր էլին լինում, յերբ նա յետ եր ուղարկում ցարական հին սպաներին, վորոնք գալիս էլին իրենց «գումարտակի հրամանատարից վոչ ցած» պաշտոնի նշանակելու առաջարկով: Դեպքեր էլին լինում, յերբ նա իր գործասերն ուղարկելով հրամանատարական պաշտոնի՝ իր կողմից բավականաչափ չըստուգված ցարական նախկին սպաների, նախադուռացնում եր գնդի հրամանատարին ու կոմիտարին, թե «գրան լավ հսկեցե՛ք»: Սակայն այն ռազմական մասնագետներին, վորոնք ադմիրեն էլին աշխատում, վորոնց նվիրվածությունը նրա մեջ կասկած չեր հարուցում, Շչորսը վերաբերում եր ընկերաբար, զգայուն կերպով: Սպեցակերության մեղադրանքները Շչորսի նկատմամբ զրպարտություն էլին: Յե՛վ Շչորսը զգում եր, թե այդ վորտեղից է գալիս: Հենց այդ ժամանակներն եր, վոր կենտրոնից հաճախակի նրա մոտ էլին գալիս Տրոցկու մանդատներով գինված տեսուչներ, արտաքինից դատելով՝ ցարական նախկին սպաներ: Զգտելով վարկաբեկել Շչորսին և նրա ամենամոտ ոգնականներին, նրանք բծախնդրաբար պատրվակներ էլին վորոնում այդ ուղղությամբ: Շչորսը տեսուչներին քաղաքավարի ընդունելով պատասխանում եր նրանց հարցերին, սակայն ամենևին վոչ բոլորին: Յերբ խոսք եր բացվում այնպիսի խնդիրների մասին, վոր Շչորսն առանձնապես կարևոր ռազմական գաղտնիք եր համարում, նա խոսքը փոխում եր ուրիշ թեմայի: Նա բնազդաբար ինչ-վոր անվստահություն եր

առձում այդ մարդկանց նկատմամբ, վորոնք ճակատի թիկունքում ճանապարհորդում էլին առանձին վագոններով Տրոցկու մանդատներով ու լիազորություններով հանդերձ: Շչորսի զգուշությունը ստիպում եր նրանց արագ հրաժեշտ տալ նրան, սիրալիր կերպով վոտը վոտին խփելով, կոմպլիմենտներ շոյելով, հայտարարելով, թե այստեղ նրանք անելու բան չունեն, վոր նրանք կգնան ուղղակի բրիգադները:

Ժխտմիրում մի այսպիսի դեպք պատահեց:

Մարտական սպերացիայի նախապատրաստությամբ զբաղված Շչորսը Բերդիչովից՝ ինսպեկցիայից շոգեքարչի պահանջ պարունակող հեռագիր ստացավ:

— Պարզեցե՛ք ինսպեկցիայի կազմը և ինձ գեկուցե՛ք, — հրամայեց Շչորսն իր շտաբի պետին:

Պարզվեց, վոր ինսպեկցիան գալիս է յերեք մարդատար վագոնով, բաղկացած է ցարական 18 նախկին սպաներից՝ Շչորսին հայտնի ցարական նախկին գեներալի գլխավորությամբ:

— Կոմունիստներ կա՞ն, — հարցրեց Շչորսը:

— Մեկը, — գեկուցեց շտաբի պետը, վորը Բերդիչովի հետ խոսում եր ուղիղ հեռագրաթելի միջոցով:

Շչորսը շարախնդորեն ծիծաղեց.

— Գեներալին աւրնթեր մի կոմունիստ: Ի միջի այլոց այդ նրա քաղաքականությունն է, նա նրանց ավելի յե վստահում, քան մեզ:

Բոլորը գիտեցին, վոր «նրա քաղաքականությունն» ասելով Շչորսը հասկանում է Տրոցկու քաղաքականությունը, Տրոցկու, վորի անունը նրան առելի յեր:

— Ի՞նչ անենք, — հարցրեց շտաբի պետը:

— Հեռագիր ուղարկեցե՛ք, թե «Շոգեքարչերը հարկավոր են մարտական սպերացիա կառարելու համար: Ազատ շոգեքարչեր չկան»:

ԴԻՎԵՋԻԱՅԻ ՇՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ ՄԱՆԸ

Պրոսկուբովի գրավումից հետո Շչորսի ղեկիղիան հասավ գալիցիական հին սահմանին Վոլոչիսկի մոտ և, Աջափնյա Ուկրաինայից դուրս մղելով պետլյուերականների մնացորդները, հարձակվում էր դեպի հարավ՝ Կամենեց-Պոդոլսկի վրա: Հուլիսին յոզուենցիները, տարաշչացիները, նեժինցիները գրավում էին արդեն Գուսյատին-Ֆրանսյուր-Սոլոդկովցի ճակատը: Թվում էր, թե Աջափնյա Ուկրաինայում սլաջբարը մոտենում է հաղթական վահճանին: Մինչդեռ վճռողական դատեմարտը դեռ նոր սլախտեղի ունենար: Սկսվում էր Անտանտի յերկրորդ արշավանքը՝ Նորհուրդների յերկրի դեմ: Դենիկինը տիրել էր Խարկովին և հայտարարել էր վճռական հարձակում՝ «վերջնական նպատակ ունենալով Ռուսաստանի սիրտը—Մոսկվան գրավելը»: Լենինի-Ստալինի կուսակցութունը յերկրի բոլոր ուժերը մորիլիզացիայի յեր յենթարկել դենիկինչչինայի դեմ պաջբարելու համար:

Հարավային, վճռողական ճակատում հավաքվում էին Կարմիր Բանակի լավագույն զորամասերը: Նշված էր նաև Շչորսի ղեկիղիայի տեղափոխումը, այն ղեկիղիայի, վորը ուկրաինական ճակատի, հունիսի սկզբներին տեղի ունեցած վերակազմութունից հետո մտել էր 12-րդ Կարմիր Բանակի կազմի մեջ: Հունիսի 17-ին 12-րդ բանակի հեղափոխողական խորհուրդը վորոշում ընդունեց. «Ուկրաինական առաջին ղեկիղիան Պրոսկուբովի ուսյոնում ոպերացիան վերջանալուց հետո փոխարինել նոր ղեկիղիայի զորամասերով և ամբողջությամբ ուղարկել հարավային ճակատը»:

Սակայն այդ վորոշումն իրագործել չհաջողվեց: Իրերի դրությունը թույլ չէր տալիս Ֆրոնտից դուրս հանել մարտերով

զբաղված ղեկիղիան: Մինչև հուլիսի վերջը Գալիցիայի սահմանում կանդնած այդ ղեկիղիան մնում էր խորհրդային ամենավստահելի պատվարն արևմուտքում:

***

Հուլիսի վերջին Շչորսի ղեկիղիայի ճակատը, վորը ձգված էր Սարնիցի մինչև Վոլոչիսկ, ցնցվեց: Գրությունը խիստ փոխվեց: Հարավ-արևմուտքից հարձակման անցան Գալիցիայում վերակազմված պետլյուերական զորքերը: Կուլակային բանդաների հետ միանալով՝ նրանք ճեղքեցին կարմիր Ֆրոնտը Ստանիսլավ-չիկից մինչև Պոպոլյուևա և արագ շարժվում էին դեպի Ուման և Վիննիցա, Շչորսի ղեկիղիան կտրելով 12-րդ Կարմիր Բանակի զորամասերից, վորոնք գործում էին Աջափնյա Ուկրաինայի հարավային ուսյոններում: Արևմուտքից Սարնիի կողմից սպառնում էին ղեկիղիայի թիկունքն անցնել սալտակ լեհերի հեծյալ զորամասեր: Իսկ այդ ժամանակ արևելքից Կիևի վրա էին հարձակվում դենիկինցիները, վորոնք ոպոստոսի 1-ին գրավեցին Պոլտավան: Շչորսի ղեկիղիան հակահեղափոխական զորքերի ողակման մեջ էր ընկնում:

Բողունի անվան բրիգադը, վորը հուլիսի վերջերին գիրք էր գրավել Պրոսկուբով-Վոլոչիսկի ուսյոնում, ստիպված էր նահանջել Գալիցիայի սահմաններից: Պետլյուերան այդ բրիգադի դեմ կենտրոնացրել էր մինչև 15 հազար սլին: Կասեցնելով պետլյուերականների հարձակումը հաճախակի հակազրոհներով, բողունցիները նահանջում էին դեպի Ստարոկոնստանտինով: Ոպոստոսի սկզբներին նրանք պաշտպանական գիծ էին գրավել Սլուչ գետի ափին՝ Ստարոկոնստանտինովից դեպի արևմուտք և հարավ-արևմուտք: Մի քանի որ այդ ուսյոնում դաժան մարտեր էին գնում: Բողունցիները հակազրոհ էին անցնում: Բայց ոպովելով թվական հսկայական գերակշռությունից, պետլյուերականները համառ կերպով անցնում էին բրիգադի աջ թևի թիկունքը, բրիգադը կտրելով տարաշչացիներից: Կռիվներում հյուսիս, վաղուց արդեն մատակարարումից զուրկ, իրենց բրիգադի սիրելի հրամանատար Բոժենկոյին կորցրած տարաշչացիները նահանջում էին Գորին գետի այն կողմը: Տարաշչայի 2-րդ գնդի հրամանատարը Շչորսին գեկուցում էր. «Գունդը

միանգամայն քաղցում է, յերբեմն նույնիսկ մի կտոր հաց չի տեսնում, կարմիր-բանակայինները բորիկ և մերկ են»: Նովգորոդ-սևերցյինները, վորոնք նույնպես կորցրել էյին իրենց բրիգադի հրամանատար ընկ. Չերնյակին, վորն սղանվել էր թշնամու գործակալների ձեռքով, նահանջում էյին դեպի Նովոգորոդ-Վոլինսկ: Բողոնցյինները, վորոնք Մաարոկոնստանտինովի մոտ շրջափակման մեջ էյին ընկել, այդ շրջափակումից դուրս էյին պրծել և նահանջում էյին՝ առանց կապ ունենալու գլխիկիայի շտաբի հետ, դեպի Բերդիչով: Բայց Բերդիչովն արդեն գրավել էյին պետլյուրականները: Այն ժամանակ բողոնցյիններն արագորեն շուռ յեկան դեպի Ժիտոմիր-Կորոստեն: Այդ արդեն սգոտոսի 20-ի մոտերն էր: Դենիկինցիները մոտենում էյին Կիևին:

Շչորսը նախապատրաստում էր Կորոստենի պլայադարմի պաշտպանությունը, մի սլաղդարմ, վորը պաշտպանում էր Կիևից դեպի Սորհրդային Ռուսաստան տանող միակ ազտա յերկաթուղին: Հեռագրական ժապավենի վրա պահպանվել է այն խոսակցությունը, վոր տեղի յե ունեցել Շչորսի և բանակի հրամանատարի միջև սգոտոսի 25-ին: Այդ խոսակցությունը շատ ցայտուն կերպով բնութագրում է այն լարված իրադրությունը, վոր կար Շչորսի այդ վերջին օրերում:

Բանակի հրամանատար. — Ի՞նչ ուղերվներ կան ուկրաինական առաջին գլխիկիայում:

Շչորս. — Բացի գինաթափված Նեժնի դնդից, յես ուրիշ փոչինչ չունեմ:

Բանակի հրամանատար. — Չե՞ համար շատ լավ ուղերով կարող են լինել կուրսանտները:

Շչորս. — Մեր առջև դեռ շատ դործ կա: Այդ մի լիցք չի լինի: Յես կզնամ կուրսանտների հետ, բայց այն ժամանակ այլևս վոչ կուրսանտները կլինեն, փոչ յես: Յեթե գրությունն այդ պահանջում է և յեթե դուք վորոչել էք այս բոլորը զոհաբերել, հրաման տվե՛ք:

Բանակի հրամանատար. — Բացի կուրսանտներից, վորոնք կոզնեն նահանջողներին կարգի բերելու և իրենց պարտքի կատարմանը վերադարձնելու, ուղերով են բոլոր նրանք, վորոնք հրացաններ են կրում Ժիտոմիրում և Վոլինի, Կիևի նահանգի

այլ կետերում. պաշտպանության խորհուրդը վորոչել է, վոր նահանգական և զավառային կոմիտեներին բոլոր անդամները պետք է հրացան վերցնեն: Այժմ քարտեզը կվերցնեմ և ձեզ հետ խոսակցությունը կչարունակեմ: Վո՞րտեղ են գանվում յերբորդ բրիգադի զորամասերը:

Շչորս. — Նահանջում են Նովոգորոդ-Վոլինսկ:

Բանակի հրամանատար. — Վո՞րտեղ պիտի դրանց հավաքեք և պահեք:

Շչորս. — Հենց այնտեղ նրանց կպահենք, Սլուչ գետի վրա:

Բանակի հրամանատար. — Նովոգորոդ-Վոլինսկից յերկու ուղղություն կա: Հեռեբար, ամենից առաջ մենք պետք է նշանակենք յերկու վատահելի զորամաս, թեկուզ յերկու վաշտ, վորոնք Նովոգորոդ-Վոլինսկն ընկնելու դեպքում հակառակորդին պետք է կասեցնեն Կորոստենի և Ժիտոմիրի վրա հարձակվելիս: Այդ միևիմուծն է: Մաքսիմովն է հավաքել այն բոլորը, ինչ վոր կա ձեր և նահանգական ռազմական կոմիտարի տրամադրության տակ և տեղավորել Սլուչ գետի մոտ: Մենք պետք է ժամանակ չահենք մինչև Պենզայի բրիգադի ժամանելը: Վո՞րտեղ է յերկորդ բրիգադը:

Շչորս. — Պոլոննոյե գյուղի և Շեպետովկայի միջև, հոգնած է և խնդրում է փոխարինել հանուն իր հեղափոխական գոհողությունների և ծառայությունների:

Բանակի հրամանատար. — Հանուն հեղափոխության հարկավոր է հրամայել բրիգադին, վոր հակառակորդի արագ առաջխաղացման դեմն առնի այն մոմենտին, յերբ հանրապետության բոլոր զորքերը հարձակում են սկսում կարևորագույն ճակատում: Գլխավոր ճակատամարտի բախտն այստեղ չի վորոչվում: Պետք է անասելի ջանք դործադրել և թշնամուն կասեցնել: Ի՞նչ ուժեր են հարձակվում յերբորդ բրիգադի վրա:

Շչորս. — Լեհերը հարձակվում են բացառապես հեծելազորով, վորը կանգնած է Սարնիի մոտ, վերջացնելով Բուզնոյով և ավելի ավ:

Բանակի հրամանատար. — Այն վայրը, վորտեղ դուք գործում եք, հեծելազորի համար ամենահարմարն է: Մի վաշտ անտաններում կարող է կասեցնել հեծյալ դնդերը: Ակներևաբար

Շչորսը հրամայեց «կուրսանտները համար իմ գլխարկի գուշնի գլխասափորում կարել»։ Չնայած ծայրահեղորեն լարված մարտական իրադրությանը, Շչորսը պահանջում էր, վոր դպրոցի պարապմունքները շարունակվեն նորմալ կերպով։ Կարմիր հրամանատարները՝ գիվիզիայի շտաբի հետ Կորոստեն փոխադրված դպրոցը պատրաստվում էր առաջին շրջանավարտները տալուն։ Կուրսանտները պարապում էին ինչ-վոր աղյուսի լքված գործարանի շարժախի տակ։ Գյրոցի համար լեփ-լեցուն Կորոստենում ավելի հարմար չենք Շչորսը չկարողացավ գտնել։

***

Ոգոստոսի 30-ին բողոնցիները նահանջեցին պաշտպանության յերկրորդ դիժը։ Պետլյուրականներն անցնում էին Նեփինի գնդի թիկունքը, մի գունդ, վորը գրավում էր ձախ թևում յեղած ճակատամասերից մեկը, Կրեյ-Կորոստեն յերկաթուղագծի մոտ։ Պետլյուրայի հարվածի ուղղությամբ շարտելով Բողոնի անվան 2-րդ գունդը և պատրաստելով հակահարվածի համար իր վերջին ռեզերվները— կարմիր հրամանատարների դպրոցը, Շչորսն ուղևորվեց պաշտպանության գծի ամենապատասխանատու ճակատամասը։ Ոգոստոսի 30-ի օրվա յերկրորդ կեսին նա փամանեց Բելոչիցա, վորտեղ գտնվում էր Բողոնի անվան առաջին գնդի շտաբը։ Գյուղի ծայրում, մարտկոցի մոտ, նրան դիմավորեց գնդի հրամանատարը։

— Առաջնորդի՛ր դեպի դերքերը, — ասաց Շչորսը։

— Վայրն ամեն կողմից զնդակոծվում է, — նկատեց գնդի հրամանատարը, բայց Շչորսն ուշադրություն չգարձրեց դրան։

Հենց անմիջապես գյուղի մոտ կանաչին էր տալիս մի սուրակ։ Այստեղ տեղավորված էր գնդի ռեզերվ— 3-րդ գումարտակը։ Շչորսն իր ուղեկցիներին հետ նրա մոտից անցավ՝ ուղղվելով դեպի յերկրորդ գումարտակը, վորը գրավում էր պաշտպանության գծի առջևի յեզրը։

Դաշտում տեղ-տեղ դեռ գտնվում էր չհավաքված հացահատիկ։ Առջևում իրամասներից մի 800 մետր հեռու, փոքրիկ խուտորի այն կողմը, նկատելի յեր պետլյուրականների շարժումը։

Որամատներին յերկայնքով անցնելով՝ Շչորսը բարևում էր ծանոթ բողոնցիներին, մի քանիսի հետ զրուցում էր։ Թեև նրա

գեմքը հոգնածությունից, անքուն գիշերներից կանաչել էր, բայց, ինչպես միշտ, Շչորսն առույգ տեսք ուներ, կատակներ էր անում։

Կարմիր բանակայիններն ասում էին։

— Լավ կլինեն, ընկեր գիվիզիայի հրամանատար, վոր գգույշ լինե՞լիք։ Այստեղ այժմ զնդակները մեղվի նման է՞լին բզզում։

Շչորսը ծիծաղում էր։

— Մի՞թե զնդակն ինձ կկաշի։ Իմ հախից միայն արկը կզա։

Շչորսը ճանապարհը շարունակում էր, իսկ կարմիր-բանակայիններն իրար էլին հաղորդում Շչորսի կատակները։

Մի կարմիր-բանակային, Շչորսի ուշադրությունը դարձնելով առջևը գտնվող խուտորի վրա, ասաց։

— Սողունները շարժվում են։ Կուտակվում են։

Շչորսը յերկիտակով նայեց։

Հանկարծ ճոճոաց զնդացիքը։ Գնդակները փոշու բաշեր լարձրացնելով՝ պտուկում էլին Շչորսից մի քանի քայլ հեռու։

Նա իսկույն պտուկեց։

— Լավ են խփում, սողունները, — ասաց նա յերկիտակով նայելով։

Պետլյուրայի զնդացրորդը կրակում էր խուտորի ծայրին գտնվող մառանի կտուրից։ Յերկիտակով յերևում էր կրակի պլպլոցը։

— Քանի՞ արկ է հարկավոր՝ նրան վերցնելու համար, — հարցրեց Շչորսը կողքին պառկած մարտկոցի հրամանատարին և պատասխանին չսպասելով՝ ասաց։

— Հասկա մի խի՛ր, տեսնենք։

Մարտկոցի հրամանատարը կուղեկուց վազեց դեպի հրետանու դիտակետը։

Շչորսն առանց աչքը յերկիտակից պոկելու՝ զրուցում էր կողքը պառկած մարտիկների հետ։ Արևն արդեն սառչում էր, կարմրում և խոնարհվում էր դեպի հորիզոնը։

Ամեն ինչ հեռու և պարզ յերևում էր։

Չախ թևում հրաձգությունը քանի զնում ուժեղանում էր։

— Նեփինցիներին գոռում են, հա՛, — ասաց մարտիկներից մեկը։

44-րդ դեկտեմբերի «Красная правда» լրագրի 1919 թ. սեպտեմբերի 4-ի ընդ. Շչորսի հրատարակյալ նվերված համարը:

Շչորսը նույն դեպքի ձախ, բայց այդ բուռն թուրքացիների մարտիցը կրակ բացից:

Մի քանի արկեր ընկան մասանի մոտ: Շչորսը հաշվում էր. «ձեկ, յերկու, յերեք, չորս» — և հանկարծ բեկ, դուռը խոնարհից դեպք վայր, կարծես հոգնամությունից ննջից: Մեկը գտաց:

— Ընկեր Շչորս:

Շչորսը շարտասխանից: Մարտիկներից մեկը նրա գլխարկը հանց: Չախ բուռնից միտքի վրա արշան մի չիթ էր հասում: Ծոծրակի վրա մազերը նույնպես արշանում էին: Գնդակը գլխը ծակել անցել էր:

«Այն ժամանակ չոր ամառային սեր էլ չէին, — պատմում է Բողունի անվան 2-րդ գնդի նախկին կոմիսարը: — Մեզից շատերը բարիկ էլ չէին ման գալիս: Գծվար ժամանակներ էլ չէին, թեև բազմաթիվ ավար և գերիներ ունեւինք: Մենք աղաղակում էլ չէինք՝ «Կեցցե՛ր ընկեր Լեւինը», «Կեցցե՛ր բոլշեվիկները», «Հան՛ւն Կոմունիստական Բաներնայիտնայի» — ուստ՛, — և այս խոսքերով մարտ էլ չէինք դնում: Մի գրոհից հետո հանկարծ գեկուցադրով մի ձիավոր լրատար և գալիս: Գնդի հրամանատարը ծրարը վերցնում և կարգում է: Կարգաց, գունատից և ձեռքերն իջեցրեց: Յես ծրարը վերցրի, կարգացի, և իմ սիրտս էլ կձկից: Գնդի հրամանատարը լուս նստած էր, հետո սասց. «Ընկեր Շչորսն այլևս չիա, մեռավ ընկեր Շչորսը»: Յեզ այնպես բաց յեղավ այդ հին մարտիկը, արտասուքները կարկոտ նման թափվեցին, բայց վոչ թե այն պատճառով, վոր վարեցավ, այլ վորովհետև մենք սիրում էլ չէինք մեր 24 տարեկան հերոսին: Այդ սրը մենք դես յերեք անգամ հակադրոհի գնացինք և այնուամենայնիվ ջախջախեցինք թշնամուն, վորը ձգտում էր Կորստները վերցնել»:

Այս պատմեցին 15 տարի հետո, 44-րդ դեկտեմբերի Կիեվի հայրենասիրական միության ժողովում, վորը նվիրված էր Շչորսին վերաբերող հիշողությունների: Ուկրաինայի բոլշեվիկներն ընկեր Ստալինի նախաձեռնությամբ, վորն առաջարկել է Շչորսի մասին ֆիլմ ստեղծել, դրուշարար համարում էլ չէին իրենց ժողովրդական հերոսի, Ուկրաինայի կանոնավոր Կարմիր Բանակի

ստեղծողներից մեկի, անվահեր զորավարի և կուսակցութեան անասման նվիրված բազմաթիվ մասին յեղած հիշողութեաններէ ամեն մի նշույն անգամ :

***

Շչորսը մեռալ քաղաքացիական պատերազմի ամենակրիտիկական որերում : Համարյա նրա հետ միաժամանակ սեպտեմբերի 5-ին Ուրայում Լըիչենսկի մոտ սպանվեց Չապայեվը : Շչորսի մահից յերկու շաբաթ հետո Կորոստենից Սամարա ժամանեց սգո զնայքը, և «Ուկրաինական Չապայեվի» աճյունը հողին հանձնուվեց :

Շչորսի ստացած վերջին մարտական հրամանը կատարվեց : Դիվիզիան սրահպանեց Կորոստենի սլաքդերամը :

Հեղափոխութեան ճակատներում այդ ժամանակ վճռական բեկում սկսվեց : Հարավային ճակատի կարմիր զորքերը ձեռնամուխ էին յեղել մեծ Ստալինի տված՝ Դենիկինի սպիտակ բանակների ջախջախման վերաբերյալ պլանը կենսագործելուն : Որչոյի մոտ սկսվում էր այն գլխավոր ճակատամարտը, վորը վճռեց հակահեղափոխութեան բախտը : Լենինի-Ստալինի մեծ կուսակցութեան կողմից սոցիալիզմի համար, ԽՍՀՄ-ի ժողովուրդների յերջանիկ ապագայի համար մղվող պայքարում աճեցրած Բանվորա-գյուղացիական Կարմիր Բանակի բոլոր զորամասերի հետ միասին հարձակման անցալ նաև Շչորսի դաստիարակած դիվիզիան :

Յ Ա Ն Կ

Մեքենավարի վորդին	7
Ռադայի դավաճանութեանը	19
Սեմյոնովիայի ջոկատի հրամանատարը	25
Առաջին մարտերը	31
Լենինի մոտ	39
Ժողովրդական ազատամբութեան	44
Գնդի կազմակերպումը	56
Բրուանների գումակներով	69
Հեղափոխութեանը Գերմանիայում	75
Գերմանական հախչտակիչների հետքերով	83
Հարձակում Կիևի վրա	91
Պատասխան Պետյուրային	106
Վիննիցայի գրավումը	114
Մարտեր Կորոստենի և Բերդիչովի մոտ	121
Կարմիր հրամանատարների դպրոցը	134
Թեւային հարված Պրոսկուրովին	142
Ինսպեկցիայի դրոշի տակ	149
Դիվիզիայի հրամանատարի մահը	152

Թարգմանիչ՝ Մ. Հովհաննիսյան
Պատ. խմբագրեր՝ Լ. Մինասյան
Տեխ խմբ.՝ Լ. Ռեանյան
Սրբագրիչ՝ Ս. Շահբազյան

Ի Մ Ո Ւ Ց

7	.....
41	.....
72	.....
15	.....
65	.....
11	.....
96	.....
93	.....
57	.....
92	.....
10	.....
101	.....
111	.....
101	.....
101	.....
121	.....
111	.....
121	.....

Գլավիլիտի լիազոր Ա. 3062 Պատվեր 133
Հրատ. 4480 Տիրատ 15.000
Թուղթ 62x94. Տպ. 101½ մամ. մեկ
մամ. 38.400 նիշ. Հեղ. 91¼ մամ.
Տրված է արտագրության 5 փետրվարի, 1938 թ.
Տրված է արտագրության 9 փետրվարի, 1938 թ.
Գինը 3—50 կոպ.

« Ազգային գրադարան

NL0415031

